

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZIRLIYI
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTISAD UNIVERSITETI

Fakultə “Maliyyə”

Kafedra “Maliyyə”

Əlyazma hüququnda

Balaxanova Lətifə Çingiz

MAGISTR DISSERTASIYASI

**Mövzu: «Büdcə xərcləri və onların maliyyələşdirmə sisteminin
təkmilləşdirilməsi»**

İstiqamətin şifrini və adı:

İİM 010000

İxtisasın şifrini və adı:

İMM 010003 – Maliyyə və kredit

Elmi rəhbər:

prof. D. A. Bağirov

Proqramın rəhbəri:

prof. A.M. Kərimov

Bakı – 2015

**Mövzu: « Bütçə xərcləri və onların maliyyələşdirmə sisteminin
təkmilləşdirilməsi »**

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3
FƏSİL I Dövlət büdcəsi xərclərinin nəzəri və konsptual əsasları.....	5
1.1 Dövlət büdcəsi xərclərinin mahiyyəti və iqtisadi proseslərdə onun rolu.....	5
1.2. Azərbaycanda dövlət büdcəsinin xərclərinin tərkibi və strukturu.....	14
FƏSİL II Azərbaycanda bütçə xərclərinin müasir durumunun təhlili.....	22
1.1 Azərbaycan Respublikasında bütçə xərclərinin müasir vəsiyyətinin təhlili.....	22
2.2 Bütçə xərclərinin düzgün istiqamətləndirilməsi və beynəlxalq təcrübə.....	41
FƏSİL III Bütçə xərclərinin səmərəli istifadəsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	55
3.1 Bütçə xərclərinin səmərəliliyinin təmin edilməsi və onun təkmilləşdirilməsi.....	55
3.2 Бцдъя хяръяринин прогнолашдырылмасынын тякмилляшдирилмяси мясяляляри.....	70
Nəticə və təkliflər.....	77
İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı.....	80
XÜLASƏ.....	82
SAMMARY.....	83

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. XX əsrin sonu və XXI əsrin başlanğıcında Azərbaycan Respublikasının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında dünya ölkələri təcrübəsi nəzərə alınmaqla, beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində ölkəmizin sosial – iqtisadi inkişaf strategiyası müəyyən edilmiş və prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməkdədir.

Bu strategiyanın əsas məzmunu bazar iqtisadiyyatının formalaşması yolu ilə sabit sosial – iqtisadi inkişafın təmin olunmasından, əhalinin həyat səviyyəsinin daim yaxşılaşdırılmasından ibarətdir.

Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan Respublikasında “İri, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı”, aqrar bölmənin inkişafına dair dövlət proqramı”, “Enerji və su sektorunda maliyyə intizamının gücləndirilməsi”, “Xüsusi maşınqayırma və konversiya sənayesinin inkişafı” proqramları təsdiq olunmuş, qeyri – neft, energetika sektorları üzrə sahəvi proqramlar hazırlanmış, bank, maliyyə və vergi sistemlərinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Bütün bunları nəzərə alaraq ölkənin gələcəkdə də dayanıqlı sosial – iqtisadi inkişafı üçün əsas prioritetləri müəyyənləşdirmək və mövcud vəsaitlərin həmin prioritetlərə uyğun olaraq daha da səmərəli xərclənməsini təmin etmək dövlətimizin qarşısında duran aktual məsələlərdəndir. Belə ki, dövlət gəlirləri və xərcləri dövlətin iqtisadi siyasətini reallaşdırmağın ən güclü alətidir. Dövlət büdcəsinin xərcləri iqtisadi imkanlar bazasında formalaşır və ölkənin sosial – iqtisadi inkişafına, xalqın rifahı naminə maddi təminatının yaxşılaşdırılmasına xidmət edir. Məhz dövlət büdcəsi xərclərinin səmərəli istifadəsi mövzunun aktuallığını şərtləndirir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsi xərclərinin səmərəliliyinin artırılması ilə bağlı ölkəmizdə son illər bir sıra elmi tədqiqat işi aparılmışdır. Dissertasiya işində yerli alimlərin elmi yanaşmaları dərinlən öyrənilmiş və istifadə edilmişdir. Ə.C. Müradovun, D.A.Bağırovun, Ə.İ.Bayra-

movun, Z.Məmmədovun, M.Həsənlinin, S.M.Məmmədovun, M.M.Bağirovun, Ş.Ş.Bədəlovun və başqalarının əsərlərində əhəmiyyətli dərəcədə tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatın məqsədi. Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcəsi xərclərinin səmərəli istifadəsini təmin etmək, büdcə sistemindəki mövcud vəziyyəti araşdırmaq və xərclərinin səmərəliliyinin artırılmasını əsaslandırmaqdan və onları təkmilləşdirilməsi istiqamətində elmi cəhətdən işlənilib hazırlanmış təkliflər və tövsiyələr verməkdən ibarətdir.

Buna nail olmaq üçün aşağıdakı **vəzifələr** qarşıya qoyulmuşdur.

- Dövlət büdcəsinin xərclərinin təsnifləşdirilməsinin beynəlxalq standartlarını öyrənmək və onların ölkəmizdə tətbiqi imkanlarını araşdırmaq;
- büdcə xərclərinin səmərəliliyinin yüksədilməsi üçün elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflərin işlənilib hazırlanması.
- Dövlət büdcəsinin xərclərini illər üzrə araşdırması və onun inkişaf meyllərinin əsaslandırılması;

Tədqiqat işinin nəzəri və metodoloji əsasları. Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsaslarını mövcud iqtisadi nəzəriyyələr, iqtisadçı amillərin bu istiqamətdə aparıcıları tədqiqat işləri, çap olunmuş əsərləri, dövrü mətbuatın materialları, maliyyə sistemi, ölkə prezidentinin fərman və sərəncamları, Milli Məclisin müvafiq qanunları və Nazirlər Kabinetinin proqram və qərarları, Maliyyə Nazirliyinin, Mərkəzi Bankın və digər bölüşdürücü nazirliklərin normativ-hüquqi sənədləri və hesabatları təşkil edir.

Tədqiqat prosesində iqtisadi-statistik, statistik-qruplaşma, müqayisəli iqtisadi təhlil, müşahidə və balans metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın obyektini kimi Azərbaycan Respublikasının büdcə sistemi seçilmişdir.

Tədqiqatın predmetini bazar iqtisadiyyatı şəraitində büdcə xərclərinin səmərəliliyi təmin edilməsi məqsədilə iqtisadi münasibətləri özündə əks etdirən hadisə və proseslərin öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işində Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin statistik məcmuələrindən, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin, Maliyyə Nazirliyinin, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin, Mərkəzi

Bankın statistik və hesabat materiallarından, eləcə də inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrin Maliyyə Nazirliklərinin rəsmi materiallarından istifadə edilmişdir.

FƏSİL I Dövlət büdcəsi xərclərinin nəzəri və konsptual əsasları

1.1 Dövlət büdcəsi xərclərinin mahiyyəti və iqtisadi proseslərdə onun rolu.

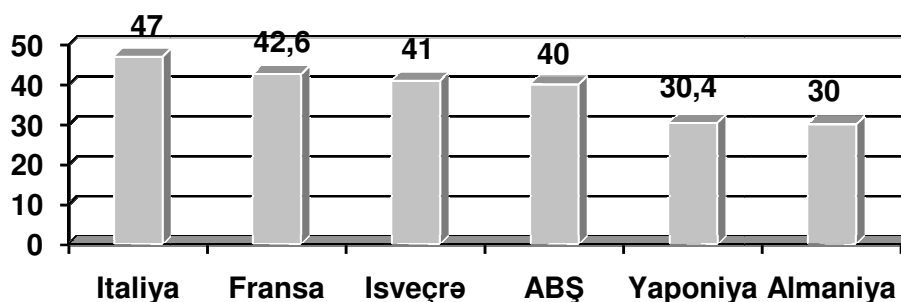
Büdcə xərcləri iqtisadi fəaliyyətin mühüm istiqamətlərindən biri olub, hər bir dövlətin iqtisadiyyatının inkişafının sürətlənməsində maddi təminat vasitələrindən biridir. Belə ki, dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondlarının bölüşdürülməsi, ondan müxtəlif məqsədli təyinatlar üzrə istifadə edilməsi, müxtəlif ərazi subyektlərinin maliyyələşdirilməsi məhz dövlət büdcəsindən ayrılmış vəsaitlər hesabına yerinə yetirilir.

Dövlət büdcəsinin xərcləri ümumi şəkildə ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsinə və stimullaşdırılmasına, maddi və sosial müdafiəyə ehtiyacı olan müxtəlif əhali qruplarına yardımlar göstərilməsinə, onlara dövlət hesabına pulsuz təhsil və səhiyyə xidmətləri göstərilməsinə, ölkənin hərbi sahədə müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsinə və cəmiyyətin idarə edilməsinə yönəldilir.

Ümumi daxili məhsulun bölüşdürülməsində Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi xərclərinin rolu böyükdür. Son illərin dinamikaı üzrə büdcə xərclərinin ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisi 30% bərabərdir. Ən aşağı göstərici 17% 1998 və 2001-ci illərdə qeydə alınmışdır. Ümumiyyətlə həmin müddət ərzində tendensiya aşağı doğru meyillənmişdir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, inkişaf etmiş dövlətlərdə büdcə xərclərinin ümumi daxili məhsulda payı 30 – 50 % intervalında dəyişməkdədir. Bu göstəriciləri əyani surətdə 1 №-li diaqramda da görmək olar.

Diaqram 1

İEO-in büdcə xərclərinin ÜDM-da xüsusi çəkisinin dəyişməsi (faizlə %)

Maliyyə kateqoriyasının tərkib hissəsi kimi dövlət büdcəsi xərcləri maliyyənin ümumi xassəsi olan bölüşdürücü xarakterini, yəni maliyyə vəsaiti fondlarının istifadəsi ilə əlaqədar olan pulun hərəkətini ifadə etməklə dövlət tərəfindən tənzimlənir. Bununla yanaşı büdcə xərcləri maliyyənin ümumi tərkib hissəsi olan bölgü münasibətlərinin elə bir hissəsini təşkil edir ki, bu, yalnız dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondunun istifadəsi və maddi, o cümlədən qeyri – maddi istehsal sferasındakı müvafiq pul vəsaiti fondlarının yaradılması ilə əlaqədardır. Həmin bölgü münasibətlərinin maddi təcəssümü isə istehsalın müxtəlif sahələrinin inkişaf fondlarının, əhalinin maddi və sosial – mədəni tələbatının və digər ümumdövlət ehtiyaclarının ödənilməsi üçün yönəldilən vəsaitin hərəkətidir.

Dövlət büdcəsinin xərclərinin sosial – iqtisadi məzmunu hər bir dövlətin cəmiyyətin iqtisadi həyatındakı rolu ilə, əhalinin sosial – mədəni ehtiyaclarının ödənilməsindəki iştirak dərəcəsi ilə müəyyən edilir. Bu bir sıra konkret amillərdən asılıdır:

- müəyyən dövrdə dövlətin yerinə yetirdiyi funksiyaların xarakteri;
- ölkənin sosial – iqtisadi inkişaf səviyyəsi;
- dövlətin xarici iqtisadi – siyasi əlaqələrinin miqyası;
- mülkiyyət formalarının dövlət büdcəsi ilə qarışılıqlı əlaqəsi;
- xalq təsərrüfatı sahələrinin inkişafı üçün büdcə vəsaitinin verilməsi metodları.

Ölkənin inkişaf vəziyyətindən asılı olaraq cəmiyyətin iqtisadi, sosial inkişaf ehtiyacları, müdafiə və digər məqsədləri üçün dövlət büdcəsinin müəyyən xərc sistemi meydana gəlir. Bu sistemə uyğun olaraq, dövlətin müvafiq inkişaf mərhələlərində meydana gələn müxtəlif amillərin qarışılıqlı əlaqə və təsiri şəraitində ayrı – ayrı xərc növlərini ödəmək üçün büdcədən ayrılan vəsaitin nisbətləri müəyyən edilir. Bunun nəticəsində də aidiyyatı təşkilatlar dövlətin qarşısına qoyulmuş xərc növlərini ödəmək üçün qruplaşdırmalar aparırlar. Elə Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin xərcləri məhz bu səbəbdən aşağıdakı qruplara bölünür:

- ölkənin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi;
- əhalinin sosial – mədəni ehtiyaclarının ödənilməsi;

- iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi;
- ali və yerli dövlət hakimiyyəti və dövlət idarəsi orqanlarının saxlanması;
- dövlətin maddi və maliyyə ehtiyatlarının yaradılması və dövlət qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulan sair xərclər.

Büdcə xərclərinin göstərilən istiqamətlər üzrə qruplaşdırılması uzun müddət davam etmişdir. Sovet dövründə büdcə vəsaitinin əsas hissəsi xalq təsərrüfatının maliyyələşdirilməsinə yönəldilərək dövlətin iqtisadi funksiyasının həyata keçirilməsini təmin edirdi. Büdcə vəsaitinin təqribən üçdə biri sosial – mədəni tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə yönəldilirdi. Lakin son illərdə sadə təkrar istehsalı təmin edən xərclərin büdcə maliyyələşdirilməsi miqyasının əsassız olaraq artırılması nəticəsində xalq təsərrüfatında struktur dəyişiklikləri probleminin həll edilməsində büdcə xərclərinin rolu kəskin sürətdə azalmağa başlamışdır.

Digər tərəfdən xalq təsərrüfatının maliyyələşdirilməsinə büdcə xərclərinin həcmnin ixtisar edilməsi özəlləşdirmə proqramının həyata keçirilməsi ilə əlaqədardır. Lakin xalq təsərrüfatının maliyyələşdirilməsinə büdcədən vəsait ayrılmasını tamamilə dayandırmaq da qeyri mümkündür. Lakin hər bir dövlət üçün iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində bir neçə əsas nəzarət tədbirləri vardır ki, onlara mütləq əməl olunmalıdır:

- milli istehsalın inkişafı üçün dövlət tərəfindən lazımi tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- beynəlxalq rəqabətə tab gətirmək üçün daxili bazarın gücləndirilməsi və qorunması;
- idxal olunan yüksək rəqabət qabiliyyətli mallara gömrük rüsumlarının artırılması;
- milli istehsalçıların ixrac maraqlarını stimullaşdıran pul – kredit siyasətinin həyata keçirilməsi.

Bununla belə, bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar olaraq respublikamızda büdcə vəsaiti digər məqsədlərə də yönəldilir. Bu daha iri və dövlət əhəmiyyətli tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədardır:

- dünya bazarlarında rəqabətə tab gətirən, məhsul istehsal edə bilən, sənaye sahələrinin inkişafına yönəldilən tədbirlərin həyata keçirilməsinin maliyyələşdirilməsi;
- büdcə vəsaiti hesabına həyata keçirilən və eyni zamanda dövlət təminatı verilən yüksək səmərəli investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinin maliyyələşdirilməsi;
- yarımçıq qalmış obyektlərin layihə xərclərinin həyata keçirilməsi;
- aqrar sənaye kompleksinin sabitliyinin təmin edilməsi məqsədilə bazar mexanizmi bazasında onun işinə yardım edilməsi;
- istehsal və sosial – məişət infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi üçün maliyyə imkanlarının yaradılması və s.

Ümumiyyətlə, dövlət büdcəsi xərclərinin mahiyyətini daha aydın başa düşmək üçün onun ölkə iqtisadiyyatına göstərdiyi təsirləri xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Belə ki, büdcə xərclərinin istehsala göstərdiyi təsirlər əsas etibarilə investisiyaların həcmi, istehsal məsrəfləri, məşğulluq həcmi, idarəetmənin və biznesin texniki səviyyəsi, eləcə də maliyyənin təşkilinə göstərdiyi təsirlərin məcmusundan ibarətdir. Büdcə xərclərinin istehsala göstərdiyi əsas təsirlər investisiyaların artımı ilə bağlıdır. Dövlətin investisiya xərcləri ölkənin iqtisadi stimullaşdırma fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir. Dövlətin stimullaşdırma fəaliyyəti isə işgüzar dairələrin müdafiəsini təmin edir. Beləliklə də, işgüzar dairələrin müdafiəsi və sərbəst fəaliyyəti təmin olunursa, deməli bu dairələrin öz kapitallarından investisiyaya ayırdıqları vəsaitlərin də miqdarı artır. Bu isə son nəticədə istehsalın artırılmasına gətirib çıxarır.

Dövlət xərcləri tərkibində cari və investisiya xərclərinin mahiyyəti olduqca böyükdür. Dövlətin həyata keçirdiyi investisiya xərcləri iqtisadiyyatda məşğulluq normasını yüksəldir və işsizliyin aradan qaldırılmasına şərait yaradır. Dövlətin həyata keçirdiyi cari xərclərin tərkibinə isə əmək haqqları, sosial yardımlar, transfert ödəmələr daxildir. Bu cür xərclərin artması iqtisadiyyatda istehlak normasını yüksəldir. Əgər dövlət iqtisadiyyatın müəyyən bir hissəsini inkişaf etdirmək istəyirsə, onda bu sahələrə subsidiyalar ayırır və onların inkişafı üçün lazımi şərait yaradır.

Dövlət xərcləri istehlaka da böyük təsir göstərir və bu özünü müxtəlif istiqamətlərdə göstərir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin ən mühüm vəzifələrindən biri əhalinin sosial müdafiəsini təşkil və təmin etməkdir. Sosial müdafiə xərcləri geniş və çoxsaylıdır. Buraya əhalinin mənzil – məişət şəraitinin təmin edilməsi, əhalinin nəqliyyat vasitələri ilə təmin olunmasının yaxşılaşdırılması, əhalinin az təminatlı və işləməyən hissəsinə sosial ayırmaların aparılması, pensiyaların ödənilməsi və s. məsələlər daxildir. Bütün bunlar son nəticədə özəl istehlakı artırır. Əhalinin əmək haqqı normasının yüksək olması əhalinin normal istehlak səbətinə ödəməyə imkan verir. Dövlətin sosial müdafiə sisteminin inkişaf etdirilməsi nəticəsində verilən müavinətlər, istehsalçılara verilən subsidiyalar, əsas tələbat mallarının qiymətlərinin aşağı salınması istehlakı artırma bilən amillərdəndir.

Dövlət xərclərinin iqtisadi təsirlərindən danışarkən bu xərclərin gəlir bölgüsünə göstərdiyi təsirləri də qeyd etmək lazımdır. Büdcə xərclərinin gəlir bölgüsünə göstərdiyi təsiri müəyyənləşdirərkən real xərclər və transfert xərclər sinfinə daxil olan xərcləri izah etmək lazımdır. Real xərclər tələb normasına birbaşa təsir etdiyi üçün milli gəlir və məşğulluq normasını yüksəldir. Ona görə də real xərclərin göstərdiyi təsirlər böhran və durğunluq dövrlərində az gəlirli sosial təbəqələrin gəlirlərinin artması şəklində özünü biruzə verir.

Transfert xərcləri isə gəlir bölgüsünü ya bərabərlik halına gətirir, ya da bərabərsizliyi artırır. Bu xərclər nəticəsində əhalinin müəyyən hissəsi daha çox gəlir qazandığı halda, başqa bir hissəsi az gəlir əldə edir. Buna uyğun olaraq, dövlət sosial müdafiə tədbiri kimi az məsrəfli təbəqələrin gəlirlərini artırmağa, yaxud azaltmağa çalışır. İstehlak üçün ixraca verilən subsidiyalar isə bir qrup adamın gəlirlərini xeyli artırdığı üçün insanlar arasında gəlir bərabərsizliyi yaradır.

Müasir dövlətlər həyata keçirdikləri iqtisadi siyasətlərlə öz iqtisadiyyatlarını sabit və böhransız şəraitdə inkişaf etdirməyə çalışırlar. Belə ki, maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsində dövlətin məqsədi cəmiyyətin inkişafının ən vacib tələbatını təmin etmək üçün zəruri olan maliyyə ehtiyatlarının və bu ehtiyatların istehsal sahələri arasında bölüşdürülməsi yolu ilə onlardan səmərəli istifadə olunmasıdır. Bu istiqamətdə maliyyə siyasətinin aparıcı qolu olan büdcənin gəlirlərinin

formalaşdırılmasının və büdcənin xərcləri kimi ölkə iqtisadiyyatının, o cümlədən milli istehsalın inkişafı və stimullaşdırılmasına təsirini qeyd etmək lazımdır.

Belə ki, xərclərinin müəyyən hissəsi milli məhsulun formalaşmasında xüsusi çəkiyə malik olan kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, sənaye və tikinti, mənzil – kommunal, nəqliyyat, rabitə və s. xərclərin maliyyələşməsinə yönəlir. Bu da birbaşa olaraq milli istehsalın inkişafına şərait yaradır.

Qeyd olunanlarla yanaşı cəmiyyətin idarə olunmasında mühüm rolunu oynayan və son nəticədə bütün dəyərlərin yaradıcısı olan insanların təhsilinin, sağlamlığının təmin edilməsi, ölkədə elmi – texniki tərəqqinin yüksəldilməsi üçün dövlət büdcəsində müəyyən məbləğdə vəsait nəzərdə tutulur ki, bu da bütövlükdə milli istehsalın idarə olunmasında və onun inkişafında böyük əhəmiyyətə malikdir.

Dövlət büdcəsinin ən mühüm istiqamətlərindən biri də Azərbaycan üçün daha əhəmiyyətli olan sosial sahələrin islahatları üçün keçirilən büdcə xərcləridir. Çünki məhz bu xərclərdən asılı olaraq ölkədə siyasi sabitlik yaradıla bilər. Sosial xərclər indi əhalinin kasıblıq həddinin çox olmasını, bəzi kateqoriyalı işçilər üçün güzəştlərin ləğvi, büdcədən ayrılan əmək haqqının diferensiasiyasını, əməyin nüfuzunu və onun perspektiv əhəmiyyətini nəzərə alaraq proqnozlaşdırılır. Bu onu göstərir ki, Azərbaycan dövlətində rəhbərliyi birinci növbədə əhalinin sosial durumu və maddi rifahının yaxşılaşdırılması düşündürür.

Dövlət büdcəsindən vəsaitlərin ayrılmasında idarəetmə xərclərinin də böyük rolu vardır. Lakin son illərdə bu xərc maddəsi üzrə artım dinamikasının sürətlənməsi son nəticədə müəyyən islahat tipli tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruri edir. Buna səbəb kimi, son illərdə dövlət idarəetmə orqanlarında, prezident administrasiyasında çalışanların, xüsusilə də Milli Məclis deputatlarının, nazirlərin, komitə sədrlərinin maaşlarının çox yüksək faizlə artırılmasıdır. Statistika nəzərində salsaq görərik ki, dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının saxlanılmasına xərclər müstəqillik qazandıqdan sonrakı illər ərzində təxminən 6 dəfə artmışdır.

Lakin bir şeyi danmaq olmaz ki, bu gün dövlət və hakimiyyət orqanları iqtisadiyyat üzərində hakim idarəetmə funksiyalarının əhəmiyyətli bir hissəsindən məhrum olmuş, nazirlik və idarələrin bir çoxu ləğv edilmiş, əsaslı struktur dəyişik-

likləri aparılmaqdadır. Bu bir növ respublikamızda özəlləşdirmə proqramının həyata keçirilməsi ilə əlaqədardır. Özəlləşdirmənin dərinləşməsi ilə əlaqədar olaraq isə, həmin orqanlar iqtisadi və idarəetmə orqanlarını bir qədər də itirmiş olacaqlar. Əlbəttə ki, belə bir vəziyyətdə həmin xərclərin yüksək səviyyəsinə heç cür bəraət qazandırılı bilməz. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının özləri də bəzən heç kimə lazım olmayan yeni idarəetmə strukturları yaradır, özləri üçün kifayət qədər maaş və s. müəyyən edirlər. Bu gün idarəetmə orqanlarının rəhbər işçilərinin təkcə xidmət xərcləri, yəni maşinlardan istifadə, istirahət və ezamiyyət üçün ayrılmış əlavə vəsaitlər onların əmək haqqlarından ən azı 5 – 6 dəfə yüksəkdir.

Kiçik bir müqayisə aparaq. Son dövrlərdə dövlət büdcəsindən icra hakimiyyətləri üçün ayrılan xərclərin həcmi artırılmasına baxmayaraq müdafiəyə ayrılan xərclər daha çox artırılmışdır. Müharibə şəraitində olan və hər an müharibəyə başlamaq zərurəti ilə üz – üzə qalan bir ölkənin ordusunun yaradılması və bu ordunun gücləndirilməsi üçün ilk növbədə büdcədən hərbi yardımların həcmi bir neçə dəfə artırılması əvəzinə müdafiəyə ayrılan xərclərin azaldılması, sadəcə olaraq ağlasığmazdır.

Dünyanın bir çox ölkələrində, o cümlədən Almaniyada idarəetmə və dövlət aparatının saxlanılma xərcləri ümumi büdcə xərclərinin 5 – 6 %-i həddini aşmır. Ümumiyyətlə, keçid iqtisadiyyatı şəraitində idarəetmə xərclərinin azaldılması məsələsi ön planda olmalıdır. Belə ki, dövlət büdcəsi xərclərinin azaldılmasında mənbə kimi hakimiyyət və idarəetmə strukturunu təkmilləşdirərək, bir – birini təkrar edən, oxşar idarəetmə orqanlarını, eyni zamanda orada işləyənlərin sayını ixtisar edərək, həmin məqsədlərə ayrılan büdcə vəsaitlərinin xüsusi çəkisini azaltmaq lazımdır. Çünki, dövlət xərclərinin getdikcə artırılması iqtisadi artıma müsbət təsir göstərməklə yanaşı, həmçinin iqtisadiyyatın tənzimlənməsində maliyyə mexanizminin rolunun xeyli gücləndirilməsinə səbəb ola bilər. Ölkə güclü maliyyə imkanlarına nə qədər malik olsa, dövlətin də iqtisadiyyatın tənzimlənməsinə təsiri bir o qədər güclənmiş olar.

Dövlət büdcəsinin xərcləri tərkibində büdcədən kənar fondlar ayrıca əhəmiyyətə malikdir. Büdcədən kənar fondlar dövlət və yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən pul vəsaitlərinin yığılması məqsədilə yaradılır. Buraya vəsaitlər həm könüllü, həm də məcburi qaydada daxil olunur. Bu fondlar dövlət və yerli fondlar tərəfindən idarə edilməsinə baxmayaraq, dövlət büdcəsindən ayrı və ən əsası müstəqil şəkildə fəaliyyət göstərilir. Vəsaitlərin xərclənməsi əvvəlcədən təyin olunmuş məqsədli tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün istifadə olunur. Dövlət və yerli büdcədən kənar fondlar dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin əsas tərkib hissəsi hesab olunur. Eyni zamanda hər bir büdcədən kənar fond müstəqil maliyyə - kredit təşkilatı hesab olunur. Vəsaitlər əvvəlcədən təyin olunmuş istiqamətlərə xərclənir. Bundan əlavə müstəqil maliyyə - kredit təşkilatı kimi büdcədən kənar fond maliyyə bazarında investor kimi də çıxış edə bilər, eləcə də dövlət qiymətli kağızlarını almaqla əlavə gəlir əldə edə bilər.

Büdcədən kənar fondlar həmçinin maliyyə ehtiyatı rolunu oynayır və maliyyə çətinliyi yaranan bütün hallarda respublika və yerli hakimiyyət orqanları onların vəsaitindən istifadə edə bilər.

Dövlət büdcəsi iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin mühüm tərkib hissəsi olduğu üçün yığım və istehlak fondlarının formalaşdırılması, onların optimal nisbətlərinin təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Yığım fondunun optimal həcmi məhsuldar qüvvələrin inkişafının maddi bazasını təşkil etməklə iqtisadiyyatın müntəzəm inkişafını təmin edir. Istehlak fondu əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, ictimai istehsalın əsas məqsədinin həyata keçirilməsini təmin edir. Yığım və istehlak fondlarının optimal nisbətlərinin təmin olunması və onların arasındakı əlaqələrin tənzimlənməsi dövlət büdcəsinin qarşısında duran ən mühüm vasitələrdən biri olduğuna dəlalət edir.

Dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına dövlətin ehtiyat fondu yaradılır. Bundan əlavə ölkədə material və ərzaq məhsulları ehtiyatlarının yaradılmasındada büdcə vəsaitindən istifadə olunur.

Dövlət maliyyələşdirilməsində dövlət kreditinin xüsusi yeri və rolu var. Dövlət krediti münasibətləri müəssisə və təşkilatların, əhalinin müvəqqəti sərbəst pul

vəsaitlərinin səfərbərliyə alınması və dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsi üçün dövlət hakimiyyəti orqanlarına verilməsindən ibarətdir. Dövlət tərəfindən hüquqi və fiziki şəxslərin müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərinin səfərbərliyə alınması maliyyə bazarında istiqrazların, xəzinə öhdəliklərinin və digər dövlət qiymətli kağızlarının satışı yolu ilə həyata keçirilir. Bundan başqa dövlət digər dövlətlərlə və xarici hüquqi və fiziki şəxslərlə də kredit münasibətlərinə girə bilər. Bu halda dövlət krediti beynəlxalq kredit adlanır. Dövlət kreditinin xüsusiyyəti borc verilən vəsaitin müddətli, qaytarılan və ödənişli olmasıdır. Lakin buna baxmayaraq, dövlət krediti kreditin digər növlərindən fərqlənir. Dövlətin götürdüyü vəsaitlər dövlətin sərəncamına keçir və onun əlavə resurslarına çevrilir. Bu resurslar çox vaxt büdcə kəsirinin ödənilməsinə yönəldilir. Müəyyən müddətdən sonra dövlətin aldığı kredit və faiz büdcə vəsaitləri hesabına ödənilməlidir.

Dövlət krediti könüllü xarakter daşıyır, lakin mütləq geri qaytarılmalıdır. Dövlət kreditinin əks etdiyi cəhətlərdən biri də onun ümumi daxili məhsulun və milli gəlirin yenidən bölgüsü mərhələsində fəaliyyət göstərməsidir. Yəni əhalinin, müəssisə və təşkilatların müvəqqəti sərbəst pul vəsaitləri yaranır və dövlət krediti bu müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərinin bir hissəsini əhatə edir.

Dövlət krediti vasitəsilə maliyyə bazarında toplanan resurslar iqtisadi və sosial inkişafın maliyyələşdirilməsinə yönəldilir. Dövlət resursları büdcə defisitini ödəmək imkanı verir. Pul kütləsini tədaviyindən yığmaqla dövlət krediti, həm də pul tədaviyü sferasında yaranmış problemləri yüngülləşdirir.

Dövlətin əlavə maliyyə resursları və büdcə kəsirinin örtülməsi üçün monetar üsullardan istifadə edilməsinə nisbətən dövlət kreditindən istifadə olunması daha məqsəduyğundur. Çünki kağız pulun emissiyası inflyasiyanın güclənməsinə səbəb ola bilər.

Dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına həmçinin xarici ölkələrlə iqtisadi əlaqələr həyata keçirilir. Büdcənin köməyiylə Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrlə uzunmüddətli əməkdaşlıq proqramları və qarışıqlıq faydalı əməkdaşlıq münasibətlərinin həyata keçirilməsi təmin edilir.

Beləliklə, dövlət büdcəsi ölkənin sosial – iqtisadi həyatının bütün istiqamətlərdə inkişafına kömək edir, onun vəsaiti bütün sahələrdə istifadə olunur. Buna görə də dövlətin əsas maliyyə sənədi olan, bütün iqtisadi sistemlərdə planlı xarakter daşıyan və dövlətin ali qanunverici orqanı təsdiq edilməklə qanun xarakteri kəsb edən dövlət büdcəsi mütləq yerinə yetirilməlidir. Bu o deməkdir ki, dövlət büdcəsinin həm gəlir, həm də xərc hissəsinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar olaraq bütün müəssisə və təşkilatlar, həmçinin ölkənin hər bir vətəndaşı dövlət büdcəsi qarşısındakı öhdəliklərini yerinə yetirməyə borcludur.

1.2. Azərbaycanda dövlət büdcəsinin xərclərinin tərkibi və strukturu

Дювлят бцдъясинин хяръляри щямин дювлятин игтисадисоциал системи вь онун йериня йетирдийи функцийаларын, вьзифялярин мьзмуну иля характеризь олунур.

Дювлят бцдъясинин хяръляри дювлятин мяркъязляшдирилмиш пул вьсаити фондунун йарадылмасы, бюлэцсц вь онларын мягсядли тьйинат цзря истифадьсини якс етдирир. Дювлят бцдъясинин хяръляри дювлятин функцийалары вь вьзифяляринин мьзмунуна уйьун йарадылыр вь истифадь едилир.

Дювлят бцдъясинин хяръляри республиканын игтисадиууатынын инкишафина, яһалинин мадди вь социал-мядяни еһтиьяаclarынын юдянилмясиня, юлкянин мцдафия قابилиууятинин

мәһкәмләндирилмәсиня вә сәмиууәтин идаря едилмәсиня уюялдылр.

Дөвләт бәдсәсинин хярсягинин тәркиби вә қурuluşу, рәғләкиууәт формалары, генеш тәкрар истеһсалда вә милли гялигин бәләншдәрилмәсиндә дөвләтин ролу илә мәнәууәт едилр. Buna мәнәғиғ оларәғ Азәрбайсан Respublikасы дөвләт бәдсәсинин хярсяги истеһсалын фәсиләсиз давам етдирилмәси вә истеһсал фондларынын әенишләндирилмәси, иғтимәи истеһлак фондларынын ярадылмасы вә цуммдөвләт еһтиәәларынын юдәнилмәси хярсягиндә ибарәтдир.

Азәрбайсан Respublikасы дөвләт бәдсәсинин хярсяги ашағыдакы қруплара бәләнц:

- 1) иқтисәдиууәтин инкишәф етдирилмәси;
- 2) яһәлинин сәсиәл-мәдәни еһтиәәларынын юдәнилмәси;
- 3) юлкянин мәнәғиғ қәбиләууәтинин мәһкәмләндирилмәси;
- 4) дөвләт һәкәмиууәти вә дөвләт идаряси оқанларынын сәхләнмәси;
- 5) дөвләтин мәдди вә мәлиуә еһтиәәларынын ярадылмасы вә дөвләт рәғунвәрисилиуи илә нязәрдә тутулан сәир хярсяг.

Въдсянин хярсляринин мязмуну һямин хярслярин konkret нуюц иля, онларын кямиууят вя keyфиууят сяхятляри иля харакеризья olunur. Хярслярин кямиууят харакеери бу вя уа дигяр мяқсяд цчцн аурылан въдся вьсаитинин миқдарыны якс етдирир. Въдся хярсляринин keyфиууят бахымындан маһиууяти ися бу хярслярин иқтисади тябиятини, онларын sosial уюнцмцнц, мяқсядли тяуинатыны ифадя едир.

Дювлят въдсясинин хярсляринин sosial-иқтисади мязмуну һяр бир дювлятин сятиууятин иқтисади һяяатындакы ролу иля, яһалинин sosial-мядјани еһтияаclarынын юдјанилмясиндяки иштирак дјарсяси иля мцяууян едилир. Бу да бир сыра konkret амиллярдјан асылыдыр:

- 1) мцяууян дюврдя дювлятин уериня уетирдиуи функсийаларын харакеери;
- 2) юлкјанин sosial иқтисади инкишаф сявиууяси;
- 3) дювлятин хариси иқтисади-сийази ялақяляринин миқуасы;
- 4) мцлкіууят формаларынын дювлят въдсяси иля қаршылықы ялақяси;
- 5) халқ тјарыууцфаты саһяляринин инкишафы цчтин въдся вьсаитинин verilмяси методлары.

Юлкянин инкишав вьзифьялягинин характериндян асылы оларак сьмиууятин иqtисади, sosial инкишав еhtияялары, мьдафия вь дигяр мяqсядляри цьцн дьвлят бьдсьясинин мьцяууян хьрс системи meydana гьлир.

Дьвлятин мьцвафиq инкишав мярхьялялягиндя meydana гьляян мьцхтялиф амиллярин qаршылыqlы ялаqя вь тьсяри шьраитиндя ауры-ауры хьрс ньвлярини юдямяк цьцн бьдсьядян аурылан вьсаитин нисбятляри (миqдары) мьцяууян едилир.

Бьдсья тьяснифатына мьцвафиq оларак иqtисади инкишав цьгь хьрсьярин тьркибиня maddi istehsal sahьялягинин, мянзил-kommunal тьсярцьфатынын, мяишьят хидмьяти sahьяляри хьрсьяри аиддир. Lakin юзялляшдирмя sahьясиндя proqramын hьяata кечирилмьяси иля ялаqьдар оларак дьвлят бьдсьясинин хьрсьяри системиндя бьуюць дьауишикликляр баш верир вь sosial характерли хьрсьярин hьсяти вь хьцсуси чьякиси илдян-иля артыр.

Мьцасир иqtисади инкишав сьвиууьясиндя бьдсья хьрсьяринин тьркиби чох мьцхтялиф вь генишдир. Bu da аудындыр ки, мьцасир bazar иqtисадиууьатына кечид шьраитиндя бу хьрсьярин беля генишлиуи labьддир. Чьнки иqtисади инкишава nail olmaq daha чох хьрс тьляб едир. Lakin, дьвлят hьяр zaman бу иqtисади templeя

ауақлашмақла уанашы бу хярцярин бир қисмини азалтмақ, дигяр бир қисмини ися нязарят алтына алмақ сиуасяти уеритмяуя чалышыр.

Бцдся хярцярги мяhsuldar вя еуни заманда qeyри-мяhsuldar хarakter дашыуыр. Ыqtisadi инкишаflа ялаядар olan хярцяр мяhsuldar хярцяр хakerи дашыуыр. Бу хярцярин һяyata кечирилмясиня вя onларын daha гениш миqyas алмасына дюvлят һяр заман марақлыдыр. Чцнки дюvлят хярцяринин яsas мяqсыд кими иqtisadi инкишафа nail olmaq, юлкя яһалисинин һяyat сявиууясини уцксалтмяк вя bunlarla уанашы beynяlxalq интеqrasiya sahясиндя юнямли мюvqe tutmaqдыр. Лакин bunlarla уанашы qeyри-мяhsuldar хярцяр дя цмуми дюvлят хярцярги ичярисиндя хцсуси чякиуя маликдир. Бу хярцярә идаряетмя, мцдафия, һяр бир quruculuq вя s. sahялярля баылы хярцяр аиддир.

Дюvлят һяр заман бу хярцярги минимум сявиууядя saxламаа чалышыр.

Цмумиууятля, бцдся хярцярини ики бюуцк qrupда сямляшдиртяк olar:

- 1) Мяркязляшдирилмиш хярцяр;
- 2) Qeyри-мяркязляшдирилмиш хярцяр.

Няр ики хярс нювц истехсалын geniшляндирилмяси (kapital qoyulushunun вя дювриууя вьсаитинин малиууяляшдирилмяси yolu иля), sosial тьринатлы истимаи fondларын yaradылмасы вя дювлятин дигяр тьлябатларынын юдянилмяси цццн istifadя edilir.

Юлкямиздя тьсярцфатчылыц һям хцсуси, һям дювлят формаларындан istifadя edилдиуиндян иqtисадииуатын инкишафы процесиндя дювлятин funksiyалары уениляшир, дяуишир. Ццям дя дювлятин мцлкиууят формалары, генис тькрар истехсалда вя милли гьлигин бюлцшдцрцлмясиндя иштиракындан асылы оlaraq дювлят хярцляринин тьркиби вя quruluшу мцvафиq оlaraq дяуишир вя мцгьяккьбляшир.

Дювлят хярцляринин тьркиби вя quruluшу дювлят бцдцсяси хярцляринин тьркиби вя quruluшуну якс etдирир. Bununla yанашы qeyри-мяркязляшдирилмиш хярцляр дя дювлят хярцляринин тьркиби кими qeyd etмяк lazымдыр. Ancaq бу хярцляр дювлят хярцляринин малиууяляшдирилмясиндя яsasлы мюvqe tutur. Ayдын olur ки, дювлят бцдцсяси хярцляри мяhz дювлят хярцляринин тьркиби вя quruluшуну мцгьяуян etмяуя imkan verir.

Дювлят бцдцсясинин хярцлярини характеризь едяркьн onлары ашаьыдакы бир нечя яламьтляриня гюря qrupлашдырмаq олар:

- təkrar istehsaldakı roluna görə;
- istimai istiqamətinə görə;
- təsərrüfat sahələrinin inkişafına görə;
- konkret məqsədlə təyinatına görə.

Təkrar istehsaldakı roluna görə dövlət bədcəsinin xərcləri iki hissəyə bölünür:

2. Maddi istehsalın inkişafı və onun sahə quruluşunun təkmilləşdirilməsi xərcləri.
3. Qeyri-istehsal sferasının saxlanması və onun inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar xərclər.

Bədcə xərcləri vəsaitləri dövlət səmərəliliyin iqtisadi və sosial inkişaf sahəsindəki tələbatına müvafiq olaraq pul vəsaitinin maddi və qeyri-istehsal sferası arasında bölüşdürülməsini nəzarətləyir, xalq təsərrüfatı nisbətlərinə mütləq və dərəcəli nail olaraq istimai istehsalın dəyər strukturuna (quruluşuna) təsir göstərir, iqtisadiyyatda prinsiplər yeni sahələrin və istehsalın müxtəlif növlərinin inkişafını stimullaşdırır və elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsinə imkan verir.

Дювлат бцдсяси хярсяринин истимаи истиqамятиня гюрә иqtисади qrupлашдырылмасы дювлатин уериня уетирдиуи иqtисади, sosial, мцдафия вә с. funksiyalaryны якс етдирир. Ыстимаи тәуинатына мцвәфиq olaraq дювлат бцдсясинин хярсяри дюрд яsas qrupa бюлцнцр:

- иqtисадиууатын инкишәф етдирилмәсиня;
- sosial-мәдәни тәдбирләря;
- мцдафияуә вә идарәетмәуә уюнәләп хярсяр.

Дювлат бцдсяси хярсяринин бу гюстяриләп истиqамятләр цзря qrupлашдырылмасы uzun мцддәт davam етмишдир. Яvvялләр misal olaraq дювлат бцдсяси хярсяринин цчдә бири sosial-мәдәни тәдбирләрин малиууәләшдирилмәсиня уюнәлдилирди.

Bazar мцнасибятләриня кечидлә ялаqдар olaraq бцдся вәсаитинин бюлцсцндә дә keyфиууят дәуишикликләри баш verdi. Bu da бир тәрәfdән дювлатин sosial funksiyасынын artмасы, дигяр тәрәfdән ися onun иqtисади funksiyасынын мязмуну уюнцмцндә ямәлә гәләп дәуишикликләрлә ялаqдardыр.

Дювлат бцдсяси хярсяринин sahя qrupлашдырылмасынын яsasыны иqtисадиууатын sahяләря вә фәалиууят нювлягиня бюлцсцнц

тяшкил едир. Bundan асылы оларак иштеһсал сферасында хяргял саһяләр цзгя бйцшдцрццр: сянaye, кянд тясяррцфаты, яsasлы тикинти, няqlиyyat, рабитя, тисарят вя s. саһяләрин инкишафына. Qeyри-истеһсал сферасында ися саһяләр вя истимаи фяалиyyат пювляри: тяһсил, мядяниyyат, сяниyyа, sosial тяминат, дйвлят идарячилиyi вя s. цзгя бйцшдцрццр. Дйвлят бцдсяси хяргяринин саһя бйццсц бцдся вясaитинин бйцшдцрццмясиндяки нисбятляри мцяууяп етмяуя imkan verir. Мясялән, бцццн истимаи инкишафа sosial yюнцмцн гццляндирилмяси зягүрилиyi индики zamanda sosial sferaya айрылан вясaитин щяъминин артырылмасыны вя onun инкишафынын сцзрәтляндирилмясини тляб едир.

Кянд тясяррцфатынын инкишафындакы герилик, иqtисадиyyатын бязи саһяләринин зяиф инкишафы вя s. дйвлят бцдсясиндяп maddи иштеһсал саһяләриня зягүри миqdarda вясaит аyрылмасыны тляб едир.

Maddи иштеһсалын strateji саһяләринин инкишафына бцдсядяп вясaит аyрылмасы qабаqсыл технологиуанын вя юлкянин мцдафия комплексинин инкишафына, иqtисадиyyатын база саһяләринин техники сяхятдяп yenидяп silahландырылмасына сябярб olur. Bundan башqa, тябиятин мцһафизясиня вя мяqсядли kompleks proqramларын

həyata keçirilməsi üçün digər ekoloji tədbirlər büdcə məbləği vəsaiti sayılır.

Dövlət büdcəsindən vəsaitin konkret məqsədlər üçün ayrılması qaydası təbiiq edilməklə ayı-ayı xərçənlər ayrılır vəsaitlə təmin edilir. Belə ki, iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsi xərcləri tərkibində kapital qoyuluşlarına xərclər, dotasiyalar, məaliyyəat xərcləri və s., qeyri-istehsal sferasının idarə və təşkilatları üçün isə mərkəz haqqı, vəsaitlə təmin və s. xərclər mütəm yer tutur.

Xərclərin məqsədli təyinatı üçün təsnifatı büdcə vəsaitinin istifadəsi üçün nəzərdə həyata keçirilməsi üçün zəruri şərtir.

Dövlət büdcəsi xərclərinin iqtisadi təsnifatı ilə yanaşı onların təşkilatı qruplaşdırılması da ayrılır ki, bunun da vəsaitində məqsədli, proqramlar idarəetmə səviyyəsi təşkil edir. Bu da büdcə vəsaitinin səmərəli istifadə olunmasında büdcə vəsaitində olan təşkilatların məsuliyyətini artırır.

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan Respublikasının siyasi təşkilatı,

инзибати-идарячилик системия уьун olaraq дьвлят бьдсясинин хярсяри мяркязи бьдся вь yerli бьдсяляр арасында бьлцшдцрцлцр.

Дьвлят бьдсяси хярсяринин мяркязляшдирилмиш хярсяр вь yerli хярсяр арасында хьдляндирилмяси Азярбайсан Respublikасынын Konstitusiyасы али дьвлят хакимиууяти orqanларынын вь yerli orqanларын иqtisadi, sosial, мцдафия вь идаретмя funksiyалары иля мцяууян edilir.

Бьдся хярсяринин мяркязи вь yerli идаретмя orqanлары арасында бьлцшдцрцлмяси хьмчинин «Бьдся sistemi haqqында» Азярбайсан Respublikасынын Qanunu, хьр ил «Дьвлят бьдсяси haqqында» Азярбайсан Respublikасынын Qanunu вь дигьр qanunverисилик aktлары иля тьнзимлянир.

Хярсярин мяркязи вь yerli хакимиууят orqanлары арасында бьлгцсцнцн яsas мяqsяди дьвлят хакимиууяти вь дьвлят идарьси orqanларынын funksiyаларынын хьyata кечирилмяси цццн малиууя bazасыны yaratmaq, юлкянин иqtisadi-sosial инкишафыны тьмин етмяк вь onun мцдафия qabiliууятини мьохьямляндирмяк, яхалинин sosial-мядяни тьлябатыны юдямякдян ибарьтдир.

Хярсяр бьдсяляр арасында бьлцшдцрцляркьн мяркязи вь yerli хакимиууят orqanларынын funksiyалары, сьlahиууятляри нязьря

алыныр вѧ һѧм дѧ бу вѧ уѧ дигѧр хѧрсин һансы дѧвлѧт орѧаны тѧрѧфиндѧн уеринѧ уетирилмѧсинин мѧқсѧдѧуѧунлугу җас гѧтѧрѧлѧр.

Хѧрѧлѧрин бѧдѧлѧр арасында бѧлѧшдѧрѧлмѧси ашѧбыдакы принципѧрѧ җасѧн апарылѧр: идѧрѧ вѧ тѧшѧкилатларын табечилик принципи; яғзи уерлѧшмѧси вѧ яһѧтѧ даирѧси принципѧри; хѧрѧлѧрин цѧмумдѧвлѧт вѧ yerли яһѧмиуѧятинѧ малик олмѧси.

Азѧрѧбайѧан Respublikасы дѧвлѧт бѧдѧси хѧрѧлѧринин мѧрѧкѧзи хѧрѧлѧри

дѧвлѧт мѧлѧкиуѧятиндѧ olan тѧсѧррѧцѧfat sahѧлѧри, дѧмир yolu, дѧниз вѧ hava

нѧқлиуѧаты, хѧгисини тисѧрѧт вѧ хѧгисини иѧqtisadi ялаѧлѧр цѧрѧ хѧгисини, beуnѧlхѧlq

мѧцнѧсибѧтлѧрин һѧйѧтѧ кечирилмѧси илѧ ялаѧдар хѧрѧлѧр, respublika яһѧмиуѧятли

мѧнѧзил-kommunal тѧсѧррѧцѧfatы хѧрѧлѧри, җанѧсаѧq-energetika комплекси илѧ ялаѧдар

хѧрѧлѧр, дѧвлѧт investisiya хѧрѧлѧри, иѧqtisadi фѧѧлиуѧятлѧ баылы хѧрѧлѧр, о сѧлмѧдѧн,

кичик sahibkarлыѧ investisiya yардымы хѧрѧлѧри, дѧвлѧтин дахили

цзря хярцляр вґя s. ибарятдир.

Respublika мяркязляшдигилмиш бґдсґя хярцляриндґян sosial-мядґяни тґдбирлґря аид respublika яһямииуґятли идарґялґр вґя тґшкилатлар малиуґяляшир. Bura хґсусилґя дахилдир: Respublikанын Elmlґяр Akademiiyasы, onun elmi-тґдқиґат институтлары, respublika яһямииуґятли милли kitabxanalar вґя muzeylґяр, али вґя orta ихтисас тґһсиле мярктґяблґри, сґһииуґя цзря дґмир yolu, su вґя hava нґяқлиуґатынын sanitariya хидмґяти мґцґассисґялґри, respublika яһямииуґятли klinikalar вґя дигґяр tibbi шґябґякґяси, еpidemiyalarla мґцбаризґя тґдбирлґри вґя и.а. малиуґяляшир.

Sosial тґминат вґя sosial мґцдафия цзря хярцлґр: һярби qulluqchulara вґя onlaryн аилґя цзвлягинґя pensiyalar, Вґятґн мґцһарибґяси ялиллґринґя pensiyalar, қачқынларын вґя мясбурн кґючкґцнлґрин уетґяк вґя мяскунлашдыгылмасы хярцлґри.

Идарґяетмґя цзря: Азґрбайґан Respublikасынын Милли Мяслисинин, Respublika Ысра Накимиуґяти orqanларынын saxlanмасы, һґцquq-мґцһафизґя вґя тґһлґцкґясизлик orqanларынын saxlanмасы хярцлґри; мяһкґмґя һакимиуґяти вґя prokurorluq orqanларынын, о сґцмлядґян Konstitusiya Мяһкґмґяси Али Мяһкґмґя, rayon

вә шәһәр мяхкәмләри, Иqtisad Мяхкәмәси, Али Мяхкәмәнин Нярби Kollegиуасы вә с. юлкәнин бәтәң мәдәфия хәрләри respublikанын мяхкәзи хәрләри hesabына maliууәләшир.

Мяхкәзи хәрләр hesabына дөвләтин maddи вә maliууә ehtiyаты fondларынын yaradылması maliууәләшир.

«Дөвләт бәдсәси haqqында» Qanun вә digяр qanunverисилик aktлары илә Naxчыvan Muxtar Respublika бәдсәси вә yerли бәдсәләрин хәрләри мәцяуәд едилмишдир. Naxчыvan Muxtar Respublikасы бәдсәсиндә Muxtar Respublika яһәмиуәтли дөвләт мәдәссиә вә тәсәррүfat sahяләри, sosial-мәдәни sahяләр, идарәетмә хәрләри, sosial мәдәфия вә тәминат хәрләри maliууәләшир. Yerли бәдсәләрдә цуммәтәһсил вә мяхкәбәрдәр тәрбиуә мәдәссиәләри, ушаq evләри, idman, бәдән тәрбиуәси, гәңләр сиуәсәти тәдбирләри, мәдәниуәт, инсәсиәт, кәтләви informасиуә vasитяләри хәрләри maliууәләшир.

Azərbaycan Respublikасынын дөвләт бәдсәсинин гәлир вә хәрсин яsas рауы respublika мяхкәзи бәдсәсинин цзяриня дцшцр. Azərbaycan Respublikасынын мяхкәзләшдирилмиш бәдсәси бәдсә системинин яsas һялqәсидир.

Dövlət öz funksiyalarını, o cümlədən iqtisadiyyatın tənzimlənməsi funksiyasını da dövlət büdcəsinin, xüsusən də Azərbaycan Respublikasının respublika büdcəsinin vəsaiti hesabına həyata keçirir. Dövlət ölkənin QDM-də xüsusi çəkisi nə gürə büdcə bir yer tutan respublika büdcəsinin vəsaiti hesabına iqtisadiyyatın cümlə inkişaf sığır və saviyyəsindən geri qalan sahələrə kapital qoyuluşunu həyata keçirir, mərifə, səhiyyəni, sosial mədəfianı, ölkənin idarə və məhafizə, mədəfiə sistemini maliyyələşdirir. Buna gürə də dövlətin əsas maliyyə bazası olan, bütün iqtisadi sistemlərdə planlı xarakter daşıyan və dövlətin ali qanunverici orqanı tərəfindən təsdiq edilmiş qanun xarakteri kəsib edən, dövlət büdcə sisteminin əsas həlqəsindən biri olan respublika büdcəsi mütləq yerinə yetirilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bazar münasibətlərinin indiki şəraitdə büdcə ayırmalarının geri qaytarılmaması prinsipi kəçmiş SSRİ dövründə nisbətən son dərəcə geniş yayılmışdır. Ona gürə də hal-hazırda büdcədən ssuda vermiş məssisələri kreditləşməsi qaydası üzünə geniş yol açmağa başlanmışdır. Kredit qaydasında belə ssudaları verilməsi əlverişli formada

həyata keçirilmir (bu ya həmin ssudaya gücə heç bir faiz alınmır, ya da çox asanla həddə müraciət olunur). Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, bütcdən ssuda verilməsi bütçə hallarda deyil, müraciət məqsədli inkişaf proqramları üzün həyata keçirilir (yarıq fondunun yaradılması, aqrar sənaye kompleksinin inkişafı, investisiya məsələləri və s. üzün).

Yerli bütcdən tərkib hissəsi kimi bələdiyyəni bütcdən xərclənin həcmi və istiqamətləri bələdiyyələr tərəfindən müraciətləşdirilir. «Bələdiyyəni maliyyəsinin qanunları haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 51-maddəsi qanun yerli bütcdən xərcləri: idarəetmə xərcləri; sosial-məişət, yaşayış, mədəniyyət və idman obyektlərinin, habelə əhalinin cəmi istifadəsində olan kçə, həyat və bələğin saxlanması xərcləri; bələdiyyə bütcdən xərcləni həmin yerli sosial mədəni, sosial-iqtisadi inkişaf, habelə ekoloji proqramların maliyyələşdirilməsi xərcləri daxildir.

Göründüyü kimi, dövlət bütcdən xərclənin mərkəzi və yerli xərclər üzün bölgə üzün təhlili qanununda müraciət edilir ki, bütcdə qanunvericiliyin uyğun olaraq bir sıra cəmi dövlət əhəmiyyətli xərclər təməli mərkəzi xərclərdəndə edilir.

Bunlara daxildir: Milli Məclisin saxlanması, ölkənin mədəniyyəti, sosial mədəniyyət, yanacaq və enerji kompleksinə verilmiş kreditlərin qaytarılması, sənaye və tikinti xərcləri, dövlət investisiyaları, iqtisadi fəaliyyət üzrə sair xərclər, o cümlədən iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi və kiçik sahibkarlığa investisiya ilə bağlı xərclər, beynəlxalq təşkilatlarla əlaqədar, xərcləri və daxili borcların ödənilməsi, ehtiyat fondlarının yaradılması, məqsədli bütçə fondları və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, isra hakimiyyəti orqanlarının saxlanmasına, məhkəmə hakimiyyəti və prokurorluq orqanlarının maliyyələşdirilməsi xərclərinin xüsusi çəkisi azdır. Bunu da onunla izah etmək olar ki, bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində bütçə xərclərinin xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, xərclər daha çox sosial və iqtisadi inkişaf üçün cəmlənir. Dövlət fəal sosial siyasət yeritməklə idarə aparatının xərclərini azaltmağa çalışır.

FƏSİL II Azərbaycanla bütçə xərclərinin müasir durumunun təhlili

3.1 Azərbaycan Respublikasında bütçə xərclərinin müasir vəsiyyətinin təhlili.

Dövlət bütçəsi dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində əsas rol oynayır. Bunun sayəsində vahid maliyyə, bütövlükdə vahid iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi təmin olur. Dövlət bütçəsi dövlətin mövcud gəlirləri ilə xərcləri

arasındakı balansı əks etdirir. Milli iqtisadiyyatın mövcud şəraitə uyğun olaraq inkişaf etməsində, sənayenin yeni texnologiyalarının tətbiqi əsasında formalaşması və həmçinin cəmiyyətin sosial rifahının inkişafında dövlət büdcəsinin böyük rolu vardı. İqtisadi mahiyyətinə görə dövlət büdcəsi milli gəlirin bölüşdürülməsi üçün dövlətlə hüquqi və fiziki şəxslər arasında yaranan münasibətlərdir. Bu münasibətlər

Göstərici	2010	2011	2012	2013	2014
-----------	------	------	------	------	------

isə öz növbəsində iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində tədbirlərin həyata keçirilməsinin, ölkənin müdafiəsinin möhkəmləndirilməsinin və dövlət idarəetməsinin maliyyələşdirilməsi üçün büdcə fondunun yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədardır. İqtisadiyyatını yenidən inkişaf yoluna yönəlmiş ölkələrdə qarşıda duran vəzifələrə uyğun olaraq dövlət bölməsi üçün belə bir planlaşdırma lazımlı və vacibdir. Birinci növbədə illik büdcə planı tərtib edilir. Bu zaman dövlət büdcəsinin əsas göstəricisi olan gəlirlər və xərclər dəqiqliklə müəyyən olunur. Belə olan halda, dövlət öz gəlirini və xərcini əvvəlcədən bilir. Bu, hər bir dövlətin büdcə siyasətinin əsas amili kimi qəbul edilir və bunun həyata keçirilməsi ancaq dövlətin mükəmməl büdcə sistemi olduğu şəraitdə mümkündür. Dövlət büdcəsinin rolu həm kəmiyyət, həm keyfiyyət baxımından da təsiri olduğu qəbul olunur. Büdcənin kəmiyyət təsiri dedikdə, hansı istiqamətdə nə qədər vəsait yönəldilməsi başa düşülür. Keyfiyyət təsiri isə bir tərəfdən, vergilərin düzgün qurulması və vəsaitlərin səmərəli xərclənməsini, digər tərəfdən büdcə vasitəsilə bu prosese nəzarət edilməsini nəzərdə tutur.

Kəmiyyət baxımından dövlət büdcəsinin gəlirləri milli dövlətin payını ifadə edir. Onun mütləq həcmi və xüsusi çəkisi dövlətin konkret vəzifələri və gəlir potensialından asılı olur. Dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin formalaşmasında vergi ödəmələri mühüm yer tutur. Maliyyə resurslarının büdcədə toplanması dövlət əhəmiyyətli məqsədli proqramların həyata keçirilməsinin maddi əsasını təşkil edir. Ona görə də ən başlıca məsələ, həm də həmin maliyyə resurslarından səmərəli istifadə edilməsidir.

Dövlət büdcəsi. Xərclər

Cədvəl 1

İqtisadiyyata (mln.manat)	4889.9	6803.2	6960.7	8207.5	7596.6
Təhsilə (mln.manat)	1180.8	1268.5	1453.2	1437.7	1553.9
Səhiyyəyə (mln.manat)	429.2	493.4	609.4	618.9	665.3
Elmə (mln.manat)	92.8	106.1	116.7	117.0	124.2
Qanunvericilik və icra hakimiyyəti, yerli idarəetmə orqanlarının saxlanılmasına (mln.manat)	303.0	281.9	342.3	349.3	449.7
Profisit,kəsir (mln.manat)	362.9	303.2	135.0	352.8	298.7
Mədəniyyət, incəsənət və kütləvi informasiya vasitələrinə və idmana (mln.manat)	168.4	189.9	240.8	274.9	294.0
Sosial müdafiyyəyə və təminata (mln.manat)	1123.0	1495.4	1769.5	1750.3	1971.2
Hüquq-mühafizə,məhkəmə və prokurorluğun saxlanılmasına (mln.manat)	668.5	710.3	929.2	1049.3	1103.6
Dövlətin xarici borclarının ödənilməsinə (mln.manat)	84.9	223.6	185.9	617.3	0.0
Dövlətin daxili borclarının ödənilməsinə (mln.manat)	6.9	120.2	26.5	110.9	0.0
Sair xərclər (mln.manat)	2818.5	4048.8	4782.2	4610.2	4940.8
Xərclər-cəmi (mln.manat)	11765.9	15397.5	17416.5	19143.5	18699.3

2013-cü il dövlət büdcəsinin xərcləri 19850,0 mln. manat proqnoza qarşı 19143,5 mln. manat və yaxud 96,4 faiz icra edilmişdir ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 1727,0 mln. Manat və yaxud 9,9 faiz çoxdur.

ÜDM-də dövlət büdcəsi xərclərinin xüsusi çəkisi 33,2 faiz təşkil etmişdir ki, bu da ötən ilin müvafiq göstəricisindən 1,4 faiz çoxdur.

Strukturuna görə 2013-cü il dövlət büdcəsi xərclərinin 9193,3 mln. manatı və ya 48,0 faizi cari xərclərə yönəldilmişdir ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 84,9 mln. manat və yaxud 0,9 faiz azdır.

2014-cü ildə dövlət büdcəsinin xərcləri 93,2 faiz və yaxud 18699,3 mln. manat icra edilmişdir. 2014-cü ilin oktyabr-dekabr ayları üzrə dövlət büdcəsinin xərcləri 6005,8 mln. manat icra olunmuşdur. Dövlət büdcəsi xərclərinin 24,0 faizi və yaxud 4485,8 mln. manatı sosial təyinatlı tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə yönəldilmişdir ki, bu da 2013-cü illə müqayisədə 403,9 mln. manat və yaxud 9,9 faiz çoxdur.

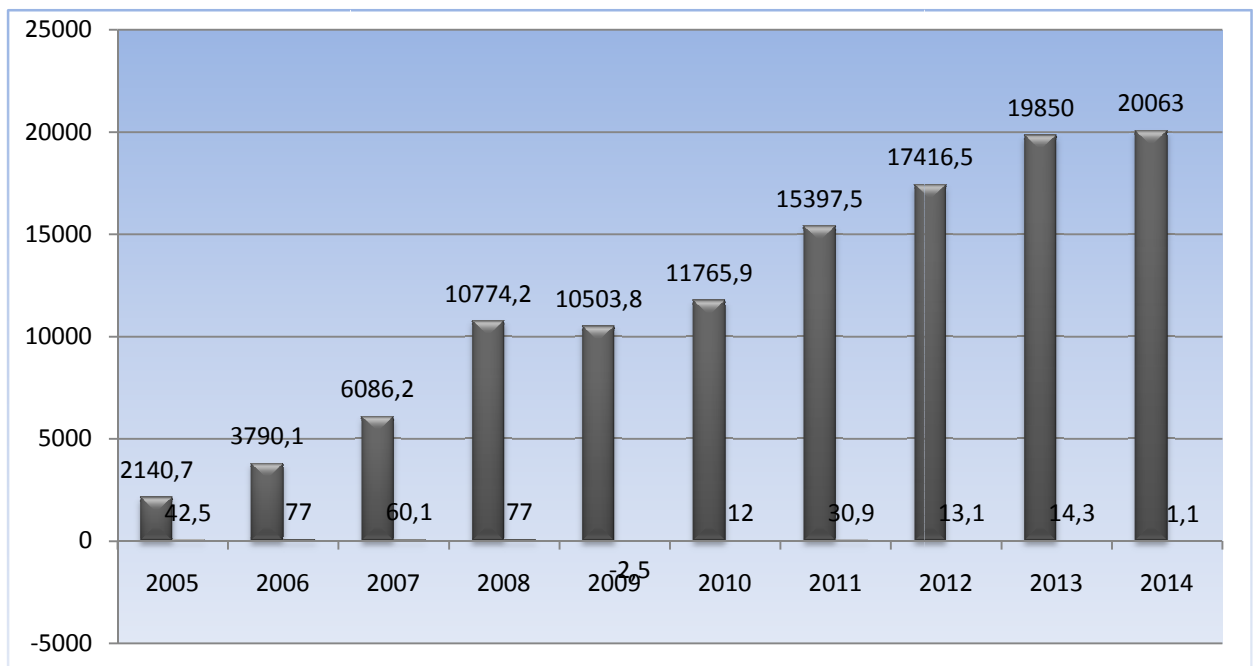
2015-cü ilin üç ayında dövlət büdcəsinin xərcləri proqnoza nisbətən 89,9 faiz və yaxud 4189,8 mln. manat icra olunmuşdur.

İqtisadi təsnifata uyğun olaraq cari ilin üç ayında dövlət büdcəsi xərclərinin 33,0 faizi və yaxud 1380,6 mln. manatı sosialyönümlü xərclərin (əməyin ödənişi

fondu, təqaüd və sosial müavinətlər, dərman və ərzaq xərcləri) maliyyələşdirilməsinə yönəldilmişdir ki, bu da ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 8,5 faiz və yaxud 108,7 mln. manat çoxdur. Funksional təsnifata uyğun olaraq 2015-ci ilin üç ayında ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə müdafiə xərclərinə 24,2 faiz (96,5 mln. manat), iqtisadi fəaliyyətlə bağlı xərclərə 13,0 faiz (7,7 mln. manat), səhiyyə xərclərinə 7,0 faiz (7,8 mln. manat), sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinə 0,7 faiz (3,6 mln. manat) çox vəsait yönəldilmişdir. Əsaslı xərclərə dövlət büdcəsi xərclərinin 9222,0 mln. manatı və yaxud 48,2 faizi yönəldilmişdir ki, bu da 2012-ci ilə nisbətən 1296,1 mln. manat və yaxud 16,4 faiz çoxdur. Dövlət borcuna və öhdəliklərinə xidmətlə bağlı xərclərə 728,2 mln. manat və yaxud ümumi xərclərin 3,8 faizi həcmində vəsait yönəldilmişdir ki, bu da 2012-ci ilə müqayisədə 515,8 mln. manat və yaxud 3,4 dəfə çoxdur.

Diagram 1

Dövlət büdcəsinin xərclərinin dinamikası

İqtisadi təsnifata uyğun olaraq 2013-cü ildə dövlət büdcəsi xərclərinin 8396,3 mln. manatı və yaxud 43,9 faizi qeyri-maliyyə aktivlərinin alınmasına (əsas vəsaitlərin alınması və tikilməsi, dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu) yönəldilməklə, 2012-ci ilə nisbətən 1199,4 mln. manat və yaxud 16,7 faiz çox, 2750,9 mln. manatı və yaxud 14,4 faizi əməyin ödənişinə yönəldilməklə, 2012-ci ilə nisbətən 103,5 mln.

manat və yaxud 3,9 faiz çox, 2108,5 mln. manatı və yaxud 11,1 faizi digər xərclərə (icarə və muzzdlu xidmətlər, mənzil fondunun, müxtəlif təyinatlı obyektlərin və yolların əsaslı təmiri, bank xərcləri, ehtiyat fondları, sair müxtəlif xərclər) yönəldilməklə, 2012-ci ilə nisbətən 770,2 mln. manat və yaxud 26,8 faiz az, 2548,4 mln. manatı və yaxud 13,3 faizi malların (işlərin və xidmətlərin) satın alınmasına yönəldilməklə, 2012-ci ilə nisbətən 225,3 mln. manat və yaxud 9,7 faiz çox, 1705,4 mln. manatı və yaxud 8,9 faizi təqaüdlərə və sosial müavinətlərə yönəldilməklə, 2012-ci ilə nisbətən 1,5 mln. manat və yaxud 0,1 faiz çox, 333,9 mln. manatı və yaxud 1,7 faizi subsidiyalara və cari transfertlərə yönəldilməklə, 2012-ci ilə nisbətən 38,7 mln. manat və yaxud 13,1 faiz çox, 897,7 mln. Manatı və yaxud 4,7 faizi öhdəliklər üzrə maliyyə əməliyyatlarına yönəldilməklə, 2012-ci ilə nisbətən 776,1 mln. manat və yaxud 7,4 dəfə çox, 154,5 mln. manatı və yaxud 0,8 faizi faizlər üzrə ödənişlərə yönəldilməklə, 2012-ci ilə nisbətən 64,3 mln. manat və yaxud 1,7 dəfə çox, 247,8 mln. manatı və yaxud 1,2 faizi qrantlara və digər ödənişlərə yönəldilməklə, 2012-ci ilə nisbətən 93,5 mln. manat və yaxud 1,6 dəfə çox olmuşdur və 0,1 mln. manatı maliyyə aktivləri üzrə əməliyyatlara yönəldilmişdir.

Funksional təsnifata uyğun olaraq 2014-cü ildə 2013-cü illə müqayisədə sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinə 12,6 faiz (220,8 mln. manat), iqtisadi fəaliyyətlə bağlı xərclərə 10,9 faiz (30,1 mln. manat), təhsil xərclərinə 8,2 faiz (117,6 mln. manat), səhiyyə xərclərinə 7,5 faiz (46,4 mln. manat), mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyət xərclərinə 6,9 faiz (19,1 mln. manat), məhkəmə hakimiyyəti, hüquq-mühafizə və prokurorluq orqanlarının saxlanılması xərclərinə 5,2 faiz (54,3 mln. manat), mənzil və kommunal təsərrüfatı xərclərinə 4,7 faiz (18,8 mln. manat), kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsi xərclərinə 3,5 faiz (17,0 mln. manat), müdafiə xərclərinə 2,1 faiz (31,1 mln. manat) çox vəsait yönəldilmişdir.

2014-cü ildə dövlət büdcəsindən dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərinə 6259,0 mln. manat vəsait yönəldilmişdir. Bu xərclərin dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibində xüsusi çəkisi 33,5 faiz olmuşdur.

2015-ci ilin üç ayında büdcə təşkilatlarının təqdim etdikləri xərc sifarişləri üzrə xəzinədarlıq orqanları tərəfindən qəbul edilmiş öhdəliklər tam və vaxtında maliyyələşdirilmişdir.

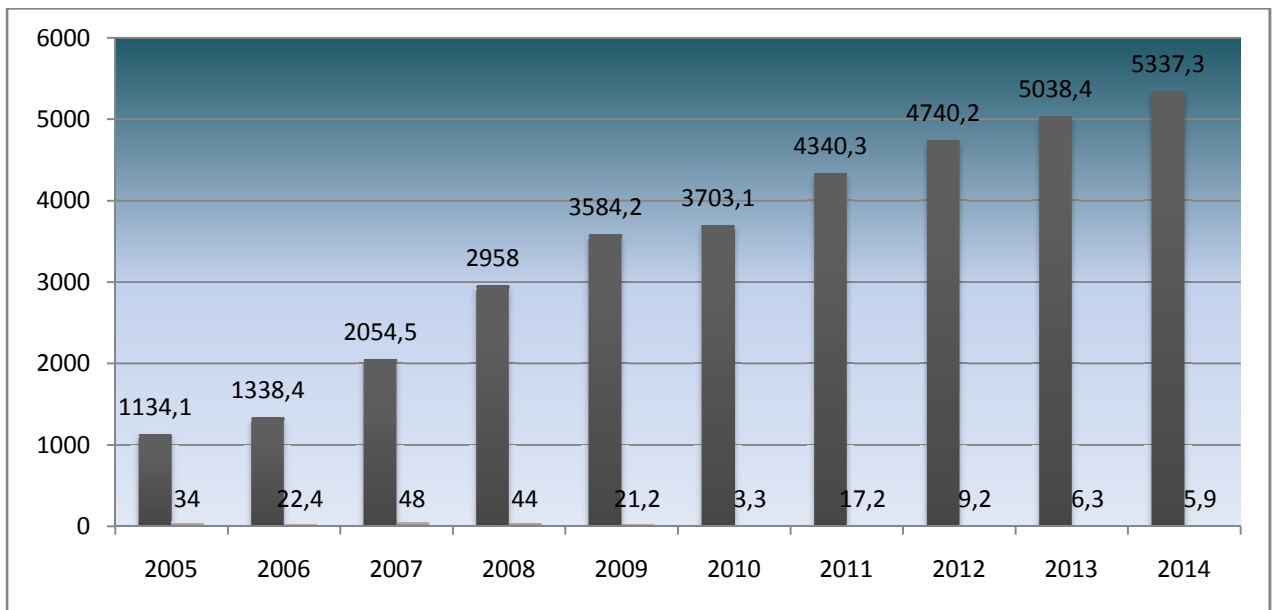
Cari ilin 1-ci rübündə dövlət büdcəsində 251,0 mln. manat kəsir yaranmışdır ki, bu da mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq 2015-ci il 1 yanvar tarixə dövlət büdcəsinin vahid xəzinə hesabının qalığı və özəlləşdirmədən daxilolmalar hesabına örtülmüşdür.

Aparılmış məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində sair xərclər (iqtisadi təsnifatın 282100 paraqrafı üzrə) 2012-ci illə müqayisədə 2013-cü ildə 735,2 mln. manat və yaxud 28,2 faiz azalmışdır. Dövlət büdcəsi vəsaitlərindən istifadə üzrə nəzarətin daha da gücləndirilməsi, kommunal (elektrik və istilik enerjisi, qaz və su haqqı və s.), idarənin saxlanılması və ezamiyyə xərclərinə qənaət edilməsi, beynəlxalq təşkilatlara olan üzvlük haqqı xərclərinin daha da təkmilləşdirilməsi, limitdən artıq mal alışları və xidmətlərə yol verilməməsi kimi məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi, dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatlarda il ərzində vakant vəzifələrin mövcud olması və digər obyektiv səbəblərə görə 2013-cü il dövlət büdcəsinin xərclərində qənaət əldə edilmişdir.

2013-cü ildə dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatların büdcədən kənar xərcləri üzrə icra 173,1 mln. manat olmuşdur ki, bu da 2012-ci ilə nisbətən 54,0 mln. manat və yaxud 45,3 faiz çoxdur. 2013-cü il dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş xərclərindən Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinə proqnozla nəzərdə tutulan məbləğdə, yəni 277,7 mln. manat (2012-ci illə müqayisədə 19,6 mln. manat və yaxud 7,6 faiz çox), yerli (bələdiyyə) büdcələrə isə 5,2 mln. manat (2012-ci illə müqayisədə 0,2 mln. manat və yaxud 3,8 faiz çox) dotasiya yönəldilmişdir.

Diagram 2

Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin sosial yönümlü xərcləri və onun artım sürəti (mln. manatla, faizlə)

- sosial yönümlü xərclər (əməyin ödənişi, pensiya, müavinət, ərzaq və dərman xərcləri) əvvəlki ilə nisbətən artım sürəri (faizlə)

Ölkədə həyata keçirilən uğurlu sosial-iqtisadi siyasət nəticəsində iqtisadiyyatın bütün sahələrində olduğu kimi sosial sahələrdə də müsbət irəliləyişlərə nail olunmuşdur. Sosial sahələrin inkişafı üçün maliyyə təminatı daim diqqət mərkəzində olmuş, dövlət büdcəsindən bu sahələrin inkişafına yönəldilən vəsaitlərin həcmi ilbəil artmışdır. Belə ki, hesabat ilində iqtisadi təsnifata uyğun olaraq dövlət büdcəsi xərclərinin 25,6 faizi və yaxud 4906,4 mln. manatı sosialyönlü xərclərin maliyyələşdirilməsinə yönəldilmişdir ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 166,3 mln. manat və yaxud 3,5 faiz çoxdur.

Funksional təsnifata uyğun olaraq 2014-cü ildə 2013-cü illə müqayisədə sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinə 12,6 faiz (220,8 mln. manat), iqtisadi fəaliyyətlə bağlı xərclərə 10,9 faiz (30,1 mln. manat), təhsil xərclərinə 8,2 faiz (117,6 mln. manat), səhiyyə xərclərinə 7,5 faiz (46,4 mln. manat), mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyət xərclərinə 6,9 faiz (19,1 mln. manat), məhkəmə hakimiyyəti, hüquq-mühafizə və prokurorluq orqanlarının saxlanılması xərclərinə 5,2 faiz (54,3 mln. manat), mənzil və kommunal təsərrüfatı xərclərinə 4,7 faiz (18,8 mln. manat), kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsi xərclərinə 3,5 faiz (17,0 mln. manat), müdafiə xərclərinə 2,1 faiz (31,1 mln. manat)

çox

vəsait

yönəldilmişdir.

2014-cü ildə dövlət büdcəsindən dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərinə 6259,0 mln. manat vəsait yönəldilmişdir. Bu xərclərin dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibində xüsusi çəkisi 33,5 faiz olmuşdur.

Cədvəl 2

Dövlət büdcəsi. Xərclər (ÜDM-də)

Göstərici	2010	2011	2012	2013	2014
Dövlət büdcəsinin xərcləri (faiz)	27.7	29.6	31.7	32.9	31.7
İqtisadiyyata (faiz)	11.5	13.1	12.9	14.1	12.9
Təhsilə (faiz)	2.8	2.4	2.4	2.5	2.6
Səhiyyəyə (faiz)	1.0	0.9	1.1	1.1	1.1
Elmə (faiz)	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2
Dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının saxlanılmasına (faiz)	0.7	0.6	0.6	0.6	0.8
Dövlət büdcəsinin kəsiri / profisiti (faiz)	0.9	0.6	0.3	0.6	0.5
Mədəniyyət, incəsənət və kütləvi informasiya vasitələrinə və idmana (faiz)	0.4	0.4	0.4	0.5	0.5
Sosial müdafiyyəyə və təminatla (faiz)	2.6	2.9	3.2	3.0	3.3
Hüquq-mühafizə, məhkəmə və prokuroriyyətin saxlanılmasına (faiz)	1.6	1.4	1.7	1.8	1.9
Dövlətin xarici borclarının ödənilməsinə (faiz)	0.2	0.4	0.0	1.0	0.0
Dövlətin daxili borclarının ödənilməsinə (faiz)	0.0	0.2	0.0	0.2	0.0
Sair xərclər (faiz)	6.7	7.1	7.0	7.9	8.4

Ölkə əhalisinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması və sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədi ilə 2014-cü ildə büdcədən maliyyələşən elm, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, sosial müdafiə və sosial təminat sahələrində və dövlət büdcəsindən maliyyələşən bir sıra təşkilatlarda çalışan işçilərin və dövlət qulluqçularının əməkhaqları, müavinətlər və təqaüdlər orta hesabla 10 faiz artırılmışdır.

Cədvəldən görünür ki, dövlət büdcəsinin xərcləri 2010-cu ildən 2013-cü ilə qədər artmış lakin 2014-cü ildə isə regionda baş vermiş iqtisadi böhran nəticəsində azacıq da olsa geriləmişdir. Yəni 32.9 %dən 31.7 %-ə düşmüşdür.

Yaşa görə əmək pensiyasının baza hissəsinin məbləği 2013-cü il sentyabrın 1-dən 17,6 faiz artırılaraq 85 manatdan 100 manata çatdırılmış və bu artım 1210,0 min nəfərə yaxın əmək pensiyaçısını əhatə etmişdir. Qeyd olunan əməkhaqqı artımlarının məntiqi davamı olaraq Azərbaycan Respublikası üzrə minimum aylıq əməkhaqqının məbləği 93,5 manatdan 2013-cü il sentyabrın 1-dən 12,3 faiz artırılaraq 105,0 manat həddinə çatdırılmışdır.

Ünvanlı dövlət sosial yardımının təyin olunması üçün istifadə edilən ehtiyac meyarının həddi 2013-cü ilin əvvəlindən 93 manat, yaşayış minimumunun həddi 116 manat, əmək qabiliyyətli əhali üçün 136 manat, pensiyaçılar üçün 94 manat, uşaqlar üçün 93 manat məbləğində müəyyən edilmişdir.

Bütün bu artımlar hesabat ilində öz maliyyə təminatını tapmışdır. Sosialyönlü xərclərin strukturuna aid olan əməyin ödənişi üzrə xərclərə 2750,9 mln. manat vəsait yönəldilmişdir ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 103,5 mln. manat və yaxud 3,9 faiz çox, təqaüd və sosial müavinət üzrə xərclərə 1705,4 mln. manat vəsait yönəldilmişdir ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 1,5 mln. manat və yaxud 0,1 faiz çox, dərman, sargı ləvazimatları və materiallarının alınması üzrə xərclərə 173,2 mln. manat vəsait yönəldilmişdir ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 26,2 mln. manat və yaxud 17,8 faiz çox və ərzaq məhsullarının alınması üzrə xərclərə 276,9 mln. manat vəsait yönəldilmişdir ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 35,1 mln. manat və yaxud 14,5 faiz çoxdur.

2013-cü ildə elm, təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə və sosial təminat, mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyət xərclərinə cəmi 4198,9 mln. manat vəsait yönəldilmişdir ki, bu da 2012-ci ilə nisbətən 9,2 mln. manat və yaxud 0,2 faiz çox olmuşdur. Həmin xərclərin dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibində xüsusi çəkisi 21,9 faiz təşkil etmişdir.

Dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərindən ayrılmış vəsait də (1969,8 mln. manat) nəzərə alınmaqla, qeyd olunan sahələr üzrə xərclərin məbləği 6168,7 mln. manat, dövlət büdcəsi xərclərində xüsusi çəkisi isə 32,2 faiz təşkil etmişdir.

Cədvəl 3

Dövlət büdcəsi. Xərclər (büdcədə xüsusi çəkisi)

Göstərici	2010	2011	2012	2013	2014
İqtisadiyyata (faiz)	41.6	44.2	40.7	42.9	40.6
Təhsilə (faiz)	10.0	8.2	7.7	7.5	8.3
Səhiyyəyə (faiz)	3.7	3.2	3.3	3.2	3.6
Elmə (faiz)	0.8	0.7	0.6	0.6	0.7
Dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının saxlanılmasına (faiz)	2.6	1.8	1.9	1.8	2.4
Mədəniyyət, incəsənət və kütləvi informasiya vasitələrinə və idmana (faiz)	1.4	1.2	1.4	1.4	1.6
Sosial müdafiyyəyə və təminata (faiz)	9.5	9.7	10.0	9.2	10.5
Huquq-mühafizə, məhkəmə və prokurorluğun saxlanılmasına (faiz)	5.7	4.6	5.3	5.5	5.9
Dövlətin xarici borclarının ödənilməsinə (faiz)	0.7	1.5	0.0	3.2	0.0
Dövlətin daxili borclarının ödənilməsinə (faiz)	0.1	0.8	0.0	0.6	0.0
Sair xərclər (faiz)	23.9	24.1	29.1	27.9	26.4

Cədvəldən görünür ki, 2010-2014-cü illərdə dövlətin səhiyyə, təhsil, iqtisadi, və s.xərcləriüvuvən sabit qalmışdır.

2013-cü ildə elm xərcləri üzrə icra 117,0 mln. manat olmuşdur ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 263,0 min manat və yaxud 0,2 faiz çoxdur.Dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərindən ayrılmış vəsait də nəzərə alınmaqla, elm xərclərinə dövlət büdcəsi xərclərinin 0,9 faizi həcmində və yaxud 167,6 mln. manat vəsait ayrılmışdır.

2013-cü ildə “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı Dövlət Proqramı”na uyğun olaraq elm müəssisələrinin maddi-texniki bazasının genişləndirilməsi və elmi fəaliyyətin stimullaşdırılması üçün dövlət büdcəsindən vəsaitin ayrılması təmin edilmişdir.

2013-cü ildə də təhsil sektoru üzrə dövlət xərclərinin stabil icrası təmin edilmiş, bir sıra təhsil infrastrukturlarının bərpasına və yenidən qurulmasına, təhsil müəssisələrinin madditexniki təminatının yaxşılaşdırılmasına nail olunmuşdur. Bununla yanaşı uşaq bağçalarının, xüsusi uşaq bağçaları və uşaq evlərinin müasir tələblər səviyyəsində qurulması, həmin müəssisələrə cəlb edilən uşaqlara müasir tələblərə uyğun olaraq şəraitin yaradılması öz maliyyə təminatını tapmışdır.

Ümumtəhsil müəssisələrinin şagirdlərinin dərsliklərlə pulsuz təmin olunması istiqamətində tədbirlər davam etdirilmiş, bu məqsədlə və təhsilin inkişafı ilə bağlı

təsdiq edilmiş dövlət proqramlarının və tədbirlərin icrası üçün dövlət büdcəsindən tələb olunan məbləğdə vəsait ayrılmışdır.

“Ali təhsil müəssisələrində yeni maliyyələşdirilmə mexanizminin tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2010-cu il 10 fevral tarixli 220 nömrəli Sərəncamının icrası olaraq ali təhsil müəssisələrinə dövlət sifarişi əsasında tələbə qəbulu ilə bağlı müvafiq maliyyələşmələrin həyata keçirilməsi davam etdirilmişdir. Hesabat ilində təhsil xərclərinə 1437,7 mln. manat vəsait yönəldilməklə, dövlət büdcəsinin xərclərində xüsusi çəkisi 7,5 faiz təşkil etmişdir.

Dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərindən ayrılmış vəsait də nəzərə alınmaqla, təhsil xərclərinə dövlət büdcəsi xərclərinin 11,6 faizi həcmində və yaxud 2222,5 mln. manat vəsait ayrılmışdır.

Funksional təsnifata uyğun olaraq təhsil xərcləri üzrə istifadə olunmuş vəsaitin 775,9 mln. manatı və yaxud 54,0 faizi natamam və orta təhsil xərclərinin (2012-ci illə müqayisədə 9,5 mln. manat və yaxud 1,2 faiz çox), 257,7 mln. manatı və yaxud 17,9 faizi təhsil sahəsində tətbiqi tədqiqatlar və digər xidmətlərin, 138,7 mln. manatı və yaxud 9,6 faizi ali təhsil xərclərinin, 143,8 mln. manatı və yaxud 10,0 faizi məktəbəqədər və ibtidai təhsil xərclərinin (2012-ci illə müqayisədə 41,7 mln. manat və yaxud 40,8 faiz çox), 72,7 mln. manatı və yaxud 5,1 faizi texniki-peşə məktəblərinin və liseylərin (2012-ci illə müqayisədə 1,0 mln. manat və yaxud 1,4 faiz çox), 49,0 mln. manatı və yaxud 3,4 faizi internat və xüsusi məktəblərin maliyyələşdirilməsinə yönəldilmişdir.

İqtisadi təsnifata müvafiq olaraq təhsil xərclərindən əməyin ödənişinə 927,6 mln. manat, malların (işlərin və xidmətlərin) satın alınmasına 212,3 mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 50,0 mln. manat (30,8 faiz) çox, təqaüd və sosial müavinətlərə 51,1 mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 18,2 mln. manat (1,6 dəfə) çox, digər xərclərə (sosialmədəni və məişət təyinatlı obyektlərin əsaslı təmiri və yenidən qurulmasına, icarə xərclərinə, bank xərclərinə) 202,6 mln. manat, qeyri-maliyyə aktivlərinin alınmasına (əsas vəsaitlərin, maşın və avadanlıqların, qurğu və digər istehsal obyektlərinin alınmasına, bina və qurğuların tikintisinə və s.)

44,1 mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 23,2 mln. manat (2,1 dəfə) çox vəsait ayrılmışdır.

2013-cü ildə səhiyyənin inkişafı üçün artımla proqnozlaşdırılmış büdcə vəsaiti onun maddi-texniki bazasının gücləndirilməsinə, müasir tibbi avadanlıq və qurğularla təchizatının yaxşılaşdırılmasına, yeni tibb mərkəzlərinin yaradılmasına imkan vermişdir. Ötən il səhiyyə xərcləri üzrə icra 618,9 mln. manat olmuşdur ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 9,6 mln. manat və yaxud 1,6 faiz çoxdur.

2014-cü il üzrə büdcə təşkilatlarının təqdim etdikləri xərc sifarişləri üzrə xəzinədarlıq orqanları tərəfindən qəbul edilmiş öhdəliklər tam və vaxtında maliyyələşdirilmişdir.

Dövlət büdcəsinin kəsiri 298,8 mln. manat təşkil etmişdir və kəsir maliyyələşmə mənbələri hesabına bağlanmışdır.

Cari ilin üç ayında dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərindən elm, təhsil, səhiyyə, sosial, mədəniyyət, idman və digər sosial-mədəni və məişət təyinatlı obyektlərin tikintisinə və yenidən qurulmasına 507,7 mln. manat, enerji, su və qaz təchizatı, nəqliyyat, kommunal, meliorasiya infrastrukturalarının tikintisinə, yenidənqurulmasına və digər sahələrə 911,6 mln. manat vəsait yönəldilmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublikasında həyata keçirilən investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə 10,2 mln. manat vəsait sərf edilmişdir.

Dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərindən ayrılmış vəsait də nəzərə alınmaqla, səhiyyə xərclərinə dövlət büdcəsi xərclərinin 4,8 faizi həcmində və yaxud 912,3 mln. manat vəsait ayrılmışdır.

İqtisadi təsnifata uyğun olaraq səhiyyə xərcləri üzrə əməyin ödənişinə 301,9 mln. manat, malların (işlərin və xidmətlərin) satın alınmasına 258,2 mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 39,0 mln. manat (17,8 faiz) çox, təqaüd və sosial müavinətlərə 1,5 mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 0,1 mln. manat (7,1 faiz) çox, digər xərclərə (sosial-mədəni və məişət təyinatlı obyektlərin əsaslı təmiri və yenidən qurulmasına, icarə və bank xərclərinə) 27,7 mln. manat, qeyri-maliyyə aktivlərinin alınmasına (əsas vəsaitlərin, maşın və avadanlıqların, qurğu və digər maddi istehsal obyektlərinin alınmasına, bina və qurğuların tikintisinə və s.) 29,6

mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 3,1 mln. manat (11,7 faiz) çox vəsait ayrılmışdır.

2013-cü ildə stasionar müəssisələrin, ambulator və imtiyazlı xəstələrin dərman preparatları ilə təminatı daha da yaxşılaşdırılmış, bu məqsədə 158,0 mln. manat vəsait sərf edilmişdir ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 23,5 mln. manat və yaxud 17,5 faiz çoxdur.

2013-cü ildə mədəniyyət və turizmə, gənclərlə iş və idmana qayğı, milli mədəniyyətin və turizmin potensialının dünya mədəniyyət və turizm məkanına integrasiya olunması, milli mədəni irsin, dəyər və sərvətlərin qorunub saxlanılması, gənc nəslin cəmiyyətin fəal və aparıcı qüvvəsinə çevrilməsi, peşəkar idmanın inkişafında müsbət nəticələr əldə edilmişdir.

2013-cü ildə dövlət büdcəsinin mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyət xərcləri üzrə 289,7 mln. manat proqnoza qarşı icra 274,9 mln. manat və yaxud 94,9 faiz olmuşdur ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 34,1 mln. manat (14,1) faiz çoxdur. Dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərindən ayrılmış vəsait də nəzərə alınmaqla, dövlət büdcəsinin mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyət xərclərinə dövlət büdcəsi xərclərinin 5,4 faizi həcmində və yaxud 1037,1 mln. manat vəsait ayrılmışdır.

Funksional təsnifata uyğun olaraq 2013-cü ildə mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyət xərcləri üzrə istifadə olunmuş vəsaitin 123,4 mln. manatı və yaxud 44,9 faizi mədəniyyət və incəsənət sahəsində fəaliyyət (2012-ci illə müqayisədə 10,7 mln. manat və yaxud 9,5 faiz çox), 64,9 mln. manatı və yaxud 23,6 faizi radio, televiziya və nəşriyyat (2012-ci illə müqayisədə 4,6 mln. manat və yaxud 7,6 faiz çox), 86,6 mln. manatı və yaxud 31,5 faizi bədən tərbiyəsi, gənclər siyasəti, turizm və digər kateqoriyalara aid edilməyən fəaliyyət (2012-ci illə müqayisədə 18,7 mln. manat və yaxud 27,5 faiz çox) xərclərinə yönəldilmişdir. İqtisadi təsnifata uyğun olaraq bu bölmə üzrə xərclərdən əməyin ödənişinə 52,1 mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 0,4 mln. manat (0,8 faiz) çox, malların (işlərin və xidmətlərin) satın

alınmasına 34,6 mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 5,2 mln. manat (17,7 faiz) çox, subsidiyalar və cari transfertlərə 80,7 mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 3,4 mln. manat (4,4 faiz) çox, təqaüd və sosial müavinətlərə 0,8 mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 0,1 mln. manat (14,3 faiz) çox, digər xərclərə (sosial-mədəni və məişət təyinatlı obyektlərin əsaslı təmiri və yenidən qurulmasına, icarə xərclərinə, bank xərclərinə) 101,5 mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 23,6 mln. manat (30,3 faiz) çox, qeyri-maliyyə aktivlərinin alınmasına (əsas vəsaitlərin, maşın və avadanlıqların, qurğu və digər istehsal obyektlərinin alınmasına, bina və qurğuların tikintisinə və s.) 5,2 mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 1,4 mln. manat (36,8 faiz) çox vəsait sərf edilmişdir.

2013-cü ildə dövlət büdcəsinin sosial müdafiə və sosial təminat xərclərindən əsasən əmək pensiyalarının, sosial müavinətlərin, ünvanlı dövlət sosial yardımının ödənişi, qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi, əlillərin sanatoriya-kurort müalicəsinin təşkili, əlillərə eşitmə aparatlarının, protezləşdirmə məmulatlarının, əlil arabalarının, xüsusi təyinatlı nəqliyyat vasitələrinin və digər avadanlıqların alınması xərcləri həyata keçirilmişdir.

2013-cü ildə sosial müdafiə və sosial təminat xərcləri üzrə 1813,6 mln. manat proqnoza qarşı icra 1750,4 mln. manat və yaxud 96,5 faiz olmuşdur.

Dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərindən ayrılmış vəsait də nəzərə alınmaqla, sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinə dövlət büdcəsi xərclərinin 9,6 faizi həcmində və yaxud 1829,2 mln. manat vəsait ayrılmışdır.

Funksional təsnifata uyğun olaraq 2013-cü ildə dövlət büdcəsinin sosial müdafiə və sosial təminat xərcləri üzrə istifadə olunmuş vəsaitin 1730,9 mln. manatı və yaxud 98,9 faizi sosial müdafiə, 19,4 mln. manatı və yaxud 1,1 faizi sosial təminat xərclərinə yönəldilmişdir.

2013-cü il dövlət büdcəsindən Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna 1077,0 mln. manat məbləğində vəsait transfert edilmişdir ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 32,7 mln. manat və yaxud 3,1 faiz çoxdur.

2013-ci ildə aztəminatlı ailələrin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi üçün ünvanlı sosial yardımların ödənilməsinə dövlət büdcəsindən 201,1 mln. manat vəsait

yönəldilmişdir ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 1,4 mln. manat və yaxud 0,7 faiz çoxdur. Hesabat ilində aztəminatlı ailələrə müavinətlərin verilməsinə 6,7 mln. manat vəsait ayrılmışdır. 2013-cü il dövlət büdcəsindən qaçqın və məcburi köçkünlərə verilən müavinətlər 109,9 mln. manat təşkil etmişdir ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 1,7 mln. manat və yaxud 1,6 faiz çoxdur.

2013-cü ildə müdafiə, məhkəmə hakimiyyəti, hüquq mühafizə və prokurorluq bölmələri üzrə xərclərin stabil icrası təmin edilmişdir.

Hesabat ilində müdafiə bölməsi üzrə nəzərdə tutulan cari xərclərin icrası 1485,0 mln. manat olmuşdur. Bütövlükdə isə cari və əsaslı xərclər də nəzərə alınmaqla, 2013-cü il dövlət büdcəsindən müdafiə xərclərinə 2841,2 mln. manat vəsait yönəldilmişdir. Bu xərclərin dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibində xüsusi çəkisi 14,8 faiz təşkil etmişdir. Məhkəmə hakimiyyəti, hüquq mühafizə və prokurorluq xərcləri üzrə icra 1049,3 mln. manat olmuşdur. 2013-ci ildə dövlətin müdafiə və təhlükəsizlik tədbirlərinin qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirilməsinə maliyyə təminatı yaradılmaqla, bu sahələr üzrə qarşıya qoyulmuş vəzifələrin icrasına nail olunmuşdur.

Mənzil və kommunal təsərrüfatı, yanacaq və enerji, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsi, sənaye, tikinti və faydalı qazıntılar, nəqliyyat və rabitə, iqtisadi fəaliyyət xərclərinə bütövlükdə 8207,5 mln. manat vəsait yönəldilmişdir ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 1246,8 mln. manat və yaxud 17,9 faiz çoxdur. Həmin xərclərin dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibində xüsusi çəkisi 42,9 faiz təşkil etmişdir. Mənzil və kommunal təsərrüfatı xərcləri üzrə nəzərdə tutulan 399,0 mln. manat proqnoza qarşı icra 398,3 mln. manat və yaxud 99,8 faiz olmuşdur.

2013-cü il dövlət büdcəsinin cari xərclərindən mənzil və kommunal təsərrüfatı xərclərinə ayrılmış vəsaitin xüsusi çəkisi 2,1 faiz təşkil etmişdir.

Həmin bölmədən funksional təsnifat üzrə mənzil təsərrüfatı xərclərinə 115,4 mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 13,4 mln. manat (13,1 faiz) çox, kommunal təsərrüfatı xərclərinə 270,9 mln. manat, su təsərrüfatına 11,5 mln. manat

və mənzil kommunal təsərrüfatı ilə bağlı digər xərclərə 0,5 mln. manat vəsait yönəldilmişdir.

İqtisadi təsnifata uyğun olaraq mənzil və kommunal təsərrüfatı xərclərindən abadlaşdırma xidmətləri haqqının ödənilməsinə 201,2 mln. manat, məhsula görə ödənişlərə 39,1 mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 4,9 mln. manat (14,3 faiz) çox, yolların əsaslı təmirinə 48,4 mln. manat, istehsalat obyektlərinin əsaslı təmirinə 10,0 mln. manat, mənzil fondunun əsaslı təmirinə 10,4 mln. manat, qeyri-maliyyə aktivlərinin alınmasına 38,7 mln. manat, sair xərclərə 50,5 mln. manat vəsait sərf edilmişdir.

Mənzil və kommunal təsərrüfatı xərclərindən əsasən respublikanın şəhər, rayon mərkəzlərində, qəsəbə və digər yaşayış məntəqələrində şəhərdaxili yolların və dövlət mülkiyyətində olan mənzil fondunun əsaslı təmiri, tarixi binaların bərpası, park və istirahət zonalarında abadlıq və quruculuq işlərinin aparılması, yaşayış məntəqələrinin yaşıllaşdırılması və sanitar-təmizlik işləri, küçələrin, tarixi və memarlıq üslubunda tikilmiş binaların qorunub saxlanması və fəsadlarının işıqlandırılması, fəvvarələrin saxlanması və bu qəbildən olan digər xərclər həyata keçirilmişdir. 2013-cü il dövlət büdcəsinin mənzil və kommunal təsərrüfatı bölməsindən istilik təchizatı ilə bağlı xərclər üçün 21,2 mln. manat, əhalinin, xüsusilə də kənd əhalisinin su ilə təminatının yaxşılaşdırılmasına 11,5 mln. manat, respublikanın müxtəlif şəhər və rayonlarında salınmış məcburi köçkün qəsəbələrində məşkunlaşan əhaliyə göstərilən mənzil-məişət və kommunal xidmətlər üçün 3,4 mln. manat vəsait yönəldilmişdir.

Aqrar sektorun və kənd təsərrüfatının inkişafını stimullaşdıran dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi üçün 2013-cü ildə dövlət büdcəsindən vəsaitin ayrılması nəticəsində bitki zərərvericilərinə qarşı mübarizə tədbirləri və heyvanlar arasında xəstəliklərin profilaktikası həyata keçirilmiş, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında, əhalinin daxili istehsal hesabına zəruri ərzaq məhsulları ilə təminatında irəliləyişlər əldə olunmuş, toxum, bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının istehsalı artmışdır.

Əhalinin ərzaq məhsulları ilə təminatında mühüm əhəmiyyət kəsb edən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artırılması, meliorasiya və su təsərrüfatı komplekslərinin ahəngdar fəaliyyəti, meliorasiya, su və irriqasiya sistemlərinin normal istismarının təşkili, suvarma və drenaj işlərinin genişləndirilməsi, sel və daşqın sularına qarşı mübarizə tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün real maliyyə təminatı yaradılmışdır.

2013-cü ildə dövlət büdcəsinin kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsi xərcləri üzrə 494,3 mln. manat proqnoza qarşı icra 487,9 mln. manat və yaxud 98,7 faiz olmuşdur ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 19,7 mln. manat (4,2 faiz) çoxdur. Bu bölmə üzrə xərclərin dövlət büdcəsinin xərclərində xüsusi çəkisi 2,5 faiz təşkil etmişdir.

Dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərindən ayrılmış vəsait də (343,9 mln. manat) nəzərə alınmaqla, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsi xərclərinə dövlət büdcəsi xərclərinin 4,3 faizi həcmində və yaxud 831,8 mln. manat vəsait ayrılmışdır.

Funksional təsnifat üzrə həmin xərc bölməsindən kənd təsərrüfatı xərclərinə 464,4 mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 18,3 mln. manat (4,1 faiz) çox, meşə təsərrüfatı xərclərinə 10,6 mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 0,5 mln. manat (4,7 faiz) çox, balıqçılıq, ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsi xərclərinə 6,4 mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 0,8 mln. manat (14,3 faiz) çox, hidrometeorologiya tədbirlərinə 6,5 mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 0,2 mln. manat (2,8 faiz) çox vəsait yönəldilmişdir.

İqtisadi təsnifata uyğun olaraq bu xərc bölməsindən əməyin ödənişinə 88,4 mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 3,2 mln. manat (3,8 faiz) çox, malların (işlərin və xidmətlərin) satın alınmasına 159,2 mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 3,6 mln. manat (2,3 faiz) çox, subsidiyalara və cari transfertlərə 132,4 mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 12,4 mln. manat (10,3 faiz) çox, qeyri-maliyyə aktivlərinin alınmasına (əsas vəsaitlərin, maşın və avadanlıqların, qurğu və digər maddi istehsal obyektlərinin alınmasına, bina və qurğuların tikintisinə və s.) 33,6 mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 0,7 mln. manat

(1,8 faiz) çox, digər xərclərə (istehsalat obyektlərinin əsaslı təmiri və yenidən qurulmasına, icarə və bank xərclərinə) 74,3 mln. manat vəsait yönəldilmişdir.

2013-cü ildə nəqliyyat və rabitə xərcləri üzrə nəzərdə tutulmuş 111,7 mln. manat proqnoza qarşı icra 110,5 mln. manat və yaxud 99,0 faiz olmuşdur ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 25,1 mln. manat (29,4 faiz) çoxdur.

Həmin bölmədən funksional təsnifat üzrə nəqliyyat xərclərinə 72,9 mln. manat, rabitə xərclərinə 37,6 mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 27,5 mln. manat (3,7 dəfə) çox vəsait yönəldilmişdir.

2013-cü ildə Bakı Metropolitenində yaranan zərərin ödənilməsinə 30,7 mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 5,6 mln. manat (22,3 faiz) çox, avtomobil yollarının əsaslı təmiri və avtomobil nəqliyyatının fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün 32,5 mln. manat, Naxçıvan Muxtar Respublikasına edilən aviareyslərə görə yaranmış zərərin və Böyük Vətən müharibəsi əlillərinin və iştirakçıların, habelə onlara bərabər tutulan şəxslərin Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrinə nəqliyyatda gediş güzəştlərinin ödənilməsinə 9,7 mln. manat və yaxud 2012-ci illə müqayisədə 2,1 mln. manat (27,6 faiz) çox, əsgər məktubları və bağlamalarına görə yaranan zərərin ödənilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinə (“Azərpoçt” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyətinin zərərinə görə) 3,5 mln. manat, “Azərkosmos” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinə 3,8 mln. manat vəsait sərf edilmişdir. 2013-cü il dövlət büdcəsinin iqtisadi fəaliyyətlə bağlı xərcləri üzrə nəzərdə tutulan 275,8 mln. manat vəsait 100 faiz istifadə olunmuşdur ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 90,3 mln. manat və yaxud 48,7 faiz çoxdur.

Bu bölmədən aqrar sektora dövlət qayğısının daha da artırılması məqsədi ilə fermer təsərrüfatlarına kreditlərin verilməsi, lizinq xidmətinin yaxşılaşdırılması, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi üçün Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna 150,0 mln. manat, 2012-ci illə müqayisədə 60,0 mln. manat və yaxud 1,7 dəfə çox, kənd təsərrüfatı texnikasının və aqrokimyəvi maddələrin alınması üçün “Aqrolizinq” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinə 35,0 mln. manat, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına kreditlərin verilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyinə

8,0 mln. manat, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin təşkili və mülkiyyət hüquqlarının qorunması üçün 8,7 mln. manat məbləğində vəsait ayrılmışdır.

2013-cü ildə sosial ipoteka üçün Azərbaycan İpoteka Fondunun nizamnamə kapitalının artırılmasına 40,0 mln. manat yönəldilmişdir ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 20,0 mln. manat və yaxud 50,0 faiz çoxdur. Sənaye, tikinti və faydalı qazıntılar xərcləri üzrə nəzərdə tutulan 6934,2 mln. manat proqnoza qarşı icra 6932,7 mln. manat və yaxud 99,9 faiz olmuşdur ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 1149,0 mln. manat (19,9 faiz) çoxdur.

Sənaye, tikinti və faydalı qazıntılar xərclərinin tərkib hissəsi olan dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərinə 2013-cü il dövlət büdcəsindən 6913,8 mln. manat vəsait yönəldilmişdir ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 1150,1 mln. manat (20,0 faiz) çoxdur. Həmin xərclərin dövlət büdcəsinin xərclərində xüsusi çəkisi 36,1 faiz təşkil etmişdir ki, bu da 2012-ci ilə nisbətən 3,0faiz çoxdur.

2014-cü ildə 2013-cü illə müqayisədə sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinə 12,6 faiz (220,8 mln. manat), iqtisadi fəaliyyətlə bağlı xərclərə 10,9 faiz (30,1 mln. manat), təhsil xərclərinə 8,2 faiz (117,6 mln. manat), səhiyyə xərclərinə 7,5 faiz (46,4 mln. manat), mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyət xərclərinə 6,9 faiz (19,1 mln. manat), məhkəmə hakimiyyəti, hüquq-mühafizə və prokurorluq orqanlarının saxlanılması xərclərinə 5,2 faiz (54,3 mln. manat), mənzil və kommunal təsərrüfatı xərclərinə 4,7 faiz (18,8 mln. manat), kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsi xərclərinə 3,5 faiz (17,0 mln. manat), müdafiə xərclərinə 2,1 faiz (31,1 mln. manat) çox vəsait yönəldilmişdir.

2014-cü ildə dövlət büdcəsindən dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərinə 6259,0 mln. manat vəsait yönəldilmişdir. Bu xərclərin dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibində xüsusi çəkisi 33,5 faiz olmuşdur.

2014-cü il üzrə büdcə təşkilatlarının təqdim etdikləri xərc sifarişləri üzrə xəzinədarlıq orqanları tərəfindən qəbul edilmiş öhdəliklər tam və vaxtında maliyyələşdirilmişdir.

Dövlət büdcəsinin kəsiri 298,8 mln. manat təşkil etmişdir və kəsir maliyyələşmə mənbələri hesabına bağlanmışdır.

2015-cü ilin üç ayında dövlət büdcəsinin xərcləri proqnoza nisbətən 89,9 faiz və yaxud 4189,8 mln. manat icra olunmuşdur.

İqtisadi təsnifata uyğun olaraq cari ilin üç ayında dövlət büdcəsi xərclərinin 33,0 faizi və yaxud 1380,6 mln. manatı sosialyönümlü xərclərin (əməyin ödənişi fondu, təqaüd və sosial müavinətlər, dərman və ərzaq xərcləri) maliyyələşdirilməsinə yönəldilmişdir ki, bu da ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 8,5 faiz və yaxud 108,7 mln. manat çoxdur.

Funksional təsnifata uyğun olaraq 2015-ci ilin üç ayında ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə müdafiə xərclərinə 24,2 faiz (96,5 mln. manat), iqtisadi fəaliyyətlə bağlı xərclərə 13,0 faiz (7,7 mln. manat), səhiyyə xərclərinə 7,0 faiz (7,8 mln. manat), sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinə 0,7 faiz (3,6 mln. manat) çox vəsait yönəldilmişdir.

Cari ilin üç ayında dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərindən elm, təhsil, səhiyyə, sosial, mədəniyyət, idman və digər sosial-mədəni və məişət təyinatlı obyektlərin tikintisinə və yenidən qurulmasına 507,7 mln. manat, enerji, su və qaz təchizatı, nəqliyyat, kommunal, meliorasiya infrastrukturalarının tikintisinə, yenidənqurulmasına və digər sahələrə 911,6 mln. manat vəsait yönəldilmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublikasında həyata keçirilən investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə 10,2 mln. manat vəsait sərf edilmişdir.

2015-ci ilin üç ayında büdcə təşkilatlarının təqdim etdikləri xərc sifarişləri üzrə xəzinədarlıq orqanları tərəfindən qəbul edilmiş öhdəliklər tam və vaxtında maliyyələşdirilmişdir.

Cari ilin 1-ci rübündə dövlət büdcəsində 251,0 mln. manat kəsir yaranmışdır ki, bu da mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq 2015-ci il 1 yanvar tarixə dövlət büdcəsinin vahid xəzinə hesabının qalığı və özəlləşdirmədən daxilolmalar hesabına örtülmüşdür.

2.2 Büdcə xərclərinin düzgün istiqamətləndirilməsi və beynəlxalq təcrübə

Belə olan halda büdcələrarası münasibətlərdə yaranan həm üfüqi, həm də şaquli uyğunsuzluq vergi bazasının bölüşdürülməsi, transferlər, grantlar, yaxud da borc mexanizmi kimi vasitələrdən biri (bəzi hallarda bir neçəsi) vasitəsilə aradan qaldırılır. Məsələn, Kanada, ABŞ və Avstraliyada yerli və regional büdcələrdəki kəsiri aradan qaldırmaq üçün vahid tarazlaşdırıcı transferlərdən və xüsusi grantlardan istifadə olunur. Lakin inkişaf etmiş ölkələrdə milli büdcədən yerli büdcələrə tarazlaşdırıcı vəsaitlər verilərkən bir sıra meyarlar əsas götürülür. Həmin meyarlar aşağıdakılardır:

1. Yerli büdcənin xərc tələbatı və gəlir imkanları maksimum düzgün qiymətləndirilir. Xərc ehtiyaclarının obyektiv qiymətləndirilməsi üçün təcrübədə “xərc tələbatının faktor təhlili” metodundan istifadə olunur. Bu zaman regionlardakı dövlət xidmətlərinin dəyərini müəyyənləşdirən amillər əsas götürülür.

2. Tarazlaşdırıcı transferlərə yerli büdcənin gəlir və xərcləri arasında fərqi ötürən mexaniki vasitə kimi baxılır. Çünki bölgü sistemi elə qurulur ki, yerli hakimiyyət xərc siyasəti sahəsində qərarları ilə transferlərin həcminə təsir göstərə bilmir.

Bununla əlaqədar olaraq, belə qənaətə gəlmək olur ki, büdcələrarası münasibətlərin formalaşdırılmasının əsası şəraiti və prinsiplərdən çox böyük dərəcədə, ilk növbədə, bu prosesin hansı məqsədlərə və ya məqsədlər qrupuna ünvanlanmasından asılıdır. Bu məqsədlərə daha çox aşağıdakılar aid edilir:

- ərazinin inkişafının tarazlaşdırılması;
- ümumdövlət xarakterli məsələlərin həlli və ümummilli maraqların təmini;
- ayrıca ərazi üzrə təşəbbüslərin inkişafı üçün stimulların yaradılması.
- Azərbaycanda bu siyahını aşağıdakı məqsədlər hesabına daha da genişləndirmək mümkündür:
- ayrıca ərazilər üzrə sosial-mədəni inkişafın stimullaşdırılması;
- regionlararası rəqabət mühitinin yaradılması;
- regionlararası inkişaf tarazlığının təminatı.

Büdcələrarası münasibətlərin tədqiqatının əsas aspektlərindən biri müxtəlif səviyyəli büdcə münasibətləri modellərinin fəaliyyəti şəraitində vergi gəlirlərinin yığılması və yenidən bölüşdürülməsi prinsiplərinə baxışdır. Odur ki, müxtəlif ölkələr üzrə büdcə vəsaitlərinin formalaşdırılması və bölüşdürülməsinin, bütövlükdə büdcə prosesinin başlıca məqamlarına diqqət yetirək.

Amerika modelini aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

1. Qanunverici baza

ABŞ federativ dövlətdir. Onun konstitusiyasına görə, dövlət hakimiyyəti federal hökumətlə ştat hakimiyyəti arasında bölüşdürülür: sonuncusu, öx növbəsində, vergi qoyuluşu üzrə konstitusiya hüququndan istifadə edir. Beləliklə də ABŞ-da müstəqil olaraq ayrıca federal və ştat vergi sistemləri mövcuddur. Yerli idarəetmənin inzibati vahidi ştatların tərkib hissəsi sayılır, həmçinin ştatın quruluşuna uyğun olaraq müəyyənləşdirilən vergi sisteminə malik olur. Hazırda ABŞ-da 50 ştat və 87000-ə yaxın bələdiyyə orqanı var. Onlardan 3043-ü qraflıqlar, 19296-sı bələdiyyələr, 16666-sı taunşıplər, 14556-sı məktəb dairələri, 33131-i xüsusi dairələrdir.

ABŞ-ın büdcə sistemi federal büdcədən, ştatların büdcəsindən və yerli bələdiyyə büdcələrindən ibarətdir. Bu ölkədə bələdiyyələr korporasiya hüququ əsasında formalaşır. Yəni bu qurumlar şəxsi əmlaka malik ola, özəl firmalarla müqavilələr bağlaya, işgüzar əməliyyatlar apara bilər və s.

Qeyd edək ki, ABŞ konstitusiyasında vergi qoyuluşu məsələlərinə əhəmiyyətli dərəcədə geniş yer ayrılır. Xüsusilə, diqqəti cəlb edən məqamlar belədir:

- (1) istənilən federal vergilər, yığımlar, rüsumlar bütün ölkə ərazisi üzrə mütləq vahid formada olmalıdır;
- (2) birbaşa vergilər yalnız əhalinin siyahıya alınması vasitəsilə təyin olunur;
- (3) istənilən ştatdan gətirilən mallar heç bir vergi və rüsumlara cəlb edilə bilməz.

Bunu belə şərh etmək olar ki, ABŞ konstitusiyasının qəbul olunduğu gündən indiyə qədər bütün ölkə ərazi vahid vergi məkanı sayılır. Bununla belə, konstitusiyada vergiqoyma məsələlərində ştatların qanunverici orqanlarının rolu şərtləndirilməmişdir. Odur ki, onlar ştat ərazisində müstəqil surətdə vergiqoyma

sistemi tətbiq edə bilərlər. Bu halda federal və hər bir ştatın hökuməti büdcənin formalaşdırılması üçün sərbəst olaraq özlərinin vergi bazasını formalaşdırırlar. ABŞ konstitusiyasına görə, yalnız federal və regional hökumətlər sərbəst olaraq vergiləri təyin edə bilər. Yerli bələdiyyə orqanları isə regional hökumətin razılığı ilə yerli vergiləri müəyyən edirlər.

Federal büdcəyə, ştatların büdcəsinə və yerli orqanların büdcəsinə eyni zamanda müxtəlif propositivlər üzrə daxilolmalar bu vergilər hesabına həyata keçirilir:

(1) birbaşa vergilər – fiziki şəxslərdən gəlir vergisi, korporasiyalardan gəlir vergisi, miras və bağışlama vergisi;

(2) dolayı vergilər – aksizlər (universal aksizlər və ya satışdan vergi) və gömrük rüsumları.

Əmlak vergisi yerli hökumət orqanlarının və ştatların büdcəsinə, sosial sığorta vergiləri isə ştatların və federal hökumətin büdcəsinə ödənilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ABŞ-da ümumi vergi daxilolmalarının 70 faizə qədərini fiziki şəxslərdən gəlir vergisi, sosial vergi və korporasiyaların gəlirlərindən vergilər təşkil edir. ABŞ-da 3 səviyyə büdcə sistemi mövcuddur:

(1) federal büdcə; (2) ştatların büdcəsi; (3) yerli hökumət orqanlarının büdcəsi.

2. Federal büdcənin gəlir və xərclər hissəsinin formalaşdırılması

ABŞ-ın federal büdcəsinin gəlirlər hissəsinin quruluşuna nəzər salaq.

ABŞ-ın federal büdcəsinin xərclər hissəsi 20 əsas kateqoriyaya, o cümlədən müdafiəyə, beynəlxalq işin aparılmasına, kənd təsərrüfatına, nəqliyyata, energetika-nın inkişafına, səhiyyəyə, sosial sığortaya, dövlət borcları üzrə faizlərin ödənilməsinə və başqalarına bölünür. Ümumi dövlət xərclərinin 60 faizinə qədər federal büdcə, 40 faizinə qədər ştat və yerli hökumət orqanlarının büdcələri vasitəsilə bölüşdürülür.

Cədvəl 4

ABŞ federal büdcəsinin gəlirləri

Mədxil maddələrinin adı	Büdcə mədxilində xüsusi çəkisi, %-lə
-------------------------	--------------------------------------

Fiziki şəxslərin gəlirlərindən vergi	41
Sosial sığorta ayrırımları	34
Korporasiyaların gəlirlərindən vergilər	10
Aksiz yığımları	3
Borc vəsaitləri	8
Sair vergi daxilolmalarına aid olan digər gəlirlər	4

Mənbə: Beynəlxalq Valyuta Fondu 2013 www.imf.org

Qeyd: Son 2 onillikdə bu quruluş, əsasən, dəyişməz qalmaqdadır.

Ştatların vergilərinin strukturu və vergi dərəcələri heç bir də bütün ştatlar üzrə eyni deyildir. Məsələn, bizdə əlavə dəyər vergisi funksiyasını oynayan və onun analoqu olan satış vergisinin dərəcələri müxtəlif ştatlar üzrə 3 faizdən (Kolorado, Corciya, Kanzas, Şimali Karolina ştatlarında) 7.5 (Luiziana və digərlərində) faizədək fərqlənir. Əksər ştatlarda orta göstərici 4-5% intervalındadır.

ABŞ-da maliyyə resurslarının yenidən bölüşdürülməsi aşağı səviyyəli büdcələrlə yuxarıdan aşağıya subsidiyalaşdırma və dotasiya vasitəsilə həyata keçirilir. Müxtəlif ştatlar üzrə həyat səviyyəsinin fərqli olmasına baxmayaraq, dotasiya, subsidiya və digər yenidən bölüşdürmə alətləri vasitəsilə ABŞ-da fiskal bərabərləşdirmə (fiscal equalization) nəzərdə tutulmur. Lakin bunun müqabilində ABŞ-da tətbiq olunan büdcələrarası tarazlaşdırma sistemi, əsasən, müxtəlif səviyyəli büdcələr tərəfindən ayrılan qrantlar hesabına formalaşır. Belə ki, hələ 1991-ci ildə federal büdcə tərəfindən ayrılan qrantlar konsolidə edilmiş büdcənin 17.6%-ni təşkil edirdi. Yerli büdcələrin isə xərclərinin 34.4%-i regional büdcələr tərəfindən maliyyələşdirilirdi. ABŞ-da aşağı səviyyəli büdcələrə kömək həm məqsədli, həm də ümumi (yəni konkret məqsədli göstərilməyən) olur. Hazırda federal büdcə tərəfindən ümumi yardım həyata keçirilmir. Bu tip yardım ancaq regional büdcələr tərəfindən yerli hökumət orqanlarının büdcələrinə edilir .

Məqsədli yardım isə 2 tip grant formasında nəzərdə tutulur:

Birinci tip grant (blok grantı), əsasən, regional büdcələri tarazlaşdırmaq, sosial təminat və bu tip digər xərc maddələri maliyyələşdirmək məqsədi güdür;

İkinci tip grant (kateqoriya grantı) isə konkret layihələrin maliyyələşdirilməsinə yönəldilir.

Məqsədli yardımın, demək olar ki, yarısından çoxu pay prinsipi əsasında ayrılır. Bu prinsipə əsasən yuxarı səviyyədə duran büdcə aşağı səviyyəli büdcələrə o şərtlə məqsədli yardım ayrılır ki, ayrılmış yardımın obyektı olan xərclər maddəsinin bir hissəsi regional və ya yerli büdcə tərəfindən maliyyələşdirilsin.

Kanada modeli əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1. Qanunverici baza

Kanadanın vergi siyasəti Maliyyə Nazirliyinin “Büdcə siyasəti və iqtisadi təhlili” şöbəsi tərəfindən işlənir. Kanada üçpilləli mərkəzləşdirilməmiş vergi sistemində malikdir. Bu çərçivədə federal hökumətin, əyalət hökumətinin və bələdiyyələrin vergi sistemi fəaliyyət göstərir. Kanadanın konstitusiyasında hər üç sistem tərəfindən yığılan vergilərin tipi müəyyənləşdirilib. Bu sənəddə eyni zamanda idarəetmənin müxtəlif səviyyələrinə cavabdeh olan orqanların (Kanada 12 federativ subyektdən ibarətdir: 10 əyalət və 2 ərazi subyekti. Bundan əlavə, Kanadada 5000-ə yaxın bələdiyyə vardır ki, burada şəhərlər, kəndlər, tuənşiplər (xüsusi ərazi subyektləri), qraflıqlar və xüsusi xidmət rayonlarının (special service districts) daxildir) səlahiyyətləri də dəqiqləşdirilib. Federal hökumətin səlahiyyətlərinə sülh və müharibə, milli təhlükəsizlik, dövlət borcunun tənzimlənməsi, dövlət mülkiyyətinin idarə olunması, pul-kredit siyasəti və bank sisteminin formalaşdırılması və bütün səviyyədə vergiləri məsələlərinin həlli daxildir. Əyalət və bələdiyyə idarəetmə orqanlarının səlahiyyətlərinə isə xarakterli məsələlərin (təhsil, ədliyyə və s.) və həmçinin özəl sahibkarlıqla bağlı bütün məsələlərin həlli aiddir.

Kanadanın federal hökuməti, əyalət hökuməti və bələdiyyələri bir-birindən asılı olmayaraq, öz büdcələrinin planlaşdırılması ilə məşğul olur, vergi tutulan gəlir və əmtəə növləri üzrə vergi dərəcələri və vergi güzəştləri sistemində dair müstəqil surətdə qərarlar qəbul edilir. Bu məsələlərə dair icra orqanlarının hazırladıqları təkliflərə baxılmaq üçün ölkə parlamentinə və ya aşağı səviyyəli idarəetmə institutlarının qanunverici orqanlarına təqdim olunur. Qanunverici orqanların müzakirəsindən sonra müvafiq normativ sənədlər qəbul edilir. Dövlət hakimiyyət orqanlarından hər birinin yalnız öz əraziləri çərçivəsində vergiqoyma səlahiyyəti

vardır. Təsərrüfat subyektinin, bir neçə əyalət ərazisində apardığı əməliyyatlara görə, vergi ödənişləri onun gəlir əldə etdiyi konkret əyalətdə həyata keçirilir.

Dövlət orqanlarının əhəmiyyəti dərəcədə fərqli və müxtəlif səviyyəli muxtarlaşma şəraitində fəaliyyətinə baxmayaraq, onların vergi sistemləri qarşılıqlı asılılıqda və əlaqədə qurulub. Odur ki, birincisi, Kanadada müxtəlif əyalətlərdə həyat səviyyəsinin bərabərləşdirilməsinə yönəldilən tədbirlər - federal büdcədən geridə qalmış əyalətlərin büdcələrinə dotasiya proqramları həyata keçirilir. Bu ödənişlərin miqdarı heç də hər il təsdiq olunmur, belə qərarlar əyalətlər üzrə adambaşına düşən gəlirlər əsasında hesablanaraq qəbul olunur. Bu ödənişlərin bir hissəsi birgə federal - əyalət və əyalət – bələdiyyə iqtisadi və sosial inkişaf proqramlarının reallaşdırılmasına yönəldilir.

İkincisi, əksər əyalətlərlə federal hökumət arasında könüllü olaraq bağlanır ki, buna əsaslanaraq federal hökumət fiziki şəxslərdən gəlir vergisinin toplanmasının texniki tərəflərini öz üzərinə götürür. Bu da hər şeydən əvvəl, vergilərin toplanması işinin effektiv təşkilinə və vergi ödəyicilərinin bu istiqamətdəki fəaliyyətinin unifikasiyasına xidmət edir.

Maliyyə dəstəyi planını çox vaxt sosial kömək proqramı da adlandırırlar. Belə ki, federal büdcə sosial kömək proqramı çərçivəsində (CAP) əyalətlərdə bu sahəyə çəkilən bütün xərclərin 50 faizini öz üzərinə götürür. Əyalət bu yardım almaq üçün müxtəlif meyarlara cavab verməlidir. Bundan başqa, ilkin olaraq, əyalətlərdə ən vacib sosial proqramlar maliyyələşdirilir. buna görə, bu proqram çərçivəsində əyalətlərdən adambaşına ayrılan yardımın həcmi müxtəlif olur.

Təsdiq olunmuş proqramlar çərçivəsində məqsədli transfertlər proqramında əyalətlərdə səhiyyə və ali təhsilin təkmilləşdirilməsi məsələləri öz əksini tapır. Bu proqram çərçivəsində federal büdcədən ayırmalar, əsasən, əyalət əhalisinin sağlamlığının və təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə sərf olunur. Sağlamlıq və təhsilin təkmilləşdirilməsi proqramı üzrə əyalətlərə ayrılan adambaşına yardımın həcmi eynidir.

Kanadada 2012-2013-cü maliyyə ilindən sosial yardım proqramı ilə sağlamlıq və təhsil proqramı birləşdirilərək sağlamlıq və sosial kömək proqramı yaradılmışdır.

İlkin dövrlərdə bu proqram çərçivəsində ayrılan vəsaitlər əyalətlər üzrə fərqlənirdi. Bunun qarşısını almaq üçün 2012-2013-cü maliyyə ilində əlavə olaraq federal büdcədən 3,5 mlyd. ABŞ dolları ayrılmışdır. 2012-2013-cü maliyyə ilində federal büdcədən bu proqramın maliyyələşdirilməsinə 26,7 mlyd. ABŞ dolları xərclənmişdir ki, bu da regional yerli büdcələrə ayrılacaq yardımın 67,5 faizini təşkil edir. Həmin il ayrılmış əlavə vəsaitə baxmayaraq, əyalətlərə ayrılmış vəsaitin həcmi müxtəlif olmuşdur. Belə ki, Alberta əyalətində bu proqram çərçivəsində adambaşına 800 ABŞ dolları xərclənməsinə baxmayaraq, bu rəqəm Kvebek əyalətində 936 ABŞ dolları olmuşdur. 2012-2013-cü maliyyə ili üzrə isə bu proqram çərçivəsində hər əyalətə adambaşına 960 ABŞ dolları ayrılması nəzərdə tutulmuşdur. Onu qeyd etmək ki, təsdiq olunmuş proqramlar çərçivəsində transferlər həm vergi, həm də pul şəklində həyata keçirilir. Federal hökumət vergi yardımının pul yardımından çox olmaması üçün hər il pul yardımının minimum səviyyəsini müəyyənləşdirir. Bu həd 2012-2013-cü maliyyə ilində 12,5 mlyd. ABŞ dolları olmuşdur. 2012-2013-cü maliyyə ilində bu proqram üzrə ayrılan yardımın, demək olar ki, 50 %-i vergi, 50 %-i isə pul şəklində köçürülmüşdür.

Ərazilərin maliyyələşdirilməsi proqramı yalnız şimal ərazilərə şamil edilir. Əyalətlər bu proqram çərçivəsində vəsait almır. Federal hökumət bu proqramı bir sıra faktorlara görə həyata keçirir. Bu amillərə şimal ərazisində əhalinin artım tempinin yüksək olması, əhalinin gəlir səviyyəsinin aşağı olması və vergi bazasının zəif inkişafı daxildir. 2012-2013-cü maliyyə ilində bu proqram çərçivəsində şimal ərazilərə 1,2 mlyd. ABŞ dolları həcmində vəsait ayrılmışdır. Bu isə ümumi ayrılımların 3,1 faizini təşkil edir. Bu proqram çərçivəsində ayrılan vəsait yalnız pul transferi formasında olur.

Federal büdcə tərəfindən ayrılan köçürmələr müxtəlif əyalətlərin büdcə gəlirlərinin formalaşmasında fərqli paya malikdir. Belə ki, Alberta əyalətinin gəlirlərinin 14 faizi. Nyufaundlend əyalətinin büdcə gəlirlərinin isə 42 faizi federal büdcədən ayrılımlar hesabına formalaşır. 2012-2013-cü maliyyə ilində regional və yerli büdcələrin xərclərini maliyyələşdirmək üçün federal büdcədən, ümumilikdə,

37,5 mlyd. ABŞ dolları ayrılmışdır ki, bu da cəmi büdcə xərclərinin 17 faizini təşkil edir.

Kanadada müxtəlif səviyyəli büdcələr borc vəsaitləri cəlb etmək hüququna malikdir. Federal qanunvericilik cəlb edən borc vəsaitlərinin həcminə məhdudiyyət qoymur. Federal qanunvericilikdən fərqli olaraq, əyalətlərin qanunvericiliyi regional büdcələrin kəsirini örtmək üçün cəlb edilən borc vəsaitinin həcminə müəyyən məhdudiyyətlər qoyur. Məsələn, Alberta əyalətinin qanunvericiliyinə görə, regional büdcənin kəsirini örtmək üçün cəlb edilən borc vəsaitinin həcmi əyalət üzrə proqnozlaşdırılan vergi daxilolmalarından çox ola bilməz.

Federal hökumət büdcə kəsirini maliyyələşdirmək üçün bir sıra mənbələrdən istifadə edir. Federal büdcənin kəsiri daxili və xarici bazarlarda borc kağızları yerləşdirməklə və ya Kanada Pensiya Fondunun vəsaitlərindən kredit kimi istifadə etməklə maliyyələşdirilir. Regional büdcələr də borc vəsaiti cəlb etmək üçün daxili bazarda borc kağızları yerləşdirmək və Kanada Pensiya Fondunun vəsaitlərindən kredit kimi istifadə etmək hüququna malikdir. Bələdiyyələrin yerli büdcələri isə mövcud qanunvericiliyə əsasən cari xərclərə gəlirləri tarazlaşdırmalıdır. Yalnız kapital qoyuluşları zamanı yerli büdcələrin kəsiri yaranarsa, borc vəsaitlərindən istifadə edə bilər. Buna görə də, kapital qoyuluşlarını həyata keçirmək üçün hazırlanan investisiya proqramları əyalətin icraedici qurumuna təqdim olunmalıdır. Layihələr qəbul edildikdən sonra əyalətin qanunvericiliyində borc vəsaitlərinin cəlb edilməsinə qoyulan məhdudiyyətlər çərçivəsində yerli büdcələrə borc vəsaitləri cəlb etməyə icazə verilir.

Avropa ölkələrində büdcələrarası münasibətlərin qurulması ilə tanış olarkən Avropa Birliyinə üzv ölkələrin sərhədlərinin «əriməsi» və vergi sisteminin harmonizasiyası həmin ölkələrdə bu prosesin vahid ssenari üzrə aparıldığı qənaətinə gəlmək olur. Bu ölkələr sırasında istisna olaraq Almaniya təcrübəsinin fərqləndiyini nəzərə alaraq, bu ölkənin və digər ölkələrin təmsalında isə Fransa modelini nəzərdən keçirək.

Almaniya modelini aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

Almaniyanın Konstitusiyasının böyük bölmələrindən biri “Maliyyə konstitusiyası” adlanır. 1919-cu ildə aparılan vergi islahatları nəticəsində əyalətlərin (bunlara torpaqlar deyirlər) maliyyə suverenliyi ləğv edilmişdir. O vaxta qədər alman vergi sistemi amerikan modelində olduğu kimi mərkəzləşdirilmiş xarakterə malik idi. Maliyyə konstitusiyası federasiyanın bütövlükdə və onu təşkil edən ərazilərin milli təsərrüfatların məcmu gəlirlərində rəşional iştirak qaydalarını müəyyən edir. Bu zaman 4 vəzifənin həllinə nail olunur: (1) gəlirlərin bölüşdürülməsi; (2) vergiqoyma sahəsində qanunverici səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi; (3) vergi daxilolmalarının bölüşdürülməsi; (4) maliyyə sferasında idarəetmənin təşkili.

Inzibati idarəetmə quruluşuna görə, Almaniya 16 əyalətə bölünür. Bu əyalətlərin hökumətləri dövlət hakimiyyətinin ikinci pilləsini təşkil edir.

Almaniyada gəlirlərin bölüşdürülməsi müxtəlif səviyyəli büdcələr vasitəsilə yerinə yetirilir. Vergiqoyma sahəsində qanunverici səlahiyyətlər həmçinin mərkəz və əyalətlər vasitəsilə həyata keçirilir. Odur ki, mərkəzin səlahiyyətlərinə rüsumların və alkoqollu içkilərə tətbiq olunan aksizlərin (bu sahədə hələ də dövlətin inhisarçılığı mövcuddur), əyalətlərin kompetensiyasına isə istehlaka və xərclərə tətbiq olunan bəzi vergilərin (məsələn, ovçuluğa, içkilərə, itlərin saxlanılmasına və s.) müəyyənləşdirilməsi daxildir.

Almaniya qanunvericiliyi yerli büdcələrin cari əməliyyatlar üzrə kəsirinin kredit vəsaitləri ilə örtülməsini qadağan edir. Kredit resursları yalnız investisiya məqsədləri üçün istifadə oluna bilər. Borcun maksimum həddi üçün xüsusi qayda da müəyyənləşdirilib. Belə ki, bələdiyyələr yalnız borca xidmət göstərə bildikləri halda kredit götürə bilərlər. Borca xidmət potensialı isə xüsusi sənədlər əsasında qiymətləndirilir.

Almaniyada əyalətlər arasında maliyyə bərabərləşdirilməsi şaquli və üfüqi metodlarla tənzimlənir.

Şaquli tarazlaşdırma tənzimləyici xarakterli ümumi vergilər vasitəsilə həyata keçirilir. Konstitusiyaya görə, federal hökumət və torpaqlar arasında vergilər bərabər bölünür. Bu səbəbdən də ilk növbədə, yerli büdcələrin ehtiyacları müəyyən edilir,

bundan sonra yerdə qalan məbləğ dövlət hakimiyyətinin iki pilləsi arasında bərabər şəkildə bölünür. Bu tip tarazlaşdırma əməliyyatları federal büdcədən ayrılan transferlər (subsidiya və dotasiyalar) vasitəsilə həyata keçirilir.

Üfüqi tarazlaşdırma ikinci dərəcəli də adlandırmaq olar. Bu zaman əldə edilmiş gəlirlər “varlı”lardan alınaraq “kasıb”lara verilmək yolu ilə bərabərləşdirilir. Yüksək gəlirli əyalətlər (Bavariya, Vyutemberq, Şimali Reyn-Vestfaliya) öz gəlirlərinin bir hissəsini maliyyə resurslarına görə zəif olan əyalətlərə (Saksoniya, Şlezviq-Qolşteyn) verirlər.

Burada başlıca məqsəd zəif maliyyə resurslarına malik olan əyalətlərin adambaşına düşən büdcə gəlirlərinin səviyyəsini orta Almaniya səviyyəsinin 95 faizindən aşağı düşməyə imkan verməməkdən ibarətdir.

Fransız modelini aşağıdakı tərkib hissələrindən ibarətdir:

1. Qanunverici baza

Fransanın vergi sistemi sabitdir. Müxtəlif səviyyəli büdcələrin formalaşması, tərkibi və quruluşu son illər, prinsipial olaraq, dəyişməz qalmaqdadır. Vergiqoymanın fransız sistemi üçün sərt reqlamentləşdirmə xarakterikdir, bununla yanaşı, çeviklik məqsədilə dərəcələr hər il əhəmiyyətsiz səviyyədə dəyişə bilər.

Fransada bütün növ vergi məsələləri ilə Parlament (Milli Assambleya) məşğul olur. Son illər reallaşan qanunvericilik təşəbbüslərinin əsas tendensiyası müxtəlif qaydalı vergi güzəştlərinin ləğvi və vergi dərəcələrinin aşağı salınması hesabına vergi tutulan bazanın genişləndirilməsinə nail olmaqdan ibarətdir. Bu tendensiyanın əsas qayəsini sosial və ərzi istiqamətli maraq dairəsinin genişləndirilməsi təşkil edir.

2. Mərkəzi büdcənin gəlirlər hissəsinin formalaşdırılması

Mərkəzi büdcənin gəlirlər hissəsinə daxilolmaların əsas mənbəyini əlavə dəyər vergisi, gəlir vergisi və səhmdar cəmiyyətlərin mənfəətindən vergi təşkil edir.

ƏDV bütün vergi daxilolmalarının 45 faizini təmin edir. ƏDV-nin 4 dərəcəsi fərqləndirilir ki, onlardan da əsası 18.6 faizdən ibarətdir. Dünya praktikasında ənənəvi olaraq bu verginin ödənilməsində güzəşt hüququna malik olan qrupa tibbi xidmətlə, təhsillə və xeyriyyəçilik fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələr daxil

olmasına baxmayaraq, Fransada bu siyahıya əhəmiyyətli dövrüyyəyə malik olmayan müəssisələr və xüsusi vəsaitlərini istehsalə qoyan vergi ödəyiciləri (investisiya yönələn vəsaitin həcmi qədər) də daxildir.

Gəlir vergisi büdcənin vergi gəlirlərinin 20 faizini təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Fransada bu vergi növü daha çox sosial xarakter daşıyır və ailənin inkişafını, aztəminatlılara köməklik göstərilməsini, təhsilin alınmasını, əmanətlərini yığma cəlb edilməsini stimullaşdırılmaq alətlərindən hesab olunur. Bütün bunlar bu növ verginin hesablanması mürəkkəb sistemini formalaşdırır və çoxsaylı güzəşt sistemi yaradır. Belə ki, ölkə üzrə 25 milyon vergi ödəyicisindən faktiki olaraq 13 milyon və ya 52 faizi bu vergini ödəyir. Digər Qərbi Avropa ölkələrində bu göstərici əhəmiyyətli dərəcədə yüksəkdir. Məsələn, müvafiq göstərici Belçikada 95, Almaniya da 84, İspaniyada 75, Böyük Britaniya da 66 faizdir. Bu ölkələrdə olduğu kimi, Almaniya da gəlir vergisinin şkalası progressivdir və onun dərəcəsinə hər il inflyasiya səviyyəsi nəzərə alınmaqla yenidən baxılır.

Lakin Fransa bu ölkələrdən məcburi sığorta ayrılımlarının yüksək dərəcəsi ilə fərqlənir ki, bu da bir növ gəlir vergisi üzrə mövcud olan geniş miqyaslı güzəşt sisteminin kompensasiyası məqsədi güdür.

Səhmdar cəmiyyətlərin məfəətindən verginin ümumi vergi gəlirlərində payı 10 faiz təşkil edir və son zamanlar bu vergi növündən daxilolmalar ondan ibarətdir ki, mənfəət vergisini yalnız səhmdar cəmiyyətlər ödəyir. Digər məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlər, ortaqlıqlar və başqaları öz qoyuluşlarının payına müvafiq şəkildə fiziki şəxslərin gəlir vergisi şkalası üzrə vergi ödəyirlər

3. Regional və yerli büdcələrin gəlirlər hissəsinin formalaşması

Fransanın ərazi-inzibati quruluşuna 22 region, 95 departament və 36 000 kommuna daxildir. Bu struktur eyni zamanda həmin orqanların hakimiyyətlərinin büdcələrinin mövcudluğunu və onların daxilolma mənbələrini müəyyən edir.

Yerli büdcələr – kommunaların büdcələri yerli vergilərdən (40 %), dövlətin dotasiyalarından (30 %), xüsusi daxilolmalar və borc vəsaitlərindən (30 %) ibarətdir.

Yerli vergilər arasında əsas vergi peşə vergisi və ya müəssisə vergisi sayılır ki, onun da cəmi daxilolmalarda xüsusi çəkisi 43 faiz təşkil edir. Bu verginin bazasına

binalar, tikililər, maşınlar, avadanlıqlar və əməyin ödənilməsi fondu daxildir. Verginin hesablanması vergiqoyma bazasından ölçülən müxtəlif faiz dərəcələrinin toplanması yolu ilə həyata keçirilir. Beləliklə də öz mahiyyətinə görə bu vergi növü müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrindən asılı deyildir, müəyyən mənada, əsas kapitalla, investisiyalara maneələr yaradır, hətta müəssisədə məşğulluğun səviyyəsini məhdudlaşdırır.

Yerli büdcələrin ikinci əsas mənbəyi «aliyə 3 vergi» adlanır ki, oda mənzilə, torpağa və binaya görə tətbiq olunur. Bu vergini ərazidə yaşayan bütün ev təsərrüfatları ödəyir.

Yerli səviyyədə vergiqoyma ilə bağlı istənilən qərar respublika və regional orqanların direktivləri ilə məhdudlaşdırılır. Qaydaya görə, yerli orqanlar vergi dərəcələrini müəyyən həddə qədər korrektə edə bilirlər.

Yerli büdcələr bir – birindən asılı olmayaraq, müstəqil fəaliyyət göstərir və gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsi funksiyasının həyata keçirirlər. Qeyd edək ki, büdcələrin ilkin tərtibinə onun xərc hissəsinin formalaşdırılmasından başlanılır və buna müvafiq olaraq gəlir hissəsi üzrə uyğun maliyyələşmə mənbələri tapılır. Beləliklə də büdcə tarazlaşdırılması prinsipi gözlənilir və bu halda yerli büdcəyə nə profisit, nə də ki defisidlə proqnozlaşdırıla bilməz.

Ayrıca ərazilərin iqtisadi vəziyyətinin tarazlaşdırılması üçün dövlət büdcəsindən məqsədli subsidiyalar ayrılır.

Beləliklə, büdcələrarası münasibətlərin təşkilini fransız modelinin təhlili aşağıdakı nəticələri çıxarmağa imkan verir:

1. Fransada birbaşa vergilərin dolayı vergilərə təzyiqi vasitəsilə yerdəyişmə tendensiyası müşahidə olunur. Bu: (1) səhmdar cəmiyyətlərin mənfəətinə vergini 1968-ci ildə ki 50 faizdən hazırda mənfəət üzrə 42 faizədək, gəlirlər üzrə isə 39 faizədək aşağı düşməsində; (2) gəlir vergisinin müəyyənləşdirilməsi zamanı güşətlərin, intiyazların olmasında (nəticədə, real olaraq bu vergini Fransa fiziki şəxslərinin 52 faizi ödəyir); (3) dolayı vergilərin – ƏDV, aksizlər, gömrük yığımlarının və onların yüksək dərəcələrini mövcudluğunda ifadə olunur.

2. Regional və yerli büdcələrin gəlirəri mərkəzi büdcəyə daxil olan, paylənəzimpləyici vergilər hesabına deyil, xüsusi vergi mənbələri hesabına təmin olunur. Yerli vergilərin əsasını müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrindən asılı olmayan vergisi və ya vergisi təşkil edir.
3. Yerli büdcələrin üçdə biri yuxarı pilləli büdcədən ayrılan dotasiyalar hesabına təmin olunur.

Yapon modelini aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

1. Qanunverici baza

Yaponiyanın vergi sistemi digər inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi çoxsəviyyəlidir. Onlar ümummili vergilərə, əyalət (prefektura) vergilərinə və bələdiyyə vergilərinə bölünür.

2. Mərkəzi büdcə

Büdcənin gəlirlər hissəsi həm fiziki, həm də hüquqi şəxslərdən yığılan birbaşa gəlir vergisi, dolayısı istehlak vergisi və əmlak vergisi hesabına formalaşır.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi 5 şkaladan ibarət olan progressiv qaydada 10 faizdən 50 faizədək dərəcələrlə hesablanır. Vergi tutulmayan minimum hədd və sosial güzəştlər, xüsusilə də müalicəyə görə çıxılmalar mövcuddur.

Korporativ gəlir vergisi (korporasiyaların mənfəət vergisi) təsərrüfat subyektinin fəaliyyətinin xarakterindən və gəlirlərinin alınmasından asılı olaraq 27 faizdən 34.5 faizədək dərəcələrlə hesablanır.

Dolayısı istehlak vergiləri hazırda 5 faiz təşkil edir.

Əmlak vergisinin obyektı tərpnənməz mülk, o cümlədən torpaq sayılır. Verginin dərəcəsi 1.4 faizdir.

3. Əyalətlərin (prefekturaların) büdcələri və yerli büdcələr

Əyalətlərin (prefekturaların) büdcələri və yerli büdcələr sahibkarlıq vergiləri və bərabərləşdirici vergilər hesabına formalaşır.

Sahibkarlıq vergiləri mənfəət vergisi tutulan bazadan hesablanır və onun dərəcəsi prefekturaların firmaların nizamnamə kapitalının miqdarından və sahibkarlıq fəaliyyətindən asılı olaraq fərqləndirilir. Bu verginin Yaponiya üzrə orta statistik

Beləliklə, yuxarıdakı təhlil aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir:

(1) İnkişaf etmiş ölkələrin vergi sistemi həddindən artıq diferensialdır. Diferensiallıq başlıca olaraq idarəçilikdə federalizm və ya unitarizm (ABŞ və Fransa) və yaxud hakimiyyətin federativ dövlətin formalaşdırılması prosesi – “yuxarıdan aşağıya” (Almaniya) və ya “aşağıdan yuxarıya” (ABŞ) ilə əlaqədardır. Unitarizm kimi federativ dövlətin “yuxarıdan aşağıya” formalaşması prosesi də regional və yerli büdcələrin müstəqilliyini azaldır, büdcələrarası yenidən bölüşdürülmə prosesini gücləndirir.

(2) Federalizm əsaslarla inkişaf edən dövlətlərdə birbaşa vergilər (fiziki şəxslərdən vergi, sosial vergi, mənfəət vergisi) daha çox dərəcədə yüksək səviyyəli büdcələrdə cəmlənir. Nisbətən aşağı səviyyəli büdcələrə keçid şəraitində isə vasitəli vergilərin, əmlak və torpaq vergilərinin rolu artır. Burada məntiq ondan ibarətdir ki, mərkəzi hakimiyyət sosial münasibətlərin əsasının təşkilinə görə məsuliyyətlidir. Əmlak və torpaq resurslarından istifadənin tənzimlənməsi nisbətən aşağı səviyyəli idarəetmə orqanlarının sərəncamında daha effektiv sayılır.

(3) İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, mənfəət vergisi üstün olaraq, əsasən, fiskal deyil, tənzimləyici funksiyaya malikdir, onun bütün səviyyəli büdcələrdə xüsusi çəkisi o qədər də böyük deyil və dərəcəsi əksər hallarda diferensialdır.

(4) Vasitəli vergilər, məzmununa görə ƏDV-yə oxşar olan satış vergisi federalizmin inkişaf səviyyəsi ilə həddindən artıq dərəcədə əlaqəlidir. Belə ki, harada ki federalizm səviyyəsi yuxarıdır, orada mərkəzi büdcənin formalaşmasında bu verginin payı azdır. Odur ki, belə olan halda satış vergisi aşağı səviyyəli büdcələrin doldurulmasında əsas mənbələrdən biri kimi qalmaqdadır (bir tərəfdən ABŞ və Almaniyanın müqayisəsi, digər tərəfdən isə Fransanın təcrübəsi bu qənaətə gəlməyə imkan verir).

FƏSİL III Büdcə xərclərinin səmərəli istifadəsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1 Büdcə xərclərinin səmərəliliyinin təmin edilməsi və onun təkmilləşdirilməsi

Azərbaycan Respublikasında son illər həyata keçirilən iqtisadi və büdcə islahatları büdcə xərclərindən səmərəli istifadəyə əsas yaratsa da bununla belə bu sahədə islahatların davam etdirilməsinə ehtiyac var. Ölkə prezidenti cənab İlham Əliyevin keçid dövrünün başa çatması ilə bağlı bəyanatı da məhz büdcə xərclərindən istifadəyə yeni metodlar daxilində yanaşmanı vacib edir. Makroiqtisadi sabitliyi nəzərə alaraq qarşıdakı illərdə bütövlükdə iqtisadiyyatın, o cümlədən regionlarda ayrı-ayrı sahələrin inkişafının başlıca şərtlərindən biri olan orta illik inflyasiya tempinin və milli valyutanın məzənnəsinin məqbul səviyyədə saxlanması, vergi dərəcələrinin optimal həddə müəyyənləşdirilməsi, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara tətbiq edilən güzəştlərin müddətinin artırılması, yeni iş yerlərinin yaradılmasının stimullaşdırılması, gömrük dərəcələrinin optimal səviyyədə saxlanması, xarici borcların səmərəli idarə olunması siyasəti davam etdiriləcəkdir. Valyuta gəlirlərinin artırılması, inflyasiya risklərinin azaldılması, monetar və büdcə-vergi siyasətinin koordinasiyasının gücləndirilməsi, dövlət xərclərinin artımının nəzarətdə saxlanması və digər tədbirlər hesabına makroiqtisadi vəziyyətə, habelə qeyri-neft sektorunun inkişafına mənfəət təsirlərinin qarşısının alınması növbəti illərdə də iqtisadi siyasətin başlıca məsələləri hesab olunur.

Ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyasının sürətləndirilməsi məqsədilə gələcəkdə Azərbaycanın nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla, iqtisadi birliklərlə əməkdaşlığının genişləndirilməsi üçün qanunvericiliyin, standartların beynəlxalq tələblərə, o cümlədən Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) tələblərinə uyğunlaşdırılması prosesi sürətləndiriləcəkdir. Xarici iqtisadi siyasət istehsal olunmuş məhsulların ixracı üçün əlverişli şərait yaradılmasına, eyni zamanda, daxili bazarın haqsız rəqabətdən qorunmasına yönəldəcəkdir.

Büdcə-vergi siyasətində əsas məqsədlərdən biri qeyri-neft sektorunun dayanıqlı inkişafına, ölkənin makroiqtisadi vəziyyətinin sabit saxlanılmasına, iqtisadiyyatın səmərəli tənzimlənməsi və onun dinamik inkişafının stimullaşdırılmasına nail olmaqdan ibarətdir. Bu baxımdan qarşıdakı illərdə ölkədə istehsalın genişləndirilməsinə, rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyatın, infrastrukturun, əlverişli investisiya

mühitinin yaradılmasına və iqtisadiyyata cəlb olunacaq sərmayələrdə ölkənin daxili resurslarının payının artırılmasına nail olunması zəruridir. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatına dövlət qayğısının və bu sahəyə birbaşa subsidiyaların artırılması, emal müəssisələrinin yaradılmasına investisiyaların cəlb edilməsi, qeyri-neft, qeyri-xammal sənaye sahələrinin, turizmin inkişafının təmin edilməsi 2010-2015-ci illərdə qarşıda duran prioritet istiqamətlər hesab olunur.

Vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə qarşıdakı illərdə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması;
- sahibkarlığın təşviqinə yönəlmiş vergi-gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılara tətbiq edilən vergi güzəştlərinin müddətinin uzadılması;
- sahibkarlara göstərilən vergi xidmətinin yaxşılaşdırılması və əhatə dairəsinin genişləndirilməsi üçün kompyuter terminallarının və özəl vergi məsləhəti xidmətinin yaradılması.

Bu baxımdan, bu sahədəki islahatların davam etdirilməsi dövlət büdcəsi xərclərinin daha səmərəli istifadə edilməsinə gətirib çıxaracaq. Azərbaycanda dövlət büdcəsi xərclərinin istifadəsini aşağıdakılar şərtləndirir:

1. Hazırkı vəziyyətdə məhdud budcə vəsaiti problemi yoxdur. Əksər ölkələrə xas olan budcə gəlirlərinin onun vergitutma bazasından və iqtisadi inkişafdan asılılığı burada virtual xarakter daşıyır. Neft Fondunun mövcudluğu və bu Fondan budcəyə məhdudiyyətsiz transfer etmə praktikasına görə yaxın perspektivdə budcə-iqtisadi inkişaf asılılığı aktuallığını itirir. Bu baxımdan budcə xərcləmələrinin yuxarı həddi üçün geniş perspektiv azılır və hökumət bu imkandan məharətlə istifadə edir. İctimai vəsaitin neft gəlirləri hesabına artımı imkan verir ki, fiskal sektorun makroiqtisadi fəsadlar doğura bilən əsas problemləri, o cümlədən kəskin budcə kəsinin yaranması qarşısını almaq mümkün olsun.

2. Budcə vəsaitinin idarəetməsində son illər nəzərçarpan islahatlar aparılmışdır. Budcə xərcləmələrində prioritetlərin müəyyənləşdirilməsi ümumən siyasi qərardır.

Bununla bağlı ölkə prezidenti cənab İlham Əliyev öz siyasi iradəsini göstərək büdcə vəsaitlərinin ölkənin inkişaf prioritetlərinə uyğun olaraq səmərəli şəkildə xərclənməsi ilə bağlı tapşırıq vermişdir. Aydınadır ki, müəyyən edilmiş prioritetlərin maliyələşdirilməsi və onun hansı səmərə verməsi artıq iqtisadi məsələdir. Bu sahədə də ciddi addımlar atılmaqdadır.

3. Əksmərkəzləşdirmə prosesinin sürətlənməsi dövlət büdcəsinin maliyyə yükünün azalmasına səbəb olmuş və məsuliyyət bölgüsündə tarazlıq yaratmışdır. Hazırda, büdcə, əsasən, aktiv iqtisadi alət ilə yanaşı yığım forması kimi müşahidə edilir. Əksmərkəzləşdirmə istiqamətində ciddi işlər aparılmalıdır. Bunun üçün 2 istiqamətli işlər görülməlidir:

1.büdcə iştirakçılığının (participatory budgeting) gücləndirilməsi;

2.bələdiyyələrin fəaliyyətinin gücləndirilməsi.

3.Umumiyyətlə, Azərbaycanda yerli özünüidarəetmənin təkmilləşdirilməsinə yönələn xüsusi dövlət proqramına ehtiyac vardır. Mərkəzi və yerli büdcələr arasında uyğunsuzluq aradan qaldırılmalıdır. Məsələn, Sumqayıt Şəhər Bələdiyyəsi öz büdcə imkanlarına görə ölkənin qabaqcıl bələdiyyələrindən hesab edilir. Ümumi şəhər büdcəsinə gəldikdə isə Sumqayıt şəhəri mərkəzi büdcədən aldığı dotasiyalara görə respublikada birinci yerdədir.

4. İctimai vəsaitin səmərəli idarəedilməsində və ümumilikdə yaxşı idarəetmədə əsas meyar olan hesabatlılığın mövcud səviyyəsi ildən-ilə artmaqdadır. Hesabatlılıq hər iki halda, həm dövlət maliyyə vəsaitinin idarəedilməsində, həm dövlət mulkiyyətinə məxsus şirkət və konsernlərdə korporativ idarəetmənin təkmil olmaması və beynəlxalq standartlara cavab verməməsi ilə səciyyələnir. Novbəti - 2011-ci ildən beynəlxalq mühasibat standartlarına keçidin başa çatdırılması bur vəzifə kimi qoyulub və bu böyük uğur sayıla bilər.

Bir sözlə, dövlət müəssisələrinin korporativ idarəetməsinin beynəlxalq standartlarına keçidi sürətləndirilməlidir. Azərbaycanda dövlət müəssisələrinin zəif inkişafı həm də, mühasibat uzotu və korporativ idarəetmə uzrə beynəlxalq standartların və prinsiplərin qəbul edilməməsi ilə bağlıdır. Nüfuzlu təşkilatlardan

olan OECD-nin müəyyən etdiyi 6 əsas korporativ idarəetmə prinsipləri aşağıdakılardır:

1. Effektiv korporativ idarəetmə strukturu üçün əsasların təmin edilməsi;
2. Payızların hüquqlarına və əsas mulkiyyət funksiyalarına əməl etmək;
3. Səhmdarlara bərabərhuquqlu münasibət;
4. Korporativ idarəetmədə tərəflərin(steykholderlər) rolu;
5. Azıqlıq və şəffaflıq;
6. İdarə heyətinin dəqiq müəyyən edilmiş səlahiyyətləri;

Beynəlxalq Muhasiblər Federasiyasının (International Federation of Accountants -IFAC) və Dünya Bankının beynəlxalq mühasibat üzrə standartlarına keçid tədrisi, ancaq eyni zamanda ardıcıl proses olmalıdır.

Dövlət maliyyəsi ölkənin maliyyə sisteminin əsas dayacağı olub, iqtisadi, sosial və siyasi funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün onu pul vəsaitləri ilə təmin etmək sahəsində ən mühüm alətdir. Ölkəni idarə etmək üçün dövlətin kifayət qədər mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondu olmalıdır. Ona görə də ölkənin milli gəlirinin əhəmiyyətli hissəsi dövlət büdcəsində cəmləşdirilir. Dövlət büdcəsi dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondlarının yaradılması və istifadə edilməsinin əsas maliyyə planıdır. Dövlət büdcəsi dövlətin mövcud gəlirləri ilə xərcləri arasındakı balansı əks etdirir. İqtisadi mahiyyətinə görə dövlət büdcəsi milli gəlirin bölüşdürülməsi üçün dövlətlə hüquqi və fiziki şəxslər arasında yaranan münasibətlərdir. Büdcə dövlət təşkilatlarının müəyyən dövr üçün məqsədlərinə nail olmalarını, siyasətlərini və proqramlarının reallaşdırılmasını təmin edən bir plandır. Büdcə iqtisadi məqsədlərə nail olmaq baxımından çox təsirli bir iqtisadi siyasət vasitəsi kimi qiymətləndirilir. Büdcə tarazlığı büdcə daxilində mövcud gəlir və xərclərin tarazlığını bildirir. Büdcə tarazlığı iqtisadi tarazlığa nail olmaq üçün də istifadə edilə bilər. İqtisadi tarazlığa malik olan ölkələrdə büdcə problemləri sadə olur və bu problemlərin həlli yolları da asanlıqla müəyyən edilir. Büdcə mexanizminin düzgün qurulması sosial və iqtisadi sferanın artımına, elmi – texniki tərəqqinin sürətləndirməsinə təsir edir. Dövlət büdcəsi sosial və iqtisadi sferanın inkişafında əsas vasitə hesab edilir. Büdcə dövlətin bütün digər maliyyə planları ilə

qarşılıqlı əlaqədədir və planlarına nisbətən aparıcı rol oynayır. Çünki büdcə dövlətin iqtisadi vəzifələrinin, sosial – mədəni vəzifələrinin, idarəetmə və müdafiə vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün lazım olan pul vəsaiti fondlarının səfərbərliyə alınmasını təmin edir. Dövlət xərclərinin idarəedilməsi sisteminin tam səmərəliliyini təmin etmək üçün büdcə vergi və maliyyə intizamının dörd forması tələb olunur:

1. makroiqtisadi məhdudiyyətlərə uyğunluğu təmin etmək üçün məcmuu xərclərə nəzarət;
2. xərc sahəsində siyasətin prioritetliyinə uyğun olaraq vəsaitlərin bölüşdürülmə effektivliyi;
3. dövlət xidmətlərinin göstərilmə effektivliyi (istehsal effektivliyi);
4. büdcənin idarəedilməsinin maliyyə məsrəflərinin minimuma endirilməsi, başqa sözlə büdcənin səmərəli icra edilməsi və kassa vəsaitləri və borcların idarəedilməsi üzrə effektiv metodların tətbiq edilməsi.

Dövlətin maliyyə mexanizmində mühüm yer tutan dövlət büdcəsi dövlətin məqsədlərini və vəzifələrini özündə əks etdirir. Dövlət büdcəsi milli gəliri yenidən bölüşdürərək sosial – iqtisadi tədbirləri inkişaf etdirir, idarə xərclərini müəyyənləşdirir və ölkənin müdafiə qüdrətini artırır. Büdcənin əsas vəzifələri onun tərtibi zamanı əks olunur. Büdcənin optimal tərtib edilməsi üçün bir sıra şərtlər lazımdır ki, bu şərtlər də aşağıdakılardan ibarətdir:

- büdcənin tərtibi və icrası üzrə qərarların qəbul edilməsi prosesinin unifikasiya edilməsi;
- büdcənin reallıqlar əsasında tərtib edilməsi;
- büdcənin tərtibinin bütün mərhələlərində məhdudiyyətlərin sərt qaydada tətbiqi;
- siyasətin dəyişməsinə diqqətin cəmləşdirilməsi.

Dövlət büdcəsi bölüşdürücü və nəzarət funksiyalarını yerinə yetirir. Nəzarət funksiyası bölgü funksiyası ilə sıx əlaqədardır. Hər hansı bölgü nəzarətsiz həyata keçirilmir, yəni pul vəsaiti ayrı – ayrı sahələrə yönəldikdən sonra onun öz təyinatına uyğun qənaətlə xərclənməsinə ciddi nəzarət edilir. Bütün bunlar dövlət büdcəsi mexanizmini yaradır. Dövlət büdcə mexanizmi ilə özünün sosial – iqtisadi məsələlərini həll edir, maddi istehsal və qeyri – istehsal sferasının inkişaf etdirilməsində

əsas və həlledici rol oynayır. Dövlət büdcəsi maliyyənin ən mühüm tərkib hissəsi olmaqla bir neçə vacib funksiyanı yerinə yetirir. Bu funksiyalar dövlət büdcəsinin mahiyyətini özündə əks etdirir. Yerinə yetirdiyi funksiyalar ümumiqtisadi əhəmiyyətə malikdir və iqtisadiyyatın bütün sahələri ilə sıx surətdə bağlıdır. Bu funksiyalar əsas etibarilə bölgü və nəzarət funksiyası kimi qəbul olunub.

Bölgü funksiyası milli gəlirin bölgüsündə mühüm rol oynayır və bölgünün təsir dairəsi çox genişdir. Belə ki, bu zaman bütün istehsalçılar və ya istehsalın bütün iştirakçıları büdcə ilə münasibətlərdə olurlar. Dövlət büdcəsinin yenidən bölgünün əsas obyektinə xalis gəlirdir. Vergilər və digər dövlət gəlirləri vasitəsi ilə dövlət büdcəsindən səfərbərliyə alınan vəsaitlər büdcə vasitəsi ilə yenidən bölüşdürülərək, milli iqtisadiyyatın inkişafının müxtəlif istiqamətlərinə yönəldilir. Büdcə xalq təsərrüfatının bütün sahələrini özü ilə əlaqələndirir. əksər ölkələrdə Ümumi Daxili Məhsulun 20 – 50%-ə qədər büdcə vasitəsi ilə bölüşdürülür. Mərkəzləşdirilmiş plan iqtisadiyyatına malik olan ölkələrdə bu rəqəm daha yüksək, sərbəst bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə isə aşağı olur.

Qeyd etdiyimiz kimi, dövlət büdcəsinin ənənəvi funksiyalarından biri də nəzarət funksiyasıdır. Büdcə - nəzarət funksiyası İngiltərə və Fransa kimi ölkələrdə xalq hərəkətlərinin siyasi təzyiqinin nəticəsi kimi meydana çıxmışdır. 1215 – ci ildə Kral Con tərəfindən imzalanan sənədlərdə büdcə yaradılması fikirləri səslənirdi. Gələcəkdə müəyyən bir dövrdə həyata keçiriləcək dövlət xərclərinin və bunları təmin edən dövlət gəlirlərinin hesablanması və toplanmasını nəzarət altına almaq üçün dövlət ölkənin büdcəsini təsdiq edir. İqtisadiyyatın bütün sahələrində pul hərəkətində, alqı – satqı əməliyyatlarında büdcə nəzarəti var, çünki bütün bu əməliyyatlar büdcənin gəlirlərini təşkil edir. Toplanmış gəlirlər büdcə gəlirləri adlandırılır. Büdcəni idarə edən hökumət və ya digər orqanlar büdcənin icrasına nəzarət edir. Bu orqanlar büdcənin icrası zamanı hər hansı əyriliyə və ya laqeyidliyə yol verməməyə borcludurlar. Dövlətin özünə, nüfuzuna nəzarət etməsi, büdcənin icrası dövründə büdcənin xərclərinin və gəlirlərinin miqdar və genişliyinin məhdudlaşdırılması vasitəsi ilə təmin edilir. Dövlət büdcəsi müəyyən dövr üçün tərtib edilir və müddəti bir qayda olaraq bir il müəyyənləşdirilir. Həmin ilə dünyanın

hər tərəfində maliyyə ili deyilir. Maliyyə ili təqvim ili demək deyildir, lakin təqvim ilinə uyğunlaşdırılması çox asanlıqla mümkündür. Dünyada qəbul olunmuş ümumi ənənə ondan ibarətdir ki, yeni büdcə təqvim ilinin bitməsinə ən azı iki ay qalmış təsdiq olunur və yeni maliyyə ili başlayır. Dövlət büdcəsində dövlət xərcləri və gəlirləri qarşidan gələn bir il üçün nəzərdə tutulur. Maliyyə ilinin sonunda büdcəni idarə edənlər və həyata keçirənlər dövlət xərclərinin və gəlirlərinin miqdar və mənbələrinin proqnozlaşdırılan şəkildə icra olunub – olunmadığı barədə hesabat verirlər. Maliyyə ili başlanmamışdan əvvəl yeni maliyyə ilinin gəlir və xərcləri proqnozlaşdırılır. Bu proqnozlar əsasında da növbəti ilin büdcəsi tərtib olunaraq, təsdiqə verilir. Parlamentli ölkələrdə qanunverici orqan icra orqanına nəzarət etmək üçün dövlət xərclərini və dövlət gəlirlərini miqdar və qiymət baxımından məhdudlaşdırır, hədlər müəyyən edilir. Bu məhdudlaşdırmaya zaman məhdudlaşdırılması ilə birlikdə ayrışdırılıqlıq prinsipi deyər bilərik. İlk olaraq həyata keçirilən məhdudlaşdırma keyfiyyət və qiymət baxımından olur. Qanunverici orqan hansı ictimai xidmət proqramının həyata keçiriləcəyinə və bu xidmət proqramının həyata keçiriləcəyinə və bu xidmət proqramlarının hansı mənbələr hesabına maliyyələşdiriləcəyinə qərar verir. Bu qərar ictimai xarakter daşıyır. Dövlət xidmət və gəlirlərinin növlərini açıqladıqdan sonra qarşısına yeni bir məsələ çıxır ki, bu da həmin qərarın nəzərdə tutduğu xidmətlərin maliyyələşdirmə mənbələrini müəyyən etməkdir. Bu mənbələr, ilk növbədə büdcənin gəlir hissəsində yer alır. Beləliklə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət büdcəsində qarşidan gələn bir il müddətində hansı xidmət proqramlarının reallaşdırılacağı, bu proqramların maliyyə təminatının nə olacağı və hansı bölmələr tərəfindən maliyyələşdiriləcəyi əvvəlcədən müəyyən edilir və məhdudlaşdırılır. Bütün bunlar tərtib olunarkən büdcə layihəsində öz əksini tapır və təsdiq olunaraq icraya verilir. Dövlət xərclərinin miqdar baxımından məhdudlaşdırılması, ayrılmış məbləğin miqdarını ifadə edir. Xərclərdə keyfiyyət baxımından qoyulan məhdudlaşdırma, dövlət qurumları tərəfindən görülən xidmət proqramları bölmələr üzrə həyata keçirilir. Belə ki, qanunverici orqan verdiyi təxsisatları müəyyən bir bölmə üçün verir və ancaq həmin iş və xidmət üçün istifadə olunacağı qərara alınır. Ayrılan bu vəsaitlər icra orqanı tərəfindən qanunla nəzərdə

tutulmayan başqa bir bölmənin tələblərinə deyilş, büdcənin imkanlarına uyğun olaraq ayrılır. Dövlətin hansı sahələri daha çox inkişaf etdirilməsi marağından asılı olaraq sahələr üzrə ayrılan vəsaitlərin məbləği müxtəlif olur. İqtisadiyyatda inkişafa nail olmaq üçün əsas etibarilə istehsal sahələrinə daha çox vəsait ayrılması vacibdir. Dövlət vəsaitlərinə qənaət olunmasının digər bir yolu dövlət xərclərinin səmərəli istifadəsi və azaldılmasıdır. İndiki şəraitdə Azərbaycanda xərclərin azaldılması məqbul sayılmır. Bununla yanaşı, aparılan iqtisadi siyasət göstərir ki, hətta global maliyyə böhranı dövründə də Azərbaycan Respublikası prezidentinin siyasi iradəsi nəticəsində mühüm istiqamətlərə yönəldilən büdcə xərclərində heç bir ixtisarlara olmamışdır. Eyni zamanda, büdcə xərclərindən istifadə zamanı səmərəlilik metodlarının tətbiqi də olduqca əhəmiyyətli vacib islahat kimi qiymətləndirilir.

Keçən on illikdə, performans ölçməsi çevikliyinə və qəbul olunmasına görə məqsədləri ilə hətta idarəetməyə, tam keyfiyyətli idarəetməyə, 0-əsaslı büdcə tərtibinə və proqram planlamasına üstün gələrək uzun illər ərzində ictimai sahədə olan ən mühüm istəhatlar kimi özünü göstərmişdir. Performans ölçmələrinə müraciət etmək performans büdcə tərtibinin və ya performans-əsaslı büdcə tərtibinin əsas ideyasıdır.

Məxaric/nəticə mərkəzli bir idarəetmə sisteminin, başqa sözlə performans idarəetmə sisteminin yaxşı bir şəkildə tətbiq oluna bilməsi üçün əvvəlcə performans ölçmə nəticələri ilə büdcə arasında əlaqə yaradılması lazımdır. Performans ölçmə nəticələri ilə büdcə arasındakı əlaqə isə performans əsaslı büdcələmə vasitəsilə qurulur. Ancaq beynəlxalq tətbiqlər araşdırıldığında, tək bir performans büdcələmə yanaşması olmadığı görülməkdədir.

Performans ölçməsi, bir təşkilatın istehsal etdiyi məhsulları və xidmətlərini, əldə etdiyi nəticələrini izləməsi üçün nizamlı və sisteməlik şəkildə məlumat toplanmasını, bunların analiz edilməsini və hesabatlanmasını əhatə edən prosedura

radır. Performans ölçməsi, təşkilatın əvvəldən təyin olunan strateji məqsədləri və hədəfləri istiqamətində nə qədər irəliləmə göstərdiyinin, təşkilatın güclü və zəif istiqamətlərinin və təşkilatın gələcəkdəki prioritetlərinin təyin olunmasına köməkçi

olur. Performans ölçməsi, nəticələrin nə olduğunu göstərir; amma nəticələrin hansı səbəbdən bu formada reallaşdığını izah etmir. Eyni zamanda performans ölçməsi nəticəsində əldə edilən məlumatlara baxaraq birbaşa bir təşkilatın müvəffəqiyyətli və ya müvəffəqiyyətsiz olduğu mühakiməsinə çatmaq mümkün deyil. Bu şəkildə bir mühakiməyə əldə oluna bilməsi üçün performans qiymətləndirməsi edilməlidir. Performans qiymətləndirməsi performans ölçümündən fərqli olaraq tətbiq olunan siyasətlərlə əmələ gələn nəticələr arasındakı səbəblilik əlaqələrini ortaya çıxarır və performans ölçməsinə görə daha çox zəhmət tələb edir.

Performans ölçməsi ilə reallaşdırılmaq istənen son məqsəd ictimai mal və xidmətlərin keyfiyyətinin artırılmasıdır. Əvvəlcə performans ölçməsi ilə yaxşı və ya pis performansın aşkar olunması təmin edilir. Daha sonra mal və xidmət istehsalçılarının üzərində bu yolla ictimai təzyiqi yaradılması məqsəd qoyulur və son olaraq da bu ictimai təzyiqinin daha keyfiyyətli mal və xidmət istehsalına gətirib çıxarması hədəflənir.

Performans ölçməsi bir təşkilatın strateji məqsəd və hədəfləri ilə performans hədəflərinin nə ölçüdə yerinə yetirildiyini göstərir. Bu səbəbdən performansın ölçülməsi yoluyla hesabatlılığın təmin edilməsi üçün uyğun bir zəmin təmin edilmiş olur.

Çalışanların performansının ölçülməsi də performans ölçməsinin bir parçasıdır. Fərdi performansın ölçülməsi ilə fərdlər təşkilatın performansına öz fəaliyyətlərinin təsirlərini görə bilirlər. Fərdlər öz işlərində məsuliyyətli olmaları, təşkilat içində özlərindən gözlənilənləri anlayaraq öz özlərinə irəliləmə qeyd etmələrini təmin edə bilirlər. Performans mədəniyyəti inkişaf etdiyində çalışanlar öz gündəlik işləri ilə bərabər təşkilat performansının davamlı olaraq artırılmasına da köməkçi olacaqlar.

Performans ölçümünün digər bir funksiyası da sanksiya məqsədiylə istifadə edilməsidir. Performans ölçümünə əsaslanan qiymətləndirmə edilməsi və bu qiymətləndirmə nəticələrinə görə yaxşı performansın mükafatlandırılması və pis performansın cəzalandırılması mümkün olur.

Performans ölçməsinə, performans göstəriciləri vasitəsilə reallaşdırılır. Performans göstəriciləri, idarələr tərəfindən strateji məqsəd və hədəflər ilə performans hədəflərinə çatmaq məqsədiylə icra edilən fəaliyyətlərin nəticələrini ölçmək, izləmək və qiymətləndirmək üçün istifadə edilən vasitələrdir.

İqtisadi və vətəndaşların ictimai performansı yaxşılaşdırmaq üçün artan tələbləri nəticəsində yeni büdcə doktrinası gəlirlər üzərində cəmlənən büdcə sistemindən nəticə üzərində cəmlənən sistemə konvertasiyanı dəstəkləyir. Gəlir yönümlü (ənənəvi) büdcədə maliyyələşmənin artan səviyyəsi iləarakterizə olunurdusa , performans büdcəsi başlıca olaraq nəticəlilik ilə xarakterizə olunur. Hesabatlı (ənənəvi) büdcənin əsas mənfi cəhəti siyasət strategiyaları və ya qərar qəbulu haqqında məlumatları göstərməməsidir. Bundan əlavə , bu dəyişən iqtisadi situasiyalara qarşı kifayət qədər elastikliyi olmadığından q-effektiv və düzgün bölüşdürülməmə ilə nəticələnmə bilir və adətən ilin sonunda “ya istifadə et ya itir” situasiyası ilə üz üzə qalır.

Performans büdcəsi pulun nə üçün xərclənməsini izah edir . Bu , proqram məqsədlərinə və ölçülə bilən nəticələrə əsaslanan spesifik məqsədlərə nail olmaq üçün açar söz “nəticə”dir. Bu metodla bütün planlaşdırma və büdcələmə nəticə yönümlüdür . Bu məqsədlərə nail olmaq üçün bütün dəyərləndirmələrdən formalaşan məqsədlər və fəaliyyətlər vardır . Performans büdcəsi özündə 3 elementi birləşdirir

- Nəticəlilik
- Strategiya (son nəticəyə nail olmaq üçün müxtəlif yollar)
- Fəaliyyət / xərclər (son nəticəni əldə etmək üçün həqiqətdə nə edilir)

Bu quruluş daxilində fəaliyyətlərin səbəbləri arasında əlaqə var . Bu məlumatlarla , arzu olunan nəticələrə nail olmaq baxımından hansının dəyərli olmasının başa düşülməsi mümkündür.

OECD (iqtisadi əməkdaşlıq və inkişaf təşkilatı) performans büdcəsini ölçülə bilən nəticələrin maliyyələşməsi ilə əlaqəsi olan büdcənamə kimi müəyyən edib. Performans büdcəsinin 3 növü vardır

Təqdimatlı büdcələmə

Performans-məlumatlı büdcələmə (performans məlumatları istifadə olunur)

Birbaşa performans büdcəsi

Təqdimatlı büdcələmə (Presentational Performance Budgeting)

Performans büdcəsinin ilk səviyyəsi təqdimatlı performans büdcəsidir (Presentational Performance Budgeting) (məs . ABŞ) hansı ki , performans məlumatları büdcə sənədində əks olunur və bu qərar qəbulunda rol oynamır . Doğrusu bu məlumatların sənədlərdə göstərilməkdən başqabir şey deyil. Ona görə də bu sistem özünü çox da doğrultmur. Lakin bu heç də bu sistemdən imtina demək deyil. Belə ki , bu növ performans büdcəsinin ilk tətbiqi mərhələsində olan ölkələr üçün əhəmiyyətlidir.

Performans-məlumatlı (Performance Informed or Indirect Performance Budgeting)

Sonrakı səviyyə performans-məlumatlı (performans məlumatları istifadə olunur) büdcədir (məs. Avstraliya) hansı ki , resurslar keçmişdə və ya gələcəkdə nəzərdə tutulmuş performansla birbaşa əlaqələnmir. Performans məlumatları büdcə qərarlarının hazırlanmasında çox əhəmiyyətlidir. Lakin bölüşdürülən resursların miqdarını müəyyən etmir və qərarlarda əvvəlcədən müəyyən olunmuş çəkisi yoxdur. Performans məlumatları qərar qəbul qəbulu prosesində və vəsaitlərin bölüşdürülməsində digər məlumatlarla birgə istifadə olunur. Performans məlumatı ilə birlikdə siyasi prioritetləri əks etdirən hökumət sənədlərindən də faydalanılır. Bu üsula görə performansı çox yüksək olan bir dövlət fəaliyyətinə mütləq daha çox vəsait ayrılacağı nəticəsi başlıca deyildir. Bu dövlət fəaliyyəti əgər ölkənin siyasi prioritetləri arasında iştirak etmirsə və bəlkə də irəlidə strateji olaraq son verilməsi lazımdırsa, yüksək performans nəticələrinə baxmayaraq bu fəaliyyət üçün daha az qaynaq ayrılması lazım olacaq. Dünyada tətbiq olunan nümunələri araşdırdığımızda, dövlət daxilində istifadə edilən ən məşhur üsulun bilvasitə performans məlumatlarında istifadə ilə qurulan büdcələmə olduğu görülməkdədir.

İnkişaf etmiş səviyyə əldə olunmuş nəticələrə görə resursların bölüşdürülməsini əks etdirən birbaşa performans büdcəsidir. Bu büdcələmə növündə agentliklərin performansları onlara vəsaitlərin bölüşdürülməsində birbaşa məlumat

mənbəyidir. Lakin , performans büdcəsinin bu forması nadirən istifadə olunandır (yalnız OECD-nin bir neçə ölkələrində spesifik sektorlarda məs. Yeni Zelandiya) . Birbaşa performans büdcəsinin tətbiqi resursların bölüşdürülməsi üçün performans məlumatlarının istifadəsi kimi də xarakterizə oluna bilər. Fərq ictimai büdcənin 2 izahatı arasında oluna bilər . Ümumi izah etsək , performans büdcəsi agentliklərə ayrılan pulla nə ediblər və ya edəcəklər haqqında məlumatları özündə birləşdirən hər hansı büdcədir. Dəqiq desək , performans büdcəsi resurslarda hər artımın xərclərdə olan artımına və ya dirgər nəticələrə aydın bağlanan bir büdcədir. Ümumi konsept performans büdcəsinə təqdimat müddətində nəzərdən keçirirsə, dəqiq versiyası onu bölüşdürmə baxımından nəzərdən keçirir. Əsasən , dövlətlərin büdcə islahatları ümumi qaydanı üstün tutur(daha dəqiq təqdimatlı büdcə və ya performans-məlumatlı büdcələmə) və çox az bir hissəsi dəqiq müəyyənləşməni (birbaşa performans büdcəsi).

Belə ki , maliyyələşmə aparılarkən hesablaşma əməliyyatı 2 üsulla düstür şəklində və düstürsüz hesablanır. Düstürsüz hesablaşma zamanı hədəflər və performans arasındakı fərqlərə görə maliyyə mükafatı və ya cəzası tətbiq edilir. Bu mənada , daha yaxşı performans göstərən daha çox maliyyələşmə və əksinə olduğu halda , maliyyə mükafatının və ya cəzasının hansı miqdarda olmasını təsdiqləyən heç bir düstür yoxdur. Lakin düstür tətbiqi zamanı fəaliyyətin dəyərləndirilməsi daha rahat olmaqla yanaşı maliyyə mükafatının hesablanması da dəqiqdir. Buna görə də bir çox beynəlxalq ölkələrdə birbaşa performans büdcəsinin düstürlü formasından istifadə olunur.

Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə dövlət vergi nəzarəti sistemi yaradılarkən hər bir ölkənin təşəkkül tarixi, milli ənənələri, iqtisadi inkişaf səviyyəsi, vətəndaşların qanuna itaətkarlıq dərəcəsi, siyasi rejim tipi və hüquqi sistemi, dövlətin konstitutsiya əsasları, habelə nəzarət orqanlarının məqsədləri və təsis olunması üsulları, hüquqi status, müstəqillik dərəcəsi, daxili strukturu, nəzarət-təftiş tədbirlərinin predmeti, vəzifələri, forması və həmin tədbirlərin keçirilməsi sahələri, nəhayət, hesabat verilməsinin qayda və forması baxımından nəzərə alınmışdır.

Dövlət maliyyə-vergi nəzarəti sisteminin təşkilati təcrübəsinin təbliği üzrə beynəlxalq və regional təşkilatların ən mötəbəri olan İNTOSAI-in Limada keçirilmiş doqquzuncu konfransında ” Nəzarətin rəhbər prinsiplərinə dair” bəyannamə qəbul edilmişdir. Bəyannamədə ali audit qurumlarının müstəqilliyinin qanunvericilikdə hökmən təsbit edilməsi zəruri sayılmış, qanun və demokratiya isə müstəqil dövlət auditinin ilkin şərti kimi qəbul edilmişdir. Ona görə də bu bəyannamə dünyanın hər yerində dövlət auditinin inkişafına təsir edən mühüm sənəd kimi qiymətləndirilir və regional mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, İNTOSAI-də birləşən ali audit qurumlarının hamısı öz fəaliyyətində həmin bəyannamənin prinsiplərini rəhbər tutur.

Ümumiyyətlə, xarici ölkələrdə nəzarət-təftiş orqanları arasında əlaqələrin təşkili və fəaliyyəti çoxillik təcrübəyə əsaslanır. Bütövlükdə dövlət vergi nəzarətinin məqsədi dövlət büdcəsinin vergili gəlirlərinin düzgün yığılması, vergi qanunvericiliyinin pozulması hallarının qarşısının alınması, vergitutma prinsiplərinin inkişaf etdirilməsi və sairidir. Gösterilən prinsipləri həyata keçirmək üçün ayrı-ayrı dövlətlərdə maliyyə-vergi sisteminin təşkilində əsasən aşağıdakı tələblərə riayət olunmuşdur:

- İnformasiya təminat
- Nəzarət edən və nəzarət edilən sistemlərin uyğunluğu
- Daimilik və komplekslilik
- Dövlət nəzarətçilərinin səriştəliliyi, vicdanlılığı və qərəzsizliyi
- İnkişafın fasiləsizliyi və təkmilləşdirilməsi
- Nəzarətin lazımsız mərhələ və proseduralardan azad olunması
- Məsuliyyətin vahidliyi (və ya orqanların funksiyaları arasında dəqiq hədd qoyulması)
- Optimal mərkəzləşmə
- Nəzarət planlarının məxfiliyi
- Qarşılıqlı əlaqə və koordinasiya
- Prioritetlik

Vergi nəzarəti orqanları dövlət hakimiyyət orqanları ilə sıx qarşılıqlı əlaqə şəraitində fəaliyyət göstərir, onlara nəzarət tədbirlərinin yekunlarına dair materiallar göndərir, məsləhətləşmələr təşkil edir, təhlillər aparır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, nəzarət-təftiş şəbəkəsinin təşkili və fəaliyyəti bu və ya başqa dərəcədə çoxillik beynəlxalq təcrübə əsasında formalaşmış ümumi prinsiplərə söykənir. Belə ki, məsələn dövlət proqramları üzrə icra olunan layihələrdə bir qayda olaraq özünənəzarət nəzərdə tutulur və bu məqsəd üçün layihə məbləğinin ümumi həcmindən 1-2% vəsait ayrılır

Dövlətin hazır və səmərəli fəaliyyət göstərən maliyyə mexanizmlərinə sahib olan inkişaf etmiş ölkələr ABŞ və Fransanın misalında vergilərin ödənilməsinə nəzarət sistemində baxaq.

ABŞ-da vergilərin tutulması və düzgün ödənilməsinə nəzarət işləri ilə Maliyyə Nazirliyinin tərkibinə daxil olan xüsusi idarə məşğul olur. Bu 58 vergi və 7 ərazi idarəsindən ibarət olan və mərkəzi aparat tərəfindən idarə olunan ABŞ-ın Daxili Gəlirlər İdarəsidir. (DGI). DGI vergi daxil olmalarına nəzarəti, bəyan-namələrin düzgün doldurulmasının yoxlanılmasını, vergi borclarının toplanmasını, vergi ödəyicilərinə artıq ödənilmiş məbləğlərin qaytarılmasını, vergi ödənişlərini gecikdirən və ödəməyən şəxslərə cərimələrin tətbiq edilməsini həyata keçirir.

DGI vergi qanunvericiliyə riayət olunmasına cavabdeh olmaqla yanaşı federal vergi qanunvericiliyinin tətbiqi ilə bağlı müxtəlif material və metodik göstərişlər nəşr edir, vergi kodeksinin düzgün tətbiqinə nəzarət edir, yoxlamaları həyata keçirir və ABŞ-ın xarici subyektlər ilə olan vergi münasibətlərində maraqlarını müdafiə edir. Bələdiyyə və ştatlarda tutulan vergilərin düzgün ödənilməsinə nəzarət yerlərdə həyata keçirilir.

Bu büdcələmə növündən Çili, Danimarka , Finlandiya , Macarıstan , Norveç, İsveçdə istifadə edilməkdədir. Məsələn Danimarka hökuməti bu sistemi universitetlərə tətbiq etmişdir. Hədəf tələbələrin kredit minimumlarını keçmək olmuşdur və nəticə uğurla icra olunmuşdur. Deməli, burada universitet rəhbərliyi təhsiliinin yüksək səviyyədə təşkil olunmasında maraqlıdır əks təqdirdə o ürək açan

maliyyələşmə ala bilməyəcək. Bu zaman Danimarka hökuməti proqramın uğurla icra oluna bilməsi üçün bəzi göstərişlər də vermişdir. Burada qeyd edilməsi lazım olan bir şey proqramı bütünlüklə maliyyələşməyə tətbiq etmək vacib deyil.

Deməli, birbaşa performans büdcələməsində performans nəticələri maliyyələşmədə birinci şərtidir . Buna görə də bu üsuldən yazılı performans büdcələməsi sahəsində uzun illər təcrübəsi olan ölkələr məhdud sahələrə tətbiq etməkdədirlər. Burada maliyyələşmə zamanı xərclərin dəqiq ayrılması obyektin ölçüləbilən olmasını tələb edir .

Performans məlumatından vəsaitlərin bölüşdürülməsini təmin etmək məqsədiylə faydalanılması, performans ölçüm sisteminin ən əhəmiyyətli məqsədlərindən biridir. Performans ölçümü nəticəsində əldə edilən məlumatların büdcə prosedurunda necə istifadə ediləcəyi isə, ən əhəmiyyətli problemlərdən biridir. Beynəlxalq təcrübələri araşdırdığımızda, performans məlumatı ilə büdcələmə arasında əlaqə yaradarkən təməl olaraq, yuxarıda açıqlanan üç təməl üsuldən faydalanıldığı görülməkdədir. Görəsən Azərbaycanda bu üsullardan hansıları hansı sektorlarda istifadə edilməlidir?

Azərbaycanda birbaşa əlaqəli büdcələmədə çox fərqli fəaliyyətləri olmayan və dəqiq bir şəkildə ölçülə bilən məhsul istehsal edən (xidmət) büdcə təşkilatlarına tətbiq olunmalıdır. Amma bu üsulun dövlət daxilində tətbiqi çox da geniş yayılmış deyil. Fəaliyyəti ölçülə bilən təşkilatların az olması onun tətbiqini çətinləşdirir. Hətta bunun təhsil-səhiyyə kimi sahələrdə tətbiq olunduğu ölkələrdə belə onun bütün sektorlara tətbiq edilə bilməsi mümkün olmamışdır. Buna görə də ölkəmizdə bunun ikinci növünün seçilməsi daha real görünə bilər. Ayrıca performans büdcəsinin tətbiqinin bir çox faydaları olsa da onun büdcəni performans nəticələri ilə tam təmin edə biləcəyi sual altındadır. Performans göstəricilərinin performansın bütün istiqamətlərini doğru olaraq ölçə bilməsi hər vaxt mümkün olmamaya bilər. Performans nəticələndirərinin təşkilat tərəfindən təsir edilməməsi və ya performans göstəricilərinin seçilməsində kifayət qədər tərəfsiz davranılmaması şübhə doğurur. Bu qorxular da göz qarşısında saxlanıldığında, performans nəticələri yanında başqa məlumatları və siyasi prioritetləri diqqətə alan bilvasitə yanaşmanın dövlət daxilində

tətbiq olunması və təhsil-sağlamlıq kimi daha dəqiq ölçüləbilən sektorlarda birbaşa əlaqə yanaşmasının tətbiq olunması daha uyğun hesab edilir. Ancaq bilvasitə əlaqə yanaşmasını tətbiq edərkən performans komponentinin qərar qəbulu prosesində yetərli çəkiyə sahib olmasının da təmin edilməsi lazımdır.

Performans idarəetmənin hər mərhələsində performans ölçməsinə və performans ölçmə nəticələrindən istifadə olunur. Performans ölçməsi idarəetmə və hesabatlılığın bir vasitəsi olaraq bir çox ölkədə illərdir istifadə edilməkdədir. Performans ölçməsi xidmət keyfiyyətinin artırılmasında, hesab vermə məsuliyyətinin reallaşdırılmasında, çalışanların performansının ölçülməsində bir sanksiya və ya rəhbərlik vasitəsi olaraq istifadə edilməsi mümkündür. Ayrıca performans ölçümünün performansı artırma istiqamətindəki təsirinə tətbiqdə tez-tez rast gəlinir. Sayılan bütün faydalarına qarşı performans ölçümü "hər qapını açan bir açar" deyil. Performans ölçməsi bəzi gözlənilməyən təsirlər meydana gətirmə ehtimalı da hər vaxt vardır. Performans ölçümü əsnasında bu risklərin də göz qarşısında saxlanması lazımdır.

3.2 Бцдъя хяръяринин прогнолашдырылмасынын тякмилляшдирилмасы мясяляляри

Юлкянин сосиал-игтисади инкишаф консепсийасына вя ортамцддятли малиййя програмына уйьун олараг бцдъя прогнолашдырылмасынын тякмилляшдирилмасы истигамятиндя мцщцм тядбирляр щяйата кечирилир. Бцдъя просесинин мцщцм тяркиб щиссяси олан онун хяръяринин прогноз

эюстяриъилияринин щазырланмасы юлкянин малиййя-бцдъя сийасятинин щяйата кечирилмясиня йюнялдилир.

Бцдъянин хяръяринин прогнозлашдырылмасынын такмилляшдирилмяси истигамятляри ашаъыдакылардан ибарятдир:

- хярцлярин investisiya вя sosial уюнцмлцуця цстцнлцк verмяк;
- «Azərbaycan Respublikası regionларынын sosial iqtisadi inkişafы Dövlət Proqramы»nda (2004-2008-ci illər), һямчинин юлкя iqtisadiyyатынын, ауры-ауры dövlət органларынын, сацибкарлыьын инкишафыны тямин едян digər dövlət proqramларында dövlət |бцдсясинин вясайтляри hesabына һяyata кечирилмяси нязарда tutulмуш тядбирлярин maliyyələşdirilməsini təmin etməк;
- юлкянин мцдафия қцдрятинин гццляндирилмяси вя тьһлцкясизлиyinин тяминаты цццн бцдся хярслярини артырмақ;
- elmi potensialын инкишафыны proqramlar яsасында һяyata кечирмяк, elmi maliyyələşdirilməsi prinsiplяrinин тькмилляшдирилмяси istiqamятиндя ишй гццляндирмякля onun maddi-texniki bazасынын уахшылашдырылмасы цццн maliyyə təminatыны артырмақ;
- tikinti sahяsində dövlət sifarişinin statusunu, onun maliyyə

terminatınyı vı tıraflyryn qarşylyqlı mäsuliyyatını mıyayın edıın
normativ-hıquqı aktlaryn hazırlanma vı tıkmilläşdirilmäsi işlerini
sıratlındırmak;

– aqrar sektorun inkişaf etdirilmäsinı, rıqabät qabiliyyatlı känd
tısarrafatı mäsullarınıın istehsalını, istehsalçıların ıxrac
fäaliyyatının stimullaşdırılmasını, emäl vı yeyinti sııayesinin
hammala, yhalinin işä yazaq mäsullarına olan tılabatınıın yerli
mınbälar şesabına ydänilmäsini sıstınlık vermak;

– sısal sııasätin ardyğyl şıyata keçirilmäsi sısın
mışıälärlä yoxsulıyın aradan galdırılması, uşaglar,
yılılar, gachyn vı mıbüri kıcılär sısın sıııanly sısal
mıavınıtläryn, pensiyaların artırılmasına sıstınlık vermak;

– bıdıyan mälıyäläşän tışkilatlarda çalışın
ışıläryn ymak şaglarınyın mırhıälärlä artırılması (o
sımläyan minimum ymak haqlarıny), onlaryn, orta ailyğ ymak
haqları ilä yolkädä mıvcud olan orta ailyğ ymak haqqı arasyndaky
fırgın azaldılması, ymayın ydänışı sisteminin tıkmilläşdirilmäsi,
yhalinin real xıslärynin ıstışlak sıbatının tılablärinä
uyunlaşdırılması istiqamätindä işi davam etdirmak;

– yhalinin sosial rifahı ilä baıly olan tıhsil, sıhiyyä, mädäniyyät,

pensiya sistemi sahяяrindя islahatлары davam etdirmяk, onларын inkiшaf istiqamяtяrини stimullaшдырмаq;

– dюvляt idarяetmя sistemindя apарылан struktur islahatларыны davam etdirmяk, idarяetmяni daha da тяkmillяшdirmяk, dюvляt qulluqчуларынын sosial тцдафиясини гцсляndirmяk, inzibati хяrcяrin azaldылмасына yюnyldилмиш тядbirляг щяйата кечирмяk;

– бцдсяnin тяrtibi вя icрасы, о сцтлядяn тюvсцд вя yenі qяbul olunмуш

yюhдяlikяrinин analitik бюлгцсцнцn nizamланмасы ішini davam etdirmяk;

– бцдся prosesindя perspektiv maliyya планынын rolунyn артырылмасыны davam etdirmяk;

– dюvляt maraqlары тяqсыdиля hяyata кечириляn satыналmalara нязаряti дяqиг мцяййяn etмяk ццн normativ bazанын тяkmillяшdirilmяsi istiqamяtindя ішi davam etdipмяk;

– dюvляt яsasлы вясait qoyuluшunun strukturunu daim тяkmillяшdipмяk вя бу тяqсыdя yolkяnin daxili maliyya ehtiyatларынын daha чох сяlbиня, regionлар да inkiшafa, sosial-мядяni вя тямішат тяyinатлы obyektяrin tikintisиня вя бяpпасына цстцnлцк vermяk, вясaitдяn сямяряli istifадя ццн тядbirляг гюrmяk;

– аурь-аурь kommunal xidмятлари цзря тятбиқ олунан тарифларин
тякмилляшдирилмьси, онлann дцnya standartларына
уьунлашдырылмасы цчцн мягсядуюнлц иши давам еtdирмяк;

– сьhiууя секторында ilkin tibbi yardыma кечидин maliууя
тяминатыны гцсляndирмякля бцдся хярсяринин сямьярлilийини вя
maliууянin idаря олунмасыны уахшылашдырмақ;

– дювлят вьsaitиндян сямьярли istifадяni, бцдся хярсяринин
strukturунун

тякмилляшdirilmьси вя шьffaфлыьынын артырылмасыны тямин едян
qanunvericilik базасынын formalашдырылмасы istiqamьtinдя иши
davam еtdирмяк;

– дювлят вьsaitларынин тьйинаты цзря хярсянмьси цзяриндя
maliууя нязарятинин даһа да уахшылашдырылмасы цчцн тьдбирларин
гьюрцлмьсини davam еtdирмяк, бцдся prosesini daim тякмилляшdirмяк,
хязиня нязарятини гцсляndирмяк, бцдся тьшkilatларында борclанма
prosesini чевик idаря еtmьк;

– icmal бцдсядя qeyri-neft кьсиринин артырылмамасына
уюньldilмиш тьдбирляри һьyата кечирмяк;

– дювлят бцдсяси кьсиринин strukturунун тякмилляшdirilmьси ишини
davam еtdирмяк;

- бцдся кясирини инфлясиа yaratmayan мянбяляр hesabына maliyyələşdirмяк;

- дювлят qыsa, orta вя uzunmцddətli дювлят istiqraz вяряцяляри базарыны daha da inkişaf etdirмяк, qiymətli кабызлар базарында investorларын iştirакыны genişləndirmяк, bu кабыzlara olan тялябаты artырмаqla normal ряqабят prinsipləri яsасында faiz дярсяяляринин ашаьы salыnmасына nail olmaq;

- яhalidя olan сярбаст pul вясaitляринин дювриууяя daha сямягялы сяlb edilmясини вя дювлятин qiymətli кабызлар базарында iştirакынын artырылмасыны тяmin etмяк цццн дювлят daxili uduşlu istiqraz вяряцяляринин yerləşdirilmяси imkanларыны artырмаq.

Дювлят бцдсяси дювлятин яsas maliyye planы olmaqla дювлят orqanларына onларын funksiyаларынын yerиня yetirilмяси цццн real иqtisadi шяраит yarадыр. Вцдся дювлятин maliyye вясaitинин юлчцсцнц якс etdirir вя buna яsаян юлкядя иqtisadi сиясяти һяyata кечирир. Вцдся юлкядя милли дялирин вя цмумдахили мяhsulun (ЦДМ) yenидян бюлгцсцнц һяyata кечирир, pul вясaitи fondларынын хярсянмяси истиqамятлярини мцяууялэшдирир, иqtisadiууатын дювлят тяряфиндян тяnzимлянмясини һяyata кечирир.

Дювлат бцдсясинин хярсягинин прогностлашдырылмасы бцдся процесинин мцһцм таркиб хиссяси олмаqlа цмумдювлат яһятиууятли кясб едян вязифялярдян биридир. Цмумиууятля, бцдся планлашдырылмасы заманы ашаьыдакы мцһцм вязифяляр гаршыһа гойулур:

- минимум хярслярля максимум сямяря ялдя етмяк;
- бцдся ауырмаларындан мяқсадли istifadə olunmасы;
- бцдся ауырмаларынын geri qaytarылmамасы;
- бцдся, вьсаитлягинин һяр һансы бир istehsal (хидмьт)

гюстярисиягинин уериня уетирилмяси вя яввясядян ауылмыш вьсаитдян istifadə вязиууятинин (дярясясинин) нязря алынмасы вя s.

Азярбайжан Respublikасынын бцдся qanunverисилиуиня цуьун оlaraq дювлат бцдсясиндян ашаьыдакы хярсляр малиууяляшдигилир:

- Азярбайжан Respublikасы Prezidentинин, Милли Мяслисинин, Hesablama Palatasынын, Мяркязи сечки комиссиясынын, Мяркязи исра һакимиууяти orqanларынын фьалиууятинин тьмин edilмяси;
- мяһкьмя һакимиууяти вя prokurorluq orqanларынын фьалиууяти;

- dövlət həyata keçirilən beynəlxalq fəaliyyətin həyata keçirilməsi;
- milli məqsədlər və dövlətin milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, hərbi-sənaye kompleksinin fəaliyyəti;
- dövlət mülkiyyətinin saxlanılması;
- Azərbaycan Respublikasının dövlət borcunun ləvə edilməsi;
- seçkilərin və referendumların keçirilməsi;
- dövlət investisiya proqramının həyata keçirilməsi;
- sənaye sahələrinin dövlət təminatı;
- elmi-tədqiqat işlərinin aparılması;
- ətraf mühitin mühafizəsi;
- fəvqaladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması;
- bazar infrastrukturunun inkişafı;
- kütləvi informasiya vasitələrinin işinin təşkili;
- yerli bütçələrə maliyyə yardımı;
- dövlət, bələdiyyə strukturlarının səlahiyyətləri çərçivəsində digər xərclər və s.

Azərbaycan Respublikasının siyasi təşkilinə, inzibati-idarəçilik sistemində uyğun olaraq dövlət büdcəsinin xərcləri mərkəzi büdcə və yerli büdcələr arasında bölüşdürüldü.

Dövlət büdcəsi xərclərinin mərkəzləşdirilmiş xərclər və yerli xərclər arasında həndəsləndirilməsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunlarında ali dövlət hakimiyyəti orqanlarının və yerli orqanların iqtisadi, sosial, mədəni və idarəetmə funksiyaları ilə müəyyən edilir.

Dövlət büdcəsi xərclərinin mərkəzləşdirilmiş xərclər və yerli xərclər arasında bölüşdürülməsi haqqında «Büdcə sistemi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu, hər maliyyə ili üçün qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının «Dövlət büdcəsi haqqında» qanunu ilə tənzimlənir.

Xərclər büdcələr arasında bölüşdürülməyə mərkəzi və yerli hakimiyyət orqanlarının funksiyaları, səlahiyyətləri nəzərə alınaraq və həm də bu və ya digər xərclənin hansı dövlət orqanı tərəfindən yerinə yetirilməsinin məqsədrə uyğunluğu əsas götürüldü.

мцяууян olunur вѧ planлашдыгылыр Башqa sюзлѧ яvvялсѧ dюvлятин ил язиндѧ hяyata кечирѧсѧи бѣтѣн ишлѧр (qаршысында duran вѧзифѧлѧр) funksional истиqамѧтлѧр цзрѧ qrupлашдыгылыр. Sonra bu вѧзифѧлѧр аугы-аугы dюvлят qurumлары арасында бюлѣнѧряк onларын иcрасыны тѧшkil едѧн вѧ buna мѧсuliууѧт dашыѧн тѧшkilatlar, habelѧ konkret ишлѧри вѧ таршыгыqlары билavasитѧ иcра едѧн идѧрѧ вѧ рнѣяссисѧлѧр мцяууян olunur. Daha sonra исѧ dюvлят qurumu вѧ тѧшkilаты цзрѧ onlara hявалѧ olunan вѧзифѧ вѧ funksiyalarını hяyata кечирилмѧси цчун konkret хѧрѣлѧр цзрѧ бир ил язиндѧ аугыласаq бѣдсѧ вѧсаитинин hяcти dѧқиqlяшдыгылыр.

Гюрѣндѣцѣ кими, dюvлят бѣдсѧсынин тѧртиби prosesинѧ бѣдсѧдѧн вѧсаит аlan бѣтѣн мѣяссисѧ вѧ тѧшkilatlar, уѧни уцз минлѧрлѧ инсан сѧlb olunur. Buna гюрѧ dѧ, бѣдсѧ ишинин сѧмѧрѧли тѧшkilи, о сѣмлѧдѧн бѣтѣн сѧвиууѧлѧрдѧ вѧ мѧрhѧлѧлѧрдѧ vahid metodoloji yанашмѧнын вѧ dѣзгѣн ѧлаqѧландирилмѧнин тѧмин едилмѧси цчѣн юлкѧдѧ "Vahid бѣдсѧ тѧснифаты" ишлѧниб hѧзырланыб. Hѧмин тѧснифат Nazirlѧр Kабирѧетинин 2004-сѣ ил 06 oktyabr тарихли, 149 sayлы qѧрагы илѧ тѧсдиq olunub. Bu сѧнѧddѧ бѣдсѧ хѧрѣлѧринин funksional вѧ иqtisadi тѧснифаты верилиб. Хѧрѣлѧрин funksional тѧснифаты funksional бюлмѧлѧр. кюмѧкчи

бюлмәләр һәм параграфлар үзгәчә гуруплашдырылыр һәм кодлашдырылыр.
Хярсләрин иқтисади тәснифаты ися бюлмә, күмәкчи бюлмә, параграф,
мәддә һәм уагыммәддәләр үзгәчә гуруплашдырылыр һәм кодлашдырылыр.
2007-сә илһин дәүләт бәддәсәһи һәмһин тәснифата ыуыһун тәртиб олунуб.

Nəticə və təkliflər

Bildiyimiz kimi, hər bir müstəqil dövlətin taleyüklü vəzifəsi, ölkənin milli maraqlarından irili gələn daxili və xarici siyasətin elmi əsaslara malik strateji xəttini hazırlamaq, iqtisadi inkişaf konsepsiyasını müəyyən etmək, ölkənin bütün qüvvə və imkanlarını onların reallaşmasına yönəltməkdən ibarətdir.

İlk dəfə olaraq, Azərbaycan ikinci dəfə müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkənin iqtisadi inkişaf strategiyası hazırlanaraq tətbiq olunmağa başlandı. Bu ölkənin bir iqtisadi sistemdən digərinə minimal məsrəflərlə transformasiyasını təmin edirdi.

Azərbaycan ilk növbədə, öz daxili imkanlarını maksimum dərəcədə səfər-bər etməklə, islahatları uğurla aparmağa, iqtisadiyyatı dirçəltməyə və yüksəlişə doğru istiqamətlənməlidir. Respublikanın iqtisadi sisteminin sağlamlaşdırılması və inkişaf etdirilməsinin əsas şərtlərindən biri dövlətin təşkilatçılıq rolunun gücləndirilməsindən ibarətdir ki, bu da başlıca olaraq dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondu olan büdcə vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Respublikanın ayrı – ayrı regionlarında məhsuldar qüvvələrin hərtərəfli inkişaf etdirilməsi və yerli

özünüidarəetmə orqanları ilə birlikdə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına maliyyə yardımı göstərilməsində dövlət xüsusi rol oynamalıdır.

Yaranan büdcə kəsirinin örtülməsi üzrə problemləri aradan qaldırmaq üçün gəlirlər və xərclər üzərində nəzarətin gücləndirilməsi, xərclərin təyinatı üzrə xərclənməsi əsas şərt olmalıdır. Dövlət kəsirin maliyyələşdirilməsində yalnız kreditlərə, yəni borclara deyil, daha çox vergilərə əsaslanmalıdır. Xərclər mənfəət gətirməyən xidmət və məhsullara yox, tam əksinə olaraq xərclənməlidir.

Ümumiyyətlə? Azərbaycanın dövlət maliyyəsinin, o cümlədən dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərcləri ilə bağlı problemləri əsaslı surətdə tədqiq olunmalı, qarşıya çıxan çətinliklərin aradan qaldırılması üzrə maliyyə tədbirləri planı hazırlanmalıdır. Əks təqdirdə dövlətin gəlirlərinin formalaşdırılması və xərclərinin maliyyə təminatı sahəsində mövcud problemlərinin həlli çətinləşə bilər.

Özəlləşdirmənin əvvəlcədən hazırlanmış proqram üzrə tədbirlər planı və işin yerinə yetirilməsi mexanizmi yüksək səviyyədə aparılmalı və mərhələ - mərhələ, tədricən həyata keçirilməli idi. Lakin, bu sahədə problemlər hələ də mövcuddur. Bu problemlər dövlət müəssisələrinin mövcud borclarıdır. Bu sahədə də dövlətin köməyi əvəzedilməzdir. Xüsusi mülkiyyətdə sərbəst rəqabət əsasında öz – özünü tənzimləyən bazar mühitinin yaradılması, ölkənin xalq təsərrüfatı quruluşunun bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğunlaşdırılması, istifadə olunmamış bütün ehtiyatların iqtisadiyyata cəlb olunması, milli iqtisadiyyata daxili və xarici sərmayədarların cəlb edilməsi, əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması dövlətin əsas fəaliyyət istiqamətləri olmalıdır. Özəlləşmə ilə şəxsi mülkiyyətə maraq artırılmalıdır.

Neft sahəsində də əldə edilən uğurlara baxmayaraq, burada da müəyyən problemlər mövcuddur. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin neft gəlirlərindən asılılığının hər il azalmasına baxmayaraq, ümumi daxili məhsulun yarısından çoxu və ixracın 90 %-ə qədəri yenə də neft sektoru hesabına formalaşır. Bundan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, iqtisadiyyatın, xüsusilə də büdcənin neft sektorundan asılılığı azalmaqdansa, əksinə daha da çoxalmaq istiqamətində gedir. Lakin dünya təcrübəsi də sübut etmişdir ki, gec – tez yeraltı sərvətlər tükənməlidir.

Elə iqtisadçı mütəfəkkir Karl Marksın da dediyini nəzərə alaraq, hasilat tükəndikdən sonra ora əlavə əmək və vəsait sərf etmək faydasızdır. Məhz buna görə də neftdən gələn gəlirin səmərəliliyinə, effektiv-liyinə nail olmaq lazımdır. Belə ki, Neft Fondunun vəsaitlərindən büdcə üçün mümkün qədər az istifadə etmək, əvəzində isə bu vəsaitlərdən qeyri – neft sektoruna investisiya qoyuluşu üçün yönəltmək daha məqsədəuyğundur. Son nəticədə isə yeni iş yerlərinin yaradılması ilə ölkənin işsizlik problemi həll olunar, əhalinin gəlirləri artar və s.

Dövlətin iqtisadi imkanları artdıqca, dövlət xərclərinin investisiya istiqamətliliyi də artır. Lakin, ölkədə 1 milyon qaçqın və məcburi köçkün, eləcə də 1 milyondan çox təqaüdcü və yoxsulluğun indiki səviyyəsi büdcənin sosial yönümlülüyunü azaltmağa imkan vermir. Bu da öz növbəsində digər sahələrin inkişafını ləngidir.

Lakin yer üzündə yoxsulluğa qarşı mübarizədə ən mühüm vasitələrdən biri kimi turizmin inkişafı götürür. Çünki, turizm sahəsi nəinki ölkəyə çox gəlir gətirən, hətta olduqca maraqlı və yeni iş yerlərinin açılmasına səbəb olur. Qeyd etmək lazımdır ki, neftdən çox turizmdən gəlir götürmək ideyası tam həqiqətdir. Buna misal olaraq, qonşu ölkələrdən Türkiyəni misal göstərmək olar. Çünki, Türkiyə Respublikasında təkcə bu sahədən bir il ərzində 8 – 10 milyard dollar əldə edilir.

Beləliklə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində, dövlət büdcəsi xərclərinin artırılması istiqamətində, səmərəliliyin əldə olunması üçün məqsədəuyğun tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir. Bu tədbirlərə isə aşağıdakıları misal göstərmək olar:

- dövlət büdcəsi vəsaitlərinin iqtisadiyyatın inkişafına ayrılan hissəsinin təyinatı, konkret məqsədli proqramlar üzrə, eləcə də, müəssisələrin müasir texnika və qabaqcıl texnologiya əsasında yenidən qurulması və onların müasir texnika ilə təchizatının yaxşılaşdırılmasına yönəldilməsi;
- mərkəzləşdirilmiş dövlət kapital qoyuluşlarının əsasən proqram prinsipi əsasında həyata keçirilməsi;
- kapital qoyuluşlarını stimullaşdırmaqdan ötrü mənfəətin investisiyalar üzrə istifadə olunan hissəsindən vergi tutulmasının azaldılması və ən mühüm istehsal sahələri üzrə isə ləğv edilməsi.

- Makroiqtisadi proqnozlaşdırma sahəsində bir sıra struktur formalaşdırıcı göstəricilər, məsələn, inflyasiya səviyyəsi, deflyator siyasəti, gömrük və bank uçotu və s. kimi qarşılıqlı əlaqəyə malik parametrlər arasında sinxronlaşma zəif gedir və bu real şəraitin obyektiv qiymətləndirilməsinə mane olur. Bu baxımdan büdcə xərclərinin səmərəliliyinin artırılması üçün belə sinxronlaşmanın gücləndirilməsi

İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı

1. Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı, 2002
2. “2010-2014-cü illər dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
3. 2014-cü il üzrə Azərbaycanın statistik göstəriciləri Bakı, 2014
4. Xankişiyev B.A. Büdcə prosesi və büdcə təsnifatı Bakı, 2002
5. Bədəlov Ş.Ş., Məhərrəmov R.B., Qurbanov F.Ə. Büdcə sistemi (Dərslik) Bakı, 2003
6. Maliyyə (Dərslik) Bakı, 2001
7. Məmmədov S.M. Maliyyə (Dərslik) Bakı, 1997
8. Bağirov D.A. Vergi auditi:Bakı, “Maarif” nəşriyyatı, 1999
9. Самбореский В.И. Анализ хозяйственной деятельности в бюджетных и научных учреждениях. – М., 1989.
10. Алешин С.М. Анализ исполнения смет расходов, контроль и ревизия в бюджетных учреждениях. – М., 1975.

11. Белов А.Н. Бухгалтерский учет в учреждениях непромышленной сферы. – М., 1998.
12. Белов А.Н. Бухгалтерский учет в бюджетных учреждениях. – М., 1990.
13. Белов А.Н. Бухгалтерский учет в бюджетных и научных учреждениях. – М., 1987.
14. Голощапов В.А. Бюджетный учет. – М., 1963.
15. Детков Е.П. Бухгалтерский учет в бюджетных учреждениях и его централизация. – М., 1966.
16. Детков Е.П. Бюджетный учет. – М., 1983.
17. Земляченко С.В. Новый порядок бухгалтерского учета в бюджетных учреждениях.//Главбух. – 2000. № 5. – С. 41-55.
18. Земляченко С.В., Голубева М.А. Переход бюджетных организаций на новый план счетов.//Главбух. – 2000. № 9. – С.41-50.
19. Каверина О.Д. Практикум по бухгалтерскому учету в госбюджетных учреждениях и организациях. – М., 1988.
20. Киселев Д.И. Контроль и ревизия в учреждениях народного образования. – М., 1993.
21. Кутер М.И. Теория и принципы бухгалтерского учета. – М., 2000.
22. Нефедова В.П. Практическое пособие по бухгалтерскому учету в бюджетных организациях. – М., 1993.
23. Самбореский В.И. Анализ хозяйственной деятельности в бюджетных и научных учреждениях. – М., 1989.
24. Улюкаев А.В. Проблемы государственной бюджетной политики: Науч.-практич. Пособие. М.; Дело, 2004. 544 с
25. Борисов А.В. Специальный налоговый режим: упрощенная система налогообложения. Москва, журнал, «Финансы», № 6, 2003 год.
26. Берг О.В. Принципы организации бюджетных отношений в муниципальных образованиях. Москва, журнал, «Финансы и кредит», № 24 (138), 2003 год.
27. Березин М.Ю. Иной взгляд на классификацию налоговых доходов

бюджетов. Москва, журнал, «Финансы и кредит», 24 (138), 2003 год.

28.Боаров В.В., Леонтьев В.Е. Корпоративные финансы. Учебное пособие для ВУЗов. СПб. Москва-Харьков-Минск, 2002 год.

29.Брызгалин А.В. Организационные принципы российской налоговой системы журнал, Финансы. 1998 год.. № 3.

30.Васильева А., Гурвич Е., Субботин В. Экономический анализ налоговой реформы Москва, журнал, «Финансы», № 2, 2003 год.

31. Вишневский В. Липницкий Д. Оценка возможностей снижения налогового бремени в переходной экономике. Москва, журнал, «Финансы» № 2, 2000 год.

XÜLASƏ

Dissertasiya işinin mövzusu “Büdcə xərcləri və onların maliyyələşdirmə sisteminin təkmilləşdirilməsi” adlanır. Tədqiqat işində Azərbaycan Respublikasında büdcə sistemindəki mövcud vəziyyət araşdırılmış, dövlət büdcəsi xərclərinin səmərəli istifadəsinin yolları göstərilmiş, xərclərinin səmərəliliyinin artırılması və onların təkmilləşdirilməsi istiqamətləri elmi cəhətdən işlənilib hazırlanmış təkliflər və tövsiyələr verilmişdir.

SAMMARY

The aim of the research is to develop methodological guidelines and methodological proposals to improve the efficiency of budget spending. To achieve this goal it is necessary to solve the following problem. Develop recommendations to improve the theoretical efficiency of budget spending. To formulate principles for improving the efficiency of budget spending. To analyze the main global trends of reforming the system of public expenditure management. Rate the current state of the state budget expenditure management. Develop guidelines for evaluating the effectiveness of expenditure gosudarstvennogobyudzheta formulate the necessary conditions for their use